

T.C.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

GÖÇ ÇALIŞMALARI YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TÜRKİYE’DEKİ SURİYELİLER BAĞLAMINDA “MİSAFİR” KAVRAMININ
ELEŞTİREL SÖYLEM ANALİZİ**

Melike Halide EKİNCİ

2501170228

TEZ DANIŞMANI

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin BALCI

İSTANBUL – 2020

ÖZ

TÜRKİYE’DEKİ SURİYELİLER BAĞLAMINDA “MİSAFİR” KAVRAMININ ELEŞTİREL SÖYLEM ANALİZİ

MELİKE HALİDE EKİNCİ

Misafirliğin geçicilikle eş bir anlama sahip olduğu günümüz dünyasında göçmenliğin misafirlikle açıklanır hale geldiğini varsayan bu çalışmanın amacı; Türkiye’ye göç eden geçici koruma statüsüne sahip Suriyelilerin haberlerde misafir olarak anılmalarının ardındaki dinamikleri anlamaya çalışmaktır. Üç ana bölümden oluşan çalışmada ilk olarak misafir kavramının göçmen ve vatandaşla olan ilişkisine odaklanılmıştır. Antik dönemden günümüze içerideki-dışarıdaki karşıtlığını temel alarak vatandaş ile vatandaş olmayanın nasıl tanımlandıklarına dair kavramsal bir tartışma yürütülmüştür. Bu şekilde göçmen kavramının tarih içinde aldığı yolculuk ortaya çıkarılırken göçmenin ne zaman misafir olarak görüldüğü konusu da açıklığa kavuşturulmuştur. Nihayetinde göçmen, vatandaşı olmadığı bir ülkenin sınırlarına adım attığı takdirde misafirperverlikle karşılanması gereken ancak bir süre sonra ya gitmesi ya da bir şekilde dahil olması gereken kişidir. Sonraki bölümde ise Osmanlı İmparatorluğu’nda 19. yüzyıl başından itibaren yaşanan göçlerle şekillenen vatandaşlık algısı ve içerdeki-dışardaki ayrımı üzerine yoğunlaşmıştır. Böylece Türkiye’ye yönelen son göç dalgasına kadar olan süreçte göçmenlere karşı olan yaklaşımlar incelenmiştir. Çalışmada odaklanılan son nokta ise ilk karşılaşma anında misafir olan göçmenin, misafirliği uzadığında hangi anlamsal içeriklerin hedefi haline geldiğini ortaya çıkarmaktır. Bu çerçevede öncelikle Türkiye’deki Suriyelilere dair genel bilgiler verilip çalışmanın yönteminden bahsedildikten sonra üç farklı gazete haberlerinde geçen misafir kavramının eleştirel söylem analizi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: göç, Suriyeliler, misafir, misafirperverlik, yabancı, vatandaşlık

ABSTRACT

THE CRITICAL DISCOURSE ANALYSIS OF THE TERM OF “GUEST” IN THE CONTEXT OF SYRIANS IN TURKEY

MELİKE HALİDE EKİNCİ

The aim of this study, which assumes that migration to be explained as equal to being a guest in today’s modern world where being a guest means having a temporary stay in a place, is to understand the dynamics behind the way Syrian people, who immigrate to Turkey and have temporary protection status, are mentioned as guests in the news. Consisting of three main sections, this study firstly focused on the relationship of the concept of “guest” with the one of “immigrant” and “citizen”. A conceptual discussion has been conducted on how the citizens and non-citizens are defined based on their internal-external contrariness from ancient times to the present day. In this way, while revealing the journey of the immigrant concept in history, the issue of when the immigrant is seen as a guest is clarified. Ultimately, the immigrant is the person who must be welcomed with hospitality once he/she steps into the borders of a country where he/she is not a citizen, but one who must either leave after a while or somehow be involved. In the next section, the emphasis is on the perception of citizenship shaped by the migrations in the Ottoman Empire since the beginning of the 19th century and the distinction of insider and outsider. Thus, the approaches to immigrants in Turkey during the period until the last wave of immigration were examined. The final focus in this study is to reveal that the immigrant, who was a guest at the time of the first encounter, became the target of which semantic contents when his/her hospitality extended. After mentioning some general information about the Syrians in Turkey and having introduced the research method, a critical discourse analysis was carried out focusing on the concept of guest in three different newspaper news.

Key Words: migration, immigrant, Syrians, guest, hospitality, foreign, citizenship

ÖNSÖZ

Göçmen tarih boyu sabit bir tanım olarak “hareket etmeye” işaret etse dahi göç türlerinde yaşanan çeşitlilik ve göçmene olan yaklaşım sebebiyle daimî bir dönüşümü de anlamında barındırmaktadır. Göçmen kavramı yapılan diğer tüm tanımlamalar üstünde kapsayıcı bir işleve sahiptir. Hareketliliğin sürdüğü ya da son bulduğu noktada ise yeni alt tanımlara kapı aralamıştır. Bu alt tanımlardan biri olarak değerlendirildiğinde misafir, hareketliliğin yeni başladığı ancak sonunun belirsiz kaldığı noktaya tekabül etmektedir. Modern iktidar, yaşamı tanımlanamayan bir alan bırakmadan eş zamanlı olarak içirme ve dışlama süreçleri ile düzenler. İçeri ve dışarı arasındaki sınırların keskin bir şekilde belirlenmesi karşısında göçmenler, bilhassa düzensiz göçmenler sınırları aşındıran başlıca tehlike unsuru halinde belirmiştir. Türkiye’de entegrasyon tartışmalarının başladığı bir dönemde belirli tanımları aşan ve geçiciliği içinde barındıran misafir kavramının üzerinde durduğu kaygan zemin beni bu konuyu çalışmaya yönlendiren sebep oldu. Her tanım içerdiği anlamla birlikte dışında bir alan bırakır. Misafir ise içerdeki mevcudiyetine rağmen tanımların dışında kalan alana aittir. Kavramsal oluşumu gereği bilindik dile ait bir belirlenimi olsa da bu belirlenim aslında ne içeriye ne de dışarıya aittir.

Çalışmayı sürdürdüğüm süre boyunca öncelikle üzerimde emeği olan, sabrı ve desteğiyle beni cesaretlendiren danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin Balcı’ya teşekkürü borç bilirim. Göç alanında çalışmam için bana ilham veren ve her daim desteğini hissettiğim Prof. Dr. İsmail Coşkun hocam başta olmak üzere kapılarını her çaldığımda sorularıma vakit ayıran bölümdeki kıymetli tüm hocalarıma müteşekkirim. Bu süreçte bana anlayış gösterip destek olan aileme, beni sabırla dinleyip yanımda olan dostum Berra Küçükalfa’ya, yolumu kolaylaştıran tez yoldaşım Amine Kübra Coşkun’a ve burada adını sayamadığım ama desteğini ve yardımını hiçbir zaman esirgemeyen arkadaşlarıma minnettar olduğumu belirtmek isterim.

Melike Halide EKİNCİ

İSTANBUL, 2020

İÇİNDEKİLER

ÖZ	I
ABSTRACT	II
ÖNSÖZ.....	III
İÇİNDEKİLER	IV
KISALTMALAR LİSTESİ.....	VII
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	5
BARBARDAN MİSAFİRE GÖÇMENİN YOLCULUĞU	5
1.1.Bütün Mesele Tanışmak: Vatandaş ve Barbar	5
1.2. Toprakları Yabancılarından Arındırılım: Vatandaş ve Yabancı.....	17
1.3. Yeniden Tanışmamız Gerek: Vatandaş ve Misafir	30
1.3.1. Hoş Geldiniz: Yolunuz Açık Olsun!.....	41
İKİNCİ BÖLÜM	51
TEBAADAN VATANDAŞA DÖNÜŞÜMÜN DIŞARIDA BIRAKTIKLARI.....	51
2.1. Burası Artık Yabancı: Müslüman ve Gayrimüslim.....	51
2.2. Şimdi Düşman Olduk: Biz ve Öteki.....	60
2.3. Soydaşlık Bitti: Vatandaş ve Diğerleri	65
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	73
KİMİN MİSAFİRİ?	73
3.1. ‘Nasıl’a Bir Adım: İdeoloji, Söylem ve Eleştirel Söylem Analizi	73
3.2.Haber Dilinde Misafirin Dönüşümü	86
3.3. Misafire Bahşedilen Bazı Konumlar	102

a. Dilenci-Misafir	105
b. Ölü-Misafir.....	112
c. Vatandaş-Misafir	120
d. İktidarın Misafiri.....	126
SONUÇ.....	133
KAYNAKÇA	140

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Stratejik Düşünce Enstitüsü, Gazete ve dergilerin yıllara göre sayısı 2015-2018, 2019.....	83
Şekil 2: Cumhuriyet, Sabah ve Hürriyet gazatesinde “misafir” kavramının yıllara göre dağılımı	85
Şekil 3: Hürriyet Gazetesi, Misafir ettiğiniz Suriyeli bacılarınıza neler yapıyorlar, 19.06.2014.....	88
Şekil 4: Sabah Gazetesi, “Suriyeliler hangi evlerine dönsün!”, 06.07.2017.....	90
Şekil 5: Cumhuriyet Gazetesi, Molotoflu provokasyon, 22.08.2014.....	91
Şekil 6: Hürriyet Gazetesi, Nobel’lik ensar muhacir kenti: Kilis, 15.02.2016	92
Şekil 7: Hürriyet Gazetesi, Nobel’lik ensar-muhacir kenti: Kilis, 15.02.106	93
Şekil 8: Hürriyet Gazetesi, Kilis’teki kadınlara kuma korkusu, 16.02.2016	93
Şekil 9: Sabah Gazetesi, Kilisliler “Nobel Barış Ödülü” için kolları sıvadı, 04.03.2016	93
Şekil 10: Cumhuriyet Gazetesi, Nobel Barış Ödülü'ne adayız, 22.02.2016	94
Şekil 11:Hürriyet Gazetesi, "Türkiye'de hayat göçmen için zor, 08.04.2016	96
Şekil 12 Cumhuriyet Gazetesi, İnsan Onuru Zedeleniyır, 17.07.2014	106
Şekil 13: Cumhuriyet Gazetesi, İnsan Onuru Zedeleniyor, 17.07.2014	107
Şekil 14: Cumhuriyet Gazetesi, "Türkiye'de kalamadılar, çünkü...", 06.09.2015	113

KISALTMALAR LİSTESİ

AFAD	: Afet ve Acil Durumlar Yönetimi Başkanlığı
akt.	: aktaran
BMMYK	: Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği
Çev.	: çeviren
d.	: diğerleri
Ed.	: editör
pp.	: page
s.	: sayfa
vb.	: ve bunun gibi
YUKK	: Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu

GİRİŞ

27 Mart 2011 tarihinde Suriye’de yaşanan olayların ardından gerginliklerin artması Nisan 2011’de Türkiye’ye göçlerin başlamasına neden olmuştur. Sürecin akabinde 6 Haziran 2011 tarihinde büyük harflerle “SINIRDAN BÖYLE GEÇTİLER” (Hürriyet, 09.06.2011) başlıklı haberde sınırdan geçen Suriyelilerin amatör bir kamerayla çekilen görüntüsü yayınlanırken, dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan “Suriyeli kardeşlerimize kapımızı açık tutacağız” (Hürriyet, 09.06.2011) diyerek uygulanması öngörülen politikayı gündeme getirmiştir. Bu süreçte Türkiye, Suriye’ye sınır ülke olması sebebiyle iç savaşın en başından itibaren etkilenen ve sürecin odağında yer alan ülkelerden biri olmuştur. Suriyelilerin ‘sınırdan’ geçişi ise Türkiye ve hatta dünya gündeminde yarattığı etkinin en somut delillerinden biri haline gelmiştir.

Sınır doğaya ait olan ve coğrafi olarak belirlenebilen bir içeriğe sahip olduğu kadar kültürler arası farkları işaretleyen bir anlama sahiptir. Günümüzde ise genellikle bir savaş sonrasında devletlerin birbirleriyle yaptığı anlaşmaya dayanan siyasi bir anlama gönderme yapar. Sınır çizgisi, sınırı geçmekte olan kişiyi “bir adımda” sahip olduğu vatandaş konumundan yasadışı birey konumuna yerleştirmek için yeterli bir neden olarak görülür (Akay, 2018: 7-17). Diğer yandan savaş, despotizm, açlık gibi farklı sebeplerden ötürü ülkesini terk etmek zorunda kalan insanlar başka ülkelerin kapısını çalmak durumunda kalır. Kapının ardındakiler için bu insanlar; öngörülemez ve değer verilen şeylere karşı her zaman için tehdit ve kaygıya sebep olan yabancılardır (Bauman, 2018: 14). İç savaşın başlamasıyla Türkiye sınırlarını aşan Suriyeliler, vatandaş konumlarını Suriye’de bırakıp Türkiye’de yasadışı bireylere dönüşmüşlerdir. Bu dönüşüm ancak verili bir coğrafi bölgede ve verili bir vatandaşlık kavramı çerçevesinde anlam kazanır. Fiziksel ve kültürel dünyanın sınırlılıkları, kapsadıkları ve dışarıda bıraktıkları ise yan yana ve iç içe bir gelişim seyrine sahiptir. Bilhassa 1990’larda küreselleşmeyle birlikte sosyal hareketliliğin diğer bir yüzü diyebileceğimiz düzensiz göçlerin artışı bu dönemde siyasi alanda yeni

düzenlemelere neden olurken akademik alanda da yeni tartışmalar açmıştır. 1990’larda başlayan vatandaşlık çalışmaları da post-modernizm ve küreselleşme süreçleriyle ilişkili biçimde gelişme göstermiştir. Bu dönemde yalnızca vatandaşların hak ve yükümlülüklerinin yeniden tanımlanması değil, kimlerin vatandaş olduğu ve kimlerin hak ve yükümlülüklere sahip olduğu da tartışılan konular haline gelmiştir (Turner & Isin, 2002: 1-2).

Vatandaşlık tartışmalarının ayak izlerini takip ettiğimizde vardığımız yer aynı zamanda bize vatandaş-olmayanın biçimlerini de sunar. Antik dönemden itibaren vatandaş kavramının içeriğinin dönemlere göre yeniden şekillendiğine şahit olursa da özü gereği diyebileceğimiz değişmeyen tek şey “içeri” kavramıyla olan ilişkisidir. Bunu evrensel vatandaşlık tartışmasında dahi görürüz. Olaya fantastik bir bakış açısıyla yaklaştığımızda en geniş sınırları ile “dünya vatandaşlığı” fikri bile dünyalıları kapsarken bu sınırların ötesindekileri *alien* yani uzaylı olarak damgalar. Bu şekilde yabancı, köle, göçmen veya dönemine göre tanımlanan başka vatandaş-olmayanlar, içeriğinin belirgin niteliklerini taşımadıkları için dışarda kalanlar yani dışlanmanın farklı türlerine maruz kalanlar halini alır. Bu çalışmada merkeze aldığımız misafir kavramı da dışlanmanın biçimlerinden birini oluşturmaktadır. Bu sebeple çalışmanın birinci bölümünde yapılmak istenen vatandaş ve vatandaş olmamanın biçimleri içinde misafirin konumlandığı yeri tespit etmektir. Antik dönemden itibaren vatandaşlık mefhumunun tarihin akışı içinde kimleri içerdiğini tespit etmek buna paralel şekilde kimlerin dışarıda kaldığını da bize sunacaktır. Fransız Devrimi neticesinde ulus-devlete aidiyetle tanımlanan vatandaşlık insanların ait olmadıkları ulus-devletlerden ait oldukları varsayılan ötekine göç hareketi içerideki-dışarıdaki ayrımının yeni belirlenimini oluşturmuştur. Bu belirlenimlerin ortaya konması çalışmanın merkezinde yer alan “misafir” kavramının da bir tanımının yapılmasını mümkün kılacaktır.

İkinci bölümde Osmanlı İmparatorluğu son döneminden günümüze vatandaşlığın nasıl şekillendiği ve kimleri dışarıda bıraktığının tartışılması amaçlanmıştır. Müslüman ve gayrimüslim ayrımına dayanan millet sistemiyle toplumu yöneten Osmanlı

İmparatorluğu'nun vatandaşlık kavramıyla tanışması ancak 19. yüzyıl ortasında gerçekleşmiştir. 18. yüzyıl sonunda başlayan toprak kayıplarının artması ve buna toplumsal ve ekonomik sorunların eklenmesi Müslüman ve gayrimüslimler arasında ayrışmayı derinleştirmiş, Osmanlı'dan ayrılmak isteyen gayrimüslimlerin isyanları da baş göstermeye başlamıştır. Dünyadaki ulus-devletleşme sürecini yaşayan toplumların, tebaasını bir arada tutmak isteyen Osmanlı'ya etkisi de vatandaş ve vatandaş olmayan ayrımının yapılmasına varmıştır. Bir yandan Müslümanların yaşadığı toprakların işgaliyle çevre bölgelerden Osmanlı'ya göç sürerken diğer yandan Osmanlı'daki gayrimüslimlerin yeni düzende kendilerini ait hissettikleri yerlere göçü, büyük bir nüfus dönüşümüne neden olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ardından da homojenleştirme politikalarının bir parçası halinde göçler devam etmiştir. Bu şekilde Osmanlı'da vatandaşlıkla başlayan işleme ve dışlamanın yeni yüzü kendisini göçlerle iç içe bir biçimde ortaya koymaktadır. Günümüze kadar nasıl bir süreci takip ettiği ise bu bölümde tartışmaya açılacak ve Osmanlı'nın ve Türkiye Cumhuriyeti'nin misafirlerinin tanımlaması yapılmaya çalışılacaktır.

Yapılan literatür taramasında yöktezde “geçici koruma”ya ilişkin elli sekiz tez bulunurken, Suriyelilerin misafirliğine yönelik yedi tez çalışmasına rastlanmıştır. Bu çalışmalarda kavrama daha ziyade misafirperverlik hukuku açısından bakıldığı veya bir statü sorunu olarak yaklaşıldığı görülmüştür. Suriyelilere dair yapılan çalışmalar incelendiğinde de misafirden ziyade misafirperverlik yönünün ön plana çıkarıldığı çalışmalara rastlanmıştır. Misafir kavramının ise “geçici” kabul edilmesi üzerinden bir eleştiriye tabi tutulduğu görülmüştür. Misafir kavramına özel olarak yer veren çalışmalardan biri Murat Erdoğan'ın yapmış olduğu *Türkiye'deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum* adlı çalışmadır. Medya konusuna gelindiğinde ise Suriyeliler konusunda statü karmaşası kendisini oldukça aşikâr biçimde gösteren bir sorundur. Suriyeliler hakkında bir haber okunduğunda aynı haberin içinde Suriyeliler kelimesinin yanına kardeş, mülteci, sığınmacı, göçmen, misafir, geçici koruma altındakiler, mazlum, hatta vatandaş kavramlarının geldiğini görmek mümkündür. Asıl statüleri “geçici koruma altındakiler” olmasına rağmen bu kavramların bu denli birbirleri yerine kullanılıyor

olması da alandaki tanım problemini göstermektedir. Çalışmayı diğer çalışmalardan farklı kılaacağına inanılan iki nokta söz konusudur: öncelikle misafirperverlik hukukundan farklı olarak misafir kavramının bir tanımını yapılacak ve kavramın Suriyelileri nasıl farklı konumlara yerleştirdiğinin bir çıktısı sunulacaktır.

Böylece son bölümde analizini yapılacak haberler neticesinde vatandaş olmayanlar kapsamında Türkiye'ye göç eden Suriyelilerin “misafir” olarak nasıl tanımlandığı ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır. *Hürriyet*, *Sabah* ve *Cumhuriyet* gazetelerinde misafir kavramının geçtiği Suriyeliler hakkındaki haberlerin Teun Van Dijk'in eleştirel söylem analizi yöntemiyle incelenmesi amaçlanmıştır. Geçici Koruma Yönetmeliği'nin uygulamaya geçtiği 2014 yılından başlanarak *Hürriyet* gazetesinin yönetim değiştirdiği 2018 yılına kadar olan süreçteki haberler incelemeye tabi tutularak bu süre zarfında kavramın içerdiği anlamda bir dönüşüm olup olmadığı anlaşılmaya çalışılacaktır. Öte yandan farklı ideolojilere sahip olduğu düşünülen bu üç gazetede haberlerin nasıl yansıtıldığı incelenirken kavrama ne gibi işlevler yüklendiği de anlaşılmak istenen diğer bir noktadır. Bu şekilde göçün getirdiği misafirin, ev sahibi vatandaşlar karşısında sahip olduğu konumun da açığa çıkarılması umulmaktadır. Bahsedilmesi gereken bir konu ise seçilen gazetelerde dijital gazetecilik üzerinden bir araştırma yapılması tercih edilmiştir ancak *Cumhuriyet* gazetesi dijital ortamdaki haberlerde sınırlı bir erişime izin verdiği için gerekli yılların taramasında gazete arşiv sitesinden faydalanılmıştır. Analizden önce kavram üzerine düşünüldüğünde misafirin kültürel olarak çağrıştırdığı anlamlar arasından aklımıza ilk gelenler “Tanrı misafiri”, “misafirlik üç gün sürer”, “misafir berekettir” ya da “misafir umduğunu değil bulduğunu yer” gibi birtakım özlü sözlerdir. Bu sözlerden bazıları misafiri kutsal bir yere yerleştirirken bazıları misafir olarak durması gerektiği yeri bildirir niteliktedir. Çalışmada yapılacak analiz doğrultusunda sorulan soru da aslında kültürel bir değere sahip kavramın modern toplumun sınır algısıyla bütünleşen ulus-devlet düzeyine çıkarıldığında nasıl bir anlama ya da nasıl anlamlara sahip olduğudur. Göç konusu merkeze alındığında ulus-devlet bir ev, vatandaşlar birer ev sahibiyken göçmen de tanımlandığı biçimiyle bir “misafir” niteliği taşıyabiliyorsa bu misafir nasıl bir misafirdir?

BİRİNCİ BÖLÜM

BARBARDAN MİSAFİRE GÖÇMENİN YOLCULUĞU

Tanrı misafiri olarak kutsal; üç günlük misafir olarak da gitmesi gereken arasındaki gerilim modern dönemde ulus-ötesi bir anlam da kazanmıştır. Göç konusuyla ilişkisi dahilinde misafirin sahip olduğu yeni konum, uluslararası alanda yeni tartışma alanlarının açılmasına da neden olmuştur. Bu bölümde de son dönem misafir tartışmalarının içerisi-dışarısı ikileminde bir zemine oturtulması amaçlanmıştır. Vatandaşın/yerlinin karşısında yer alan göçmenin/yabancınn hikayesi antik dönemden başlatılarak göçmenin tarihteki seyriyle ilişkisi içerisinde anlatılacaktır. Barbar olandan misafir olana doğru seyreden bu süreçte maddi ya da manevi sınırların dışarısında kalanlar öteki olarak konumlandırılırken göçmen; gelişi ile misafir, kalışı ile yabancı olandır. Misafir oluşu belirleyen asıl neden ise izlerini antik döneme kadar takip ettiğimiz vatandaşlık mefhumudur. Bu nedenle ilk olarak vatandaş ve ötekisi olan barbarın nasıl tanıştıklarını anlatılacaktır. İkinci olarak birlikte bir yaşam pratiğine sahip olunan yabancınn, vatandaşa ait topraklardan sürgünü aktarılacaktır. Son olarak da İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde evlerini terk eden ya da etmek zorunda kalan misafirlerle ilk kezmiş gibi yeniden tanışılacaktır.

1.1.Bütün Mesele Tanışmak: Vatandaş ve Barbar

“Kırlangıçlar da *bar-bar-bar* konuşur.”

M.Ö. 800-300 yılları arasında Ege bölgesinde doğup zamanla Akdeniz kıyılarına yayılan Antik Yunan uygarlığı, vatandaşlık konusu tartışmaya açıldığında akla gelen ilk uygarlıktır. Sahip oldukları ortak dil, kan bağı ve kimlik algısı vatandaşlık bilinci geliştirmelerini sağlamıştır. Yunanlıların kendilerine ait bir kimliğin bilincine

varmalarıyla gelişen bu uygarlık, M.Ö. 776'da düzenlenen ilk Pan-Helenik¹ oyunlarla başlamıştı. Anakaradaki Yunanlılar sonraları yerleştikleri Asya adaları ve İyonya'daki halkları da Helenleştirerek uygarlığın bir parçası haline getirmekteydi. Artan nüfus baskısı Helen kolonilerinin Ege bölgesinden sonra Karadeniz ve Batı Akdeniz bölgelerine de göç etmelerine ve yeni Yunan yerleşimleri kurmalarına neden olmuştu. Bu şekilde farklı bölgelere dağılan ve kendilerine Helen adını veren Yunanlıları birbirlerine bağlayan özel bağ, konuştukları ortak dildi (Roberts, 2015: 45-50). Heredot; Yunanlıların ortak dil, inanç, adet ve törelere sahip olduklarını belirterek aralarındaki bağı "Helen topluluğu aynı kandandır" şeklinde ifade etmiştir (Heredot'tan akt. Bonnard, 2004: 30). Bu bilince sahip Yunanlılar, aralarında şiddetli kavgalar ve toprak tahripleri olsa dahi "Hellas" ülkesine ait olduklarını kabul ettikleri ortak mirasa sahiptiler. Bu nedenle göç ettikleri zaman yerleşecekleri yer seçiminde ön koşul Helen kültürünü sürdürebilmek olmuştu. Yerleştikleri koloni bölgeleri ticaret ve siyasetin gelişmesiyle zaman içinde kendini yöneten özerk topluluklara sahip kentlere dönüşüp büyümüş ama benimsedikleri ortak kimliği ve aralarındaki bağı korumuşlardır. Önceleri krallar tarafından yönetilen Helen toplulukları şehirlerin gelişmesiyle yerini aristokrat konseylerine bırakmıştı. Bu aristokratlar önceki dönemlerde toprak elde eden ve nihayetinde diğer vatandaşlardan görece daha fazla toprağa sahip olan savaşçıların torunlarıydı (Roberts, 2015: 49-54). Toplum içinde aristokratların (ve toprak sahiplerinin) sahip olduğu vatandaşlık, belli bir gruba sağlanan bir statü olmakla beraber siyasete katılma, askerlik görevi ve vergi ödemesi gibi bir takım hak ve yükümlülükleri de beraberinde getirmekteydi. Tam vatandaşlık hakkına sahip olanlar sadece 18 yaşına gelmiş olan erkeklerdi. Bunun dışında toplumda yabancılar (metik) ve köleler yaşıyordu. Köleler, özgür olmayan kişilerken yabancılar yasal olarak özgür, sınırlı da olsa bazı hakları bulunan ve askerlik ve vergi gibi yükümlülükleri de bulunan göçmen, geçici ve daimî yerleşimcilerden oluşmaktaydı (Heater, 2007: 15-36). Kentler arasında ticaretin arttığı dönemde yabancı sayısı de giderek artış gösteriyordu. Ayrıca vatandaşlık hakkından mahrum kalan bir diğer grup da kadınlardı. Kadınlar, bağımsız bir statüye sahip olmadan kocalarına veya erkek

¹ Ege'nin farklı bölgelerinden gelen Yunanlıların katıldıkları spor yarışmaları (Roberts, 2015: 49).

akrabalarına muhtaç kişiler olarak yaşamaktaydı (Roberts, 2015: 53). Bununla beraber Yunanlı olmayan, Hellen topluluğu dışında yer alan, konuştukları dil bir kuş dilini andıracak kadar tuhaf olup *bar-bar-bar* konuşanlar “barbarlar” olarak tanımlanıyordu. Nitekim “kırlangıçlar da barbar konuşur.” Öte yandan barbar kavramı aşağılama maksadı taşımasa da Yunanlılar kendilerini özgürlük için yaratılmış kimseler atfederek üst konuma yerleştirmektedirler (Bonnard, 2004: 30-31).

Perslerle yapılan savaşıardan kazanılan zaferler (M.Ö. 490 ve M.Ö. 479), bir model oluşturacak şehirlerin yükselişı, bilimin icadı gibi gelişmelerin yaşandığı 6. ve 7. yüzyılları, Yunanlılar arasında ayrılıkların yaşandığı bir dönem takip etmiştir. Kentlerin kendi içlerindeki mücadeleler kentleri zayıflatmış ve dışardan müdahaleye de açık hale getirmiştir. Nihayetinde Yunan kentlerinin çöküşe geçtiğı 5. yüzyıl (Roberts, 2015: 56-57) Roma Cumhuriyeti’nin de ortaya çıktığı dönemdir. Cumhuriyetin ilk iki yüzyıllık dönemi genellikle yoksul vatandaşların patricilerle (soylu ailelerle) iktidarı paylaşma talebi nedeniyle iç kavgalarla geçer. Ancak zamanla önem kazanan zenginlik patrici statüsünün değerini kaybetmesine neden olur. Yoksul vatandaşlar zafer kazanmışsa da Cumhuriyet’in ilk yılları ortalama vatandaşların² emeğı sayesinde yükselmiş, sonraki yüzyıllar ticaretin gelişmesiyle köle emeğı de kendini göstermeye başlamıştır. M.Ö. 2. yüzyılda adı konulmasa da Roma İmparatorluğu hayata geçmiş ve sonraki yüzyılda Julius Sezar’la birlikte toprakları büyüyen Cumhuriyet, imparatorluğa dönüşmüştür³ (Roberts, 2015: 76-84). Son derece hiyerarşik bir toplumsal yapıya sahip olan Roma’da en temel ayırım özgürlük ve köleler arasında iken M.S. 212’den sonra bu ayırım vatandaş olanlar ve olmayanlar arasında keskinleşmişti (Fagan, 1999: 120). Antik Yunan’da “verili bir hak” olan vatandaşlığın aksine bir haklar ve görevler bütünü olarak ortaya çıkan Roma vatandaşlığı, sıradan halkın ayrıcalıklı sınıfa karşı verdiği mücadele sonucu ‘kazanılmış bir hak’ olma özelliğı göstermekteydi. Bir vatandaşlık erdemi yaratılmış ve bu erdem eski zaman hikayeleriyle canlı tutulmuştur. Roma İmparatorluğu sınırlarının genişlemesiyle

² Ortalama vatandaş, Roma’da köylerde yaşayan küçük toprak sahipleridir.

³ Bu geçiş sürecinde vatandaşlık Roma toprakları dışındaki insanlara kadar yayılmış, savaşlar sonucu İtalyan köylerinde fakirleşme başlamış ve bu durum köylü vatandaşların şehirlere sürüklenmesine ve proleter adı verilen bir kesimin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Roberts, 2015: 83).

vatandaşlık, kentin sınırları dışına çıkarak hızla yayılmıştır (Heater, 2007: 49-54). Ayrıca bu kozmopolit yapıya sahip imparatorluk bünyesinde barındırdığı halkları (Galyalılar, Suriyeliler, Afrikalılar gibi) da kaynaştırma yoluna gitmiş, herkes Latince ve Yunanca öğrenip Romalı gibi giyinerek romanitasa (Roma mirası) gururla sahip çıkmıştır (Roberts, 2015: 93).

Caracalla döneminde (211-217) Antonine Anayasası ile tüm özgür insanlara vatandaşlık statüsü verilince coğrafi farklılıklar neredeyse yok olur ve vatandaşlık ayrıcalığını kaybeder. Vatandaş olan ve olmayan arasındaki ayrım giderek ortadan kalkarken sınıfsal bölünme de giderek keskinleşir. Antik dönemde Stoa okulu düşünürleri bireyi, hem polisin (anayasal devletin) hem de cosmopolisin (dünya kentinin) yani “temsili evrensel ahlak toplumunun üyesi” olarak görmüşlerdir. Birey, vatandaş olarak kendini devlete adayıp kamu hizmetinde bulunurken bir vatandaşlık erdemi olarak da “evrensel ahlaki iyi davranış yasasına” uymakla yükümlüdür (Heater, 2007: 54-66). Roma vatandaşı olmayan ancak özgür olan kişileri ifade etmek içinse yasal bir kavram olan *peregrinus* kullanılmıştır. Latince yabancı (*foreigner*) kelimesinin tam bir karşılığı bulunmamakla birlikte *peregrinus* bu anlamı vermektedir. Sadece Latince konuşan, Roma dışında akrabası bulunmayan ve nesiller boyunca Roma’da yaşamış bir ailenin soyundan gelen bir kişi dahi vatandaşlığa sahip olmadığı takdirde *peregrinus* olarak bilinmekteydi. Ancak tüm özgür insanlara Roma vatandaşlığının verildiği Caracalla döneminde kavramın anlamı değişmiş ve Roma’da “dışlanan yabancı”ları etiketlemek için kullanılmıştır. Köylü/taşralı (*provincials*) ise İtalya dışında ikamet edenler için kullanılırken, “*externus*” yabancı veya dışardan gelen anlamına sahipti. Bu kavramlar genellikle küçümseyici bir anlam taşımakla birlikte bazen yansız ve hatta olumlu kullanımlara da sahipti. Negatif bir çağrışım sadece “barbar” kavramına özgüydü (Noy, 2000: 1-2). Antik dünyada renk ayrımı ya da etnik önyargılardan bahsetmek mümkün değilse de kesinlikle bir kültürel önyargı bulunmaktadır (Sherwin-White, 1967: 1). Örneğin Roma’da Afrikalı (*Africanus*) olmak Afrikalı hissetmeye değil, Afrika bölgesinden geldiğine işaret etmekteydi. Bir tür alışkanlık olarak kölelere etnik isimler verilirken Galya ile herhangi bir bağı olmayan birçok insana Gallus lakabı takılabiliirdi (Noy, 2000: 6). Yunanlar veya Romalılar ile

barbarlar arası asıl ayırım da etnik kökenden bağımsız, gelenek-göreneklere ve yaşam biçimine dayanmaktaydı. Ancak barbarlarla yaşanan karşılaşmalar neticesinde barbarların defalarca bozguna uğratılması onları korkulan bir imge olmaktan çıkarmıştı. Antik Yunanlı tarihçi Strabon (M.Ö. 68- M.S. 24) da barbarların hayvani davranışlarının değiştirilebileceğine ve medeni (civilized) insanlar haline getirilebileceğine inanmıştır. Greko-Roman modeline asimilasyonlarının elverişli olduğunu onaylayan bir açıklamada bulunmuştur (Strabon'dan akt. Sherwin-White, 1967: 8-33). Sezar daha farklı olarak barbarların dayanıklılığına ve zor yaşam koşulları karşısında dirençlerine hayranlık duyuyordu. Kültür ve örgütlenme biçimleri bakımından Romalılardan çok da farklı olmayanlar ve yabani/vahşi olanlar şeklinde ikiye ayırmıştı (Sezar'dan akt. Sherwin-White, 1967: 20, 33). Bu şekilde tanışıklık, barbarları her zamanki toplum dışılıktan çıkarmış ve Roma-barbar arası yeni bir ilişkinin gelişmesine neden olmuştur.

İmparatorluğun ilk yüzyılında Cermen halklarıyla baş edebilmek için belli noktalara askerlerin yerleştirildiği *limes* adındaki sınır hattı aslında iki topluluğu birbirinden ayırmayı hedefliyordu. Bir tarafında Roma düzenini ve uygarlığını, diğer tarafında ise kabile toplumlarını, cahillik ve barbarlığı barındıran bölge yer alıyordu. Ancak Cermenleri bu sınırla tamamen tecrit etmek mümkün olmamış ve sınır boyu gidiş gelişler gerçekleşmişti. Zamanla sınırda oluşturdukları baskı neticesinde ise M.S. 200'den sonra barbarların Roma'ya dahil olma süreçleri başlayacaktı (Roberts, 2015: 102-104). Cornelius Tacitus'un (M.S. 56-120) Almanların yaşamını anlatan *The Germania* kitabında barbar anlayışında yaşanan değişim görülmektedir. İki topluluk arası etkileşimler sonucu barbarların Roma varlığına karşı teşkil ettikleri tehditlerin artık üstesinden gelinmiştir. Strabon ve Sezar döneminin aksine artık daha iyi bilinen ve baş edilebilir insanlar olarak görülmektedirler. Neden oldukları dehşet ve korku unsurları da artık önemini kaybetmiş ve sıradan hale gelmiştir (Tacitus'tan akt. Sherwin-White, 1967: 40). Barbar olan bu şekilde tanınmaya ve hatta toplumun bir parçası olma sürecine girmiştir. Sınırların öte yanında olma durumu barbarları “öteki” konumuna iterken zamanla içeri dahil olmaları içerde ama içeriyle bir bütünlük sağlaması gerekenler haline getirmiştir.

Roma’da doğal bir olgu olarak karşılanan kölelik, toplumdaki keskin hiyerarşik ayrımın en alt tabakasında yer almaktaydı. Herhangi birinin köle olabilirken köle ve sahip arasında ırksal bir ayrım da bulunmamaktaydı (Fagan, 1999: 124). Bu kölelik çoğunlukla borca bağlı bir ilişki olmakla birlikte korsanların kaçırıp sattığı insanlar ya da savaş ganimeti olarak ele geçirilen düşman asker ya da siviller de olabilmektedir. Farklı nedenlerle sahipleri tarafından azat edilen köleler (liberti, freedman) ise Roma vatandaşı olabilmektedir ve bu durum bir yabancı için Roma vatandaşlığı edinmenin en kolay yoludur (McGeough, 2004: 141-144). Azat edilen bir köle vatandaşlığa sahip olsa dahi üçüncü nesle kadar belli bazı haklardan (mesela yönetimde bir pozisyona sahip olmak) mahrum bırakılmaktadır (Fagan, 1999: 126). Köleler Roma’ya gelme konusunda herhangi bir seçeneğe sahip değilken *peregrini* (*foreigner*) Roma’ya gelmeyi gönüllü olarak tercih eden, köle ve vatandaş arası bir pozisyona sahip kişilerdi. M.S. 212’deki düzenlemenin ardından 1.-2. yüzyıllarda yabancıların Roma’ya göçünde artış görülmüştür (Noy, 2000: 22-26). Constantius’un 4. yüzyılda Roma’yı ziyaretinde her ırktan çok sayıda insanla karşılaşması karşısında şaşkın olduğu belirtilmiştir. Cicero ise Roma’yı “ulusların toplanmasından oluşan bir şehir” olarak tanımlamaktadır. 5. yüzyılda ise Roma’yı tüm dünyanın merkezi olarak öven Aziz Sidonius Apollinaris, sadece köle ve barbarların “yabancı” olduklarını ifade etmiştir (Noy, 2000: 32-33). Böylece yabancı kavramı vatandaş olmayan ama köle de olsa barbar da olsa toplumun içinde yer alanları kapsamaktadır. Her ırktan farklı sebeplerle Roma’ya gelip bir arada yaşayan bu insanların aynı zamanda farklı sebeplerle dönemsel olarak dışlandıkları görülmüştür. Mısır’a ait törenlere katılanların ve Yahudilerin dini sebeplerle dışlanmaları yanında varus hastalığı sebebiyle Galyalıların dışlanması ya da Makedonya ile savaş ilanı sonrası Makedonların dışlanması söz konusudur (Noy, 2000: 42-44). Bu tür dışlamaların yanında Yahudilerin diğer yabancılardan farklı bir alan teşkil ettikleri görülmektedir. Roma’nın Yahudileri, toplumsal ve ırksal açıdan homojen olmasalar dahi ulusal bir ortak anavatana ve paylaşılan kimliğin temellerinin ortak soy tarafından sağlandığı özel bir dine sahiptirler. Bir Suriyeli veya Afrikalı bir etnik/coğrafik etikete sahipken Yahudiler dini olana sahiptir. Kimse sonradan bir Suriyeli olamazken Yahudilerin dinine mensup olanlar asıl geçmişleri ne

olursa olsun artık Yahudi olmaktadırlar. Böylece iki farklı etiketle Afrikalı Yahudi veya Suriyeli Yahudi olmak mümkün hale gelmektedir (Noy, 2000: 159, 255). Yani söz konusu Yahudiler olduğunda toplum içerisinde iki kere dışlanmışlık durumu yaşanmaktadır. Bir yandan barbarların dahil edilebilir oluşları keşfedilirken öte yandan Yahudiler, Hristiyan Roma içinde dahil oldukları toplumdan dışlanmaktadırlar.

Roma İmparatorluğu 3. yüzyıl kriziyle parçalanmaya başlamış ve dolayısıyla bir çöküş dönemine girmiştir. Doğu İmparatorluğu 7. yüzyılda toprak kaybına başlamışsa da Batı'da parçalanma çok daha hızlı gerçekleşmiştir. Marcus Aurelius (161-180) döneminde barbarlar, toprağa bağlı çiftçiler olarak imparatorluk topraklarına dahil edilmiş ve zamanla etnik gruplar halinde örgütlenmişlerdir. 5. yüzyıla gelindiğinde Cermen halkların toprak üzerindeki hakimiyeti artmış ve imparatorluk hiyerarşik olarak üstte olmaya devam etse de bu halklar bağımsız hale gelmişlerdir (Eco, 2014: 50-54). Barbarların çoğu, Doğu imparatorunu hala mutlak hükümdar kabul ederken Batı'da kendilerini Roma İmparatorluğu'nun yeni koruyucusu olarak görmüşlerdir. Eski taşra seçkinlerine ait bölgelere yerleşmiş ve Roma yaşam tarzını benimsemişlerdir. Britanya'ya göç edenler Roma geçmişini neredeyse tamamen yok ederken anakaradaki Roma etkisi sürmüş ve Konstantinopolis'te de Roma adıyla varlığı neredeyse 1000 yıl daha devam etmiştir (Roberts, 2015: 112-113). Bu dönemde, büyük çiftliklerin üretiminde düşüşler yaşanması, ticari hayatın savaşlar sebebiyle parçalanması ekonomik anlamda da gerilemeye neden olurken tarım, erken Ortaçağ ekonomisinin temeli haline gelmiştir (Roberts, 2015: 188-189). Böylece parçalanmış Roma İmparatorluğu'nun sonunun geldiği görülürken ticaretin de çöküşüyle birlikte halkın kentlerden kırsal bölgelere göçü feodal üretim sisteminin doğuşunun ve Ortaçağ'a geçişin en belirgin özelliklerinde biri olarak görülmüştür (Eco, 2014: 55-57). Feodal toplum yapısında yönetim merkezîyetçilikten uzaklaşmıştır. Arazilerin malikane denilen bölgelere bölündüğü ve her malikanenin bir lorda sahip olduğu bu yapıda Huberman'ın deyişiyle dua edenler, savaşanlar ve onları beslemek için çalışanlar bulunmaktadır. Çalışanlar grubunu oluşturan köylülerin çoğunluğu serfti. Serfler; ailesini bir arada bulundurma hakkına sahip, evi ve küçük de olsa kullanabileceği toprağı olan, toprağa bağımlı ve ondan ayrı bir şekilde satılamayan ancak daimî olarak

önceliğini lordların işlerine vermek zorunda olan kişilerdir. Ayrıca sahip oldukları bu sınırlı haklarla kölelerden ayrılmaktadırlar. Bunun yanında yükümlülükleri daha az olan serbest köylüler ve sadece lordlara vergi ödeme yükümlülüğü olan özgür insanlar da bulunmaktaydı. Serflerin bağlı oldukları bu malikanelerin başında bulunan lordlar da bir kont, dük ve dük de bir krala bağlıdır. Aslında herkesin birisine karşı yükümlü olduğu bir yapıdan bahsetmek mümkündür. Nitekim savaş anında lordlar da serfleri korumakla yükümlüdür. Feodal toplumda servetin tek belirleyicisiye sahip olunan topraklardır. Feodal sistemin bir parçası olan kilise, en büyük toprak sahibiydi. Soylular arasında gerek miras nedeniyle gerek daha fazla vassal sahibi olmak için topraklar sürekli olarak parçalanmaktaydı. Ancak kiliseler için durum farklıydı. Kiliseler Batı Avrupa'daki toprakların üçte birinden fazlasına sahipken evlilik yapmayan papazlar nedeniyle de topraklarını bir bütün olarak korumaktaydı. Herkesin ödemekle yükümlü olduğu vergi dışında soylular ve krallar savaş sonrasında kiliseye toprak bağışlamayı âdet edinmişlerdi. Bu kiliseler halka manevi bir destek sağlarken soylular da askeri koruma sağlamaktaydı. Çalışanlar ise maddi üretimi yerine getirmekle yükümlüydü (Huberman, 2019: 11-25). Böylece dönemin yeni ahlaki değerleri sadakat, inanç ve karşılıklı yükümlülüklerden oluşmaktaydı. Toplum yapısında ve tek bir tanımla kısıtlanamayacak kadar belirsizlikler bulunsada üst ve ast arasındaki bu karşılıklılık bütün topluma hâkim olan değişmez bir özellikti (Roberts, 2015: 192-193).

Antik döneme ait vatandaşlık fikrinin Ortaçağ'da önemini fazlasıyla yitirdiği görülmektedir. Roma'nın ve Roma vatandaşlığının kalmadığı bir dönemde vatandaşlığa dair klasik görüş tamamen ortadan kalkmamış ancak vatandaşlık yalnızca kent veya kasabadakiler için ayrıcalıklı bir statü haline gelmiştir. Ortaçağ boyunca ise kavram, Hristiyanlığın sorgulanmaz üstünlüğüyle ilişkili olarak varlığını sürdürmüştür (Heater, 2017: 67-71). Bu dönemde Avrupa topraklarının büyük bir kısmında feodal sistem hâkim olsa dahi Güney Avrupa'daki bölgelerde ve Akdeniz topraklarında kent yaşamı varlığını korumaya devam etmiştir (Roberts, 2015: 193). Kırsalın içe kapanık ekonomisi, üretimin kendi içinde bir döngüye sahip olmasına neden olmuştu. Böylece her malikane kendisini ihtiyaç duyduğu kadar üretim yapmakla yükümlü görmekteydi. Ancak kentlerdeki

büyüme ve kent-kır arası alışverişin gelişmesi ticaretin canlanmasını sağlamış, serflerin özgürleşme süreci ve kırsaldan kentlere göçler başlamıştır (Huberman, 2019: 36-42). 11. yüzyıldan sonra kentlerin büyümesi ve tüccar sınıfının yükselişi zamanla kilise ve feodal lordların iktidarından bağımsızlaşmayı beraberinde getirmiştir (Roberts, 2015: 203-208). Bu bağımsızlık süreci Avrupa tarihi açısından kilit bir nokta olarak görülmüştür. Kırsalda feodal lordların egemenliği altında yaşayan insanların büyük çoğunluğu bahsedildiği gibi serflerden oluşurken Ortaçağ'ın vatandaşları (burghers) kentlerde yaşayan kişilerdi⁴. İyi bir vatandaş olmak ise iyi bir Hristiyan olmak anlamına gelmemekteydi. Öyle ki, din adamları tarafından günahlarla dolu kent yaşamından geri adım atmak, cennetteki yüce vatandaşlığa doğru atılan ilk adım olarak görülmüştür (Brown, 2017: 93-118). 15. yüzyıla gelindiğinde modern devletin temellerini atan yeni bir siyasal örgütlenme biçimi doğmuştur. Değişim geçiren kent devletleri sırasıyla beyliklere, prensliklere ve sonunda bölgesel devlete dönüşmüştür (Eco, 2017: 24-25). Bu durum vatandaşlık tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. Dönemin kırsal bölgelerinde yaşayanlar görgüsüz addedilirken, sadece kentte yaşayanların uygar davrandığı kabul edilirdi. Buna karşın kırsal bölgeden (contadino) birisi veya bir yabancı kentte mülk sahibi olup vergi ödeyerek vatandaşlık kazanabilirdi. Dört yüzyıl kadar lordlardan bağımsız kalmayı başaran Floransa örneğinde; sadece lonca üyeleri vatandaş iken köy halkı ve kent plebyenleri bu statüye sahip olamamıştır. Yabancılar veya kırsalda yaşayanlar kentin borcuna destek oldukları takdirde vatandaşlığa alınırken borca yardım etmemek vatandaşlık statüsünü kaybetme nedeniydi. Vatandaşların aidiyet ve vatanseverlik duyguları ise eğitim, gösteriler ve törenlerle perçinlenirdi (Heater, 2017: 80-85). Kentlerde gelişmenin yaşandığı bu yüzyıllarda İtalya'nın hemen her yerindeki Yahudiler sosyal açıdan barışçıl ve huzurlu bir hayat

⁴ Kentlerde yaşayan vatandaşların ötesinde tüccarlar, çalışmak için gelen göçmenler bazı haklardan yoksun farklı bir yaşam biçimine sahiptirler. Kuzey İtalya kentlerinden sonra en kentleşmiş bölge olan ve "kapitalizmin beşiği" unvanına sahip Brudje bunun güzel bir örneğini sunmaktadır. Brudje, Baltık denizinden Akdeniz'e kadar uzanan uluslararası ticaretin kapısı olması açısından önemli bir konuma sahip ve bir ticaret/pazar yeri olma özelliği göstermektedir. Yüzlerce yabancı tüccar yerleşimci ve kendi sınırları dışından göçmenlerle (immigrants) beslenen bir tekstil sanayisi bulunmaktadır. 13. Yüzyıldan itibaren göçmen sayısındaki artışla da Brudje, çok farklı kimlikleri bir arada bulundurarak hem yabancı düşmanlığının (xenophobia) hem de kozmopolitizmin ortaya çıkabileceği yer olma özelliği göstermiştir (Brown, 2017: 93-118).

yaşamışsalar da hoşgörüsüzlük, ayırt edici işaretler taşıma zorunluluğu, vaazların dayatılması gibi olumsuzluklar sosyal hayatlarına eşlik etmiştir (Eco, 2017: 211). 16. yüzyıl başlarında ise İtalya'nın en güçlü kenti olan Venedik'te yabancıların çoğu istenmemiş ve Yahudiler bu listenin ilk sırasında yer almıştır. Ancak Yahudilere karşı suçlamalar ve saldırılar şiddetlense dahi ekonomideki önemli etkileri onların sürgün yerine tecrit edilmeleri yönünde bir eğilime yol açmıştır. Yahudileri kentin marjinallerinde tek bir yere kapatarak mekânsal bir tecritin gerçekleştirilmesi amacıyla getto alanlar inşa edilmiştir. Birbirinden çok farklı kökenlere sahip Yahudilerin bu gettolara kapatılmasıyla “Yahudi olmak” üzerinden bir kolektif kimlik oluşturdıkları görülmektedir. Gettoların kendisi ise ekonomik anlamda bir koruma sağlamazken yere-ait-haklar denebilecek mekâna bağlı bedensel hakları meydana getirmiştir (Sennett, 2017: 13-33).

Ortaçağ betimlemelerinde yabancı tasviri oldukça geniş bir çeşitliliğe sahip olmuştur. Yabancı kavramı; bir yandan herhangi bir yer veya coğrafi/kültürel farklılıklar için kullanılırken diğer yandan görünüşte alışıldık olmayan anlamına gelmektedir. Yabancılık durumu ise yabancı kültürlerden gelen ziyaretlere ilişkin alışılmadık davranışlarda kökleşmiştir. Toplumda sahip olunan kimlik yabancıyla karşılaşma sonucu keşfedilmektedir. Bu durum da yabancı kavramının kaçınılmaz olarak giyim, davranış ve yükümlülüklerle çevrili toplumsal beklentiler tarafından şekillenmesine neden olmaktadır. Bu şekilde kavram, Ortaçağ dünyasında “toplumsal normlara zarar verenler”i içeren bir anlama sahip olmuştur. Yabancı'nın taşıdığı en baskın anlam ise Hristiyanlar ve Hristiyan olmayanlar arasındaki ilkeye dayanmıştır. Albrecht Classen, Ortaçağ'da yabancı kavramını tartışırken insan varoluşunun, ben'in öteki'den ayırım süreciyle tanımlandığına dair birkaç farklı noktaya değinmiştir. İlk olarak insan varlığının zaman içerisinde kendini (the self) ötekinden (the other) ayırma yoluyla belirlendiğine işaret eder. Daha sonra görsel sanatlarda, dinde ve siyasette ‘ben’ ve ‘öteki’ [insan-insan olmayan (canavar, yaratık), Hristiyan-pagan, Yahudi, Müslüman] arasındaki zıtlığa dikkat çekmiştir. Üçüncü olarak ise Ortaçağ'da, toplumda azınlık gruplara (Yahudiler, eşcinseller, kafirler gibi) odaklanarak yapılan bir “öteki” tanımı mevcuttur ki bu bağlamda

Ortaçağ hoşgörüsüzlük çağı olarak da adlandırılmıştır. Toplumda salgın, kıtlık veya istila gibi huzursuzluk zamanlarında şiddet azınlık gruplara yöneltilmiştir. Diğer yandan yabancı, kahramanlıklarına saygı duyulan ilgi çekici kişi de olabilirken bir “öteki” olarak Viking, Macar, Moğol ya da Saracen istilacılar gibi veya tehlikeli dağlar, gizemli yaratıklar, karanlık ormanlar biçiminde efsane ve mit anlatıları gibi somut ve korkulan da olabilir (Classen’den akt. Connell, 2015: 490-493). Ortaçağ’da kiliseler tüm Hristiyan Avrupa topraklarına yayılmış ve tüm bu topraklarda sözü yasa yerine geçecek kadar da kökleşmiş bir kurumdur. Avrupa nezdinde din evrenseldi ve her Hristiyan da Katolik’ti. Bu düşünceye/inanca karşı da hiçbir devlet sınırı bulunmamaktaydı (Huberman, 2019: 22, 48, 84). Bu kurumla şekillenen dünya görüşüne göre kurumun varlığına tehdit oluşturan herkes kilise tarafından düşman olarak algılanmaktaydı. 11. yüzyıldan itibaren ticaretin gelişmesi, hac yolculuklarının çoğalması, yeni kültürlerle karşılaşma hikayelerinin ve Doğu’ya ait fikirlerin de yayılmaya başlaması sonucu aslında geleneksel Hristiyan inanca karşı bir meydan okuma başlamıştı. 12. yüzyılda Kilise’nin hiyerarşik ve etik düzenini tehdit eden kafir hareketleri (donatistler, manişistler) ortaya çıkmıştı. Özellikle kent ekonomisinin de gelişmesiyle önemli toplumsal değişimlerin yaşandığı süreçte bu durum kilise için “yabancı”nın yeni türlerini tanımlamada zorluklar oluşturmuştur. Bilinmeyen karşısında korku; “öteki”yi insan olmaktan çıkararak şiddeti bilinmeyenle mücadelede yaygın bir yöntem haline getirmiştir. Özellikle rahip sınıfından olmayanlar rahipler sınıfına meydan okumaya başladığında ötekini ayırmanın başka bir yolu kafirlerin cahiller olarak betimlenmesi olmuştur (Connell, 2015: 493-497). Bir diğer “öteki” olarak Saracen tanımlaması, Hristiyanların Müslüman dünyayla karşılaşması ve Müslüman dünyadaki gelişmeleri takip etmesiyle ortaya çıkmıştır. Dini öteki olarak Müslümanların gerçek inancı göz ardı edilmiş ve Saracenler birçok şeytana ve tanrıya tapan paganlar olarak tasvir edilmiştir (Connell, 2015: 498-500). Saracenlere karşı olan bu muğlak bakış, Ortaçağ boyunca daimi harici olarak Yahudilik algısını şekillendirmiştir. Yahudiler yalnızca Hristiyan olmadıkları için değil aynı zamanda Hristiyanlığı reddettikleri için de nefret edilen olmuşlardır (Connell, 2015: 504-505).

Yahudilerin Avrupa içindeki bu karmaşık süreci 4. yüzyılda Roma İmparatorluğu'nun Hristiyanlığı kabul ettiği ve Yahudilerin dışlandığı sürece dayanmaktadır. Erken Ortaçağ'da Hristiyan ve Yahudi dünyasının giderek daha da ayrışmasıyla Yahudilerin toplum içinde (toplumsal, ekonomik, dini) görünürlükleri artmıştır (Eco, 2014: 294-296). 13. yüzyılda, sonraları gelişen mesleki ve mekânsal ayrışmalara da temel oluşturan, giysiler üzerinden ayırt edici işaretler (sivri bir şapka veya belli renklerde kıyafetler gibi), Yahudilerin Hristiyanlardan kolayca ayırt edilebileceği bir stereotipi meydana getirmiştir (Eco, 2016: 260-265). Avrupa'nın sosyal yaşantısından dışlanmaları ise 15. yüzyılda gerçekleşmiştir. Başlarda Hristiyanlara yakın bölgelerde yaşamalarına izin verilirken sonraları bölgeden tamamen sürülmüşlerdir. Böylece Fransa, İspanya, Almanya'dan gönderilen Yahudiler sosyal ve kültürel açıdan daha refah bir dönem geçirecekleri İtalyan yarımadasına yerleşmiştir. 1492 yılında Sefarad Yahudilerinin İspanya'dan sürülmesi ve Avrupa'daki son Müslüman toprağı olan Granada'nın da alınmasıyla Reconquista (Yeniden Fetih) tamamlanmıştır. Geri dönme ümidiyle kaçtıkları Portekiz'de köle ilan edilme, sürülme ve zorla vaftiz gibi durumlarla karşılaşmış, İtalya'da ise 1492'deki veba salgınından sorumlu tutulmuşlardır. Sonrasında Mağrip ve Osmanlı topraklarına göç etmişlerdir. Özellikle Selanik ve Konstantinopol'e yerleşen Seferad Yahudileri ekonomik ve kültürel anlamda gelişme imkânı bulmuşlardır. Mağrip'te ise önceden orada bulunanlar 'ikamet edenler' iken yeni gelen Yahudi topluluğu 'sürgünler' olarak anılır (Eco, 2017: 210-214).

Antik dönemde yabancı; vatandaş ya da köle olamayan ancak toplum içinde onlarla beraber yaşayan kişilerdir. Herhangi bir ırksal ayırım söz konusu olmazken barbarlar toplumun haricisi yani tehlike yaratanlarıdır. Roma İmparatorluğu'nda ise vatandaşlık kazanılmış bir hakken yabancı ve öteki tanımında ırksal bir ayırım söz konusu değildir. Dahası yabancıların veya öteki olan barbarların da vatandaş olmaları mümkün görülmektedir. Barbarlar, toplumun ötekisi olarak daima olumsuz bir anlam taşıyıcılar da artık korku veren bir gizeme sahip değildir. Aksine artık bilindiği için tehdit unsuru olmaktan çıkmış ve medenileşme potansiyeline sahip kimseler olarak görülmüştür. Hristiyanlığın kabulü ve yayılmasıyla birlikte Ortaçağ'da yabancı kavramı "mümin" ve

“kafir” ayırımına dayanır. Ortaçağ’ın ötekisi, Hristiyan olmayan veya Hristiyan değerlerine karşı olan herkesi kapsar. Öteki, fiziki sınırın ötesindekinden ziyade inancın ötesinde olanları kapsayan bir anlam kazanmıştır. Toplumsal normlar dinin inanç çerçevesinde şekillenirken alışılmadık olan yabancı toplumsal normlara zarar verme ihtimali olan kişidir. Hristiyan olmayıp toplum sınırları dışında yaşayan Saracenler, Vikingler, Moğollar vb. gibi aynı şekilde dine mensup olmayan ama toplum içinde yaşayan kafirler, paganlar, eşcinseller vb. de toplumun ötekisini oluşturmaktadır. Dolayısıyla yabancı ve öteki kavramlarında bir iç içe geçme halinden söz edilebilir. Ancak Hristiyan birliğinin dağılmasıyla bu tanımlamalar da dönüşüme uğramıştır. Yeni ekonomik ilişkilerin etkisinde kent ve kırsal ayrımı üzerinden yeni bir toplumsal yapı kent-devletlerinde ortaya çıkmıştır. Yabancıların istenmediği bir süreçte dahi Yahudi örneğinde görüldüğü gibi topluma asıl şekil veren ekonomidir. Artık yabancı öyle alışıldık olmayan ya da vatandaş statüsünün dışında yer alan değil, daha ziyade toplumu oluşturan parçalardan biri olduğu kanısına varılmıştır.

1.2. Toprakları Yabancılardan Arındırılım: Vatandaş ve Yabancı

“Köy değiştirirsen dil değiştirirsin”

(Eugen Weber, 2017: 87)

Ortaçağ sona ererken din ve devlet sınırlarına dair her şey değişmeye başlamıştı. 15. yüzyılda ulusal bir dil, yasa ve kilise çevresinde şekillenen uluslar ortaya çıkmıştı. Artık insanlar kendilerini bir lordun değil, bir ulus kralının tebaası olarak görüyorlardı. 10.-15. yüzyıllar arasında yaşam biçiminde gerçekleşen gelişmeler orta sınıfın güçlenmesine zemin hazırlamıştı. Gücün kralın otoritesinde toplanmasıyla birlikte merkezileşme de başlamıştı. Lordlar ise kentlerin bağımsızlaşmasıyla birlikte topraklarının çoğunu ve serflerini kaybettikleri için eski güçlerini kaybetmişti. İngiltere, Fransa, Hollanda ve İspanya’da devlet kentlerin yerini alırken Almanya ve İtalya’da kentlerin yerine merkezi otoritenin kurulması daha yüzyıllar alacaktı. Bu dönemde kral karşısında bulunan tek güç kiliseydi. Son derece zengin olan kilise kralın ihtiyaç duyduğu

paraya sahipti. Bunun ötesinde hem kilise mahkemelerinin varlığıyla hem de ülkenin iç işlerine karışma hakkı görmesi sebebiyle de krala karşı bir rakip konumundaydı. Kilisenin kendisinde gördüğü dini evrensel güçle kralın devlet çıkarları birbiriyle çatışma içindeydi. Protestan reformu da bu kilisenin gücünü kaybetmesine neden olacaktı. Nitekim değişen toplum yapısında kilise insanlar üzerindeki eski birleştirici nüfuzunu da çoktan kaybetmişti. Bu anlamda yükselen orta sınıfın ilk mücadelesi kiliseye karşı olmuştur (Huberman, 2019: 84-98). Avrupa’da nüfusun artması ve sermayenin kırsal bölge ekonomisine (manifaktür denilen evlere iş verilmesiyle) girmesiyle küçük toprak sahipleri proleterleşmeye başlamıştır. Bu yüzyılda sert bir marjinalleşmenin hızla sıçradığı görülmüştür (Sassen, 1999: 13-16). 11. yüzyıl Fransa’ında bulunan 22 milyon köylünün 18. yüzyıla gelindiğinde 1 milyonu serfti, diğerleri ise özgürleşmişti. Ancak köylüler gelirlerinin yüzde seksenini vergiye öderken soylulardan vergi alınmıyordu. Soyluların ise artık askeri bir işlevi kalmamış ve kralın ordusunu oluşturmuyordu. Herhangi bir politik ya da ekonomik işlevi de bulunmayan bu soylular, köylülerden almaya devam ettikleri haraçla sadece boş vakit geçiren aylaklara dönüşmüştü. Böylece köylü hala devlet ve soyluların yükünü taşıyor olsa dahi toplumda yaşanan bu değişimler, onların da toprak edinmelerini sağlamış ve içinde bulundukları duruma karşı ayaklanmalarına neden olacak şekilde biraz da olsa bilinçlendirmişti (Huberman, 2019: 167-168). Napolyon dönemine (1799-1814) gelindiğinde göçmenin (immigrant) anlamını şekillendiren şey savaş ve dini zulüm olmuş ve aslında Avrupa tarihinde kır-kent arası ekonomik kaygılarla gerçekleşen göçten ziyade savaş ve toplumlardaki hoşgörüsüzlüğün sebep olduğu göçler yaşanmıştır. O döneme kadar, 1685’ten sonra Fransız Protestanlarının (huguenots) ayrılışı, 1735’te Salzburg’tan Lüteryenlerin (lutherans) kovulması gibi dini hareketler de 17-18. yüzyıllarda yaşanan nüfus hareketlilikleridir (Sassen, 1999: 1-30).

Kilise-kral ve soylu-köylü arasındaki çekişmeler sürerken devrime giden yolda 18. yüzyılı derinden biçimlendiren “Aydınlanma”; gücünü üretim ve ticaretin gelişmesiyle ekonomik ve bilimsel usallıktan almaktaydı. Zamanı geldiğinde Fransız Devrimi’nin sloganları olacak olan özgürlük, eşitlik ve kardeşlik; bireyi, dünyanın hala her yerinde görülebilecek Ortaçağ’ın gelenekçiliği, kilise hurafeleri ve insanın doğumuna dayalı

hıyerarşıden kurtarmayı amalayan “Aydınlaşmış” dışıncenin sloganlarıydı (Hobsbawm, 2003: 29-30). Oysa 18. y　zyıl y　netim anlayışında; mutlak bir politik d　zenin işleyişi iin değişimlerin ok yavaş gerekleşiği, sınıflar arası sınırların ve geişi zor bariyerlerin bulunduğu durağan bir sosyal d　zen ok emlidir. Eşiitsizlik tanrıdan gelen bir şeydir ve onu değiştirmeye alışmak yalnızca dine saygısızlık değil aynı zamanda toplumsal birliği bozmaktır. Bu nedenle sosyal d　zene karşı herhangi bir başkaldırı politik olanı da yıkabilirdi (Anderson 1987: 31). Bununla birlikte, soylu sınıfın mal ve m　lk　n　 giderek yitirdiği, burjuvazinin ise aksine giderek zenginleşiği 18. y　zyılda soyluları ve orta sınıfı birbirinden ayıran tek şey sahip oldukları haklardır. Devletlerdeki merkezileşme bu iki kesim arasındaki eğitim ve yaşam tarzında fazlasıyla benzerlik oluşturmuştu. Y　zyılın sonunda ise artık halk yığınları st　nde yer alan insanlar, aynı dili konuşup aynı kitapları okurken fikir, zevk ve beğeni anlamında da benzeşmeye başlamışlardı (Tocqueville, 2004: 145-150). Bir yandan toplumdaki keskin sınıf ayrımları da bulanıklaşmaya ve orta sınıf kendini daha fazla g stermeye başlarken diğer yandan korunmak istenen bu mutlak otorite ile kilise arasındaki atışma hali vatandaşlık tartışmalarına da yansımaktaydı. “Katolik bir krallıkta vatandaş da Katolik’tir” d　sturuyla şekillenen toplumda din; soy, sınıf, iş, ikamet gibi Fransız tebaasının yasal stat　s　n　 tanımlamaktaydı. 1694 Fransız Akademisi s zl　ę　nde “vatandaş” kelimesi basit bir biimde “burjuvazi, bir şehir sakini” olarak gemekteydi. Cenevre vatandaşı Rousseau iin bu tanıma g re Fransızlar gerek anlamda vatandaş değildi 　nk　 kiliseye bağımlı bir tanıma sahipti. Neticede kiliseden ayrılan veya kiliseyle bağı olmayan kimseler vatandaşlıktan da dışlanmaktaydı (Merrick, 1987: 48-52). Protestan reformunun ardından da Protestanlar, yanlış yola cesaretlendiren ve kilisenin yargı g c　ne tecav　z eden sapkınlar olarak nitelendirilip aforoz edilmişlerdi. Ancak 18. y　zyılın sonlarına doğru 1780’de soy, ikamet ve itaatin Fransız tebaasını Fransız yapan zellikler olarak belirlenmesiyle Katolik olmayanlar da vatandaş olabilmıřtir⁵ (Merrick, 1987: 58-66). Devrim ncesi Fransa toplumsal yapısı iin Tocqueville, lkedeki orta ve st kesimlerin artık birbirinin benzeriymiş gibi g r　nse dahi ortak yaşamdan pay

⁵ Yahudiler ise bu durumun dışında kalarak her yerde yabancı (foreigners) sayılıp vatandaş olamadıkları iin hala Fransız olarak kabul g rmemişlerdir. 1787’de daha zel bir tanıma sahip olan “vatandaş” kavramı ile herkesin gurur duyduğu bir d nemde Yahudiler arafta kalan kesim olmuştur (Merrick, 1987: 66-67).

almaksızın kendi özel çıkarlarıyla ilgilenen tikel bir toplumun belirlediğinden bahsetmektedir. Böyle bir toplumda vatandaşlar, hazırlıksız olmalarına rağmen büyük bir devrimin ardından “belki de yeryüzünde asla görülmedik ölçüde yoğun, türdeş ve kaskatı bir gövde” olarak görünmektedir (Tocqueville, 2004: 145-146). Bu süreçte parlamenter rejimiyle övünen İngiltere (Heater, 2007: 102), Fransa’daki kadar belirgin sınıf ayrımlarına sahip değildi (Tocqueville, 2004:159). 1780’de kurulan Anayasa Hakkında Bilgilendirme Cemiyeti, “vatandaşlar” terimini günümüzdeki gibi kullanmış ve Cemiyet; halkı eşit biçimde temsil etmeyi hedeflediğini ve vatandaşların hem insan hem de vatandaş olarak hakları için mücadele etmeye sevk edecekleri bilgiyi yaymak istediklerini belirtmiştir. Ancak Antik dönemden beri devam eden bir anlayışla vatandaşlığa layık görülenler de yalnızca toprak sahipleriydi. Geri kalanlar ise “bir evdeki kiracı gibi geçici misafirlerdir” ve mülk sahiplerinin dayattıkları yasalara uymadıkları takdirde gitmelidirler (Heater, 2007: 102-104). Diğer yandan Amerika, Bağımsızlık Savaşı sonrası 1789’da anayasa onayı ile tam anlamıyla Amerika Birleşik Devletleri’ne dönüşmüştür. Amerika’daki siyasal bilinç ise 1776 Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi ve 1791’deki Ulusal Haklar Bildirgesi arası dönemde yayınlanan gazete ve broşürler ile kazandırılmıştır. İnsan haklarını temel alan Bağımsızlık Bildirgesinde hakların devlet değil yaratıcı tarafından verildiğini ifade eden “Tüm insanlar eşittir, onlara yaratıcıları tarafından devrolunmaz belli haklar bahşedilmiştir” ibaresi bulunmaktadır. Haklar Bildirgesi ise “ifade ve basın özgürlüğü, barışçıl toplanma ve mağduriyet” konularına dair kısıtlanamaz bir dilekçe verme hakkı ile siyasi açıdan vatandaşlığı tamamlamıştır. Sivil ve yasal vatandaşlık, Anayasa’da köle sınıfı dışında herkese tanınan hak olarak geçmiştir (Heater, 2007: 111-118).

18. yüzyıl Aydınlanma düşüncesinin devrimde kendini evrensel değerleriyle hissettirmesi, sadece Avrupa değil Avrupa dışı ülkelerde de etkisini göstermesiyle devrim, evrensel bir öneme sahip hale gelmiştir. Diğer yandan ise devrimciler sürekli olarak milliyetçilik hakları üzerinde durmuştur. Artık egemen olan millettir ve onun üzerinde hiçbir otorite bulunmamaktadır. Devrimin ardından devam eden savaş ortamı, sınırların değişmesi, kurumların altüst oluşu gibi karışıklıklar insanlara yeni kurulacak milliyetçi

düzen konusunda düşünme fırsatı vermiştir (Roberts, 2014: 353). Nihayetinde 1789 yılında aslında burjuvanın taleplerini belgeleyen “İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirgesi” yayınlanmıştır. Fransız halkının temsilcileri olarak toplanan Ulusal Konvansiyon, dünyadaki suç ve felaketlerin insanın doğal haklarının unutulup küçümsenmesinden kaynaklandığını belirterek muhtemel zorbalıklar karşısında vatandaşlar “özgürlük ve mutluluğun temellerini unutmasınlar diye... kutsal ve devredilmez hakları” bu resmi Bildirgeyle açıklamıştır. Bildirge; özgürlük, mülkiyet, eşitlik, geçim, eğitim, kardeşlik gibi konuları içermektedir. Özünde ise herkesi kapsayan “yasa, herkes için eşittir” ifadesiyle vatandaşlar arasındaki ayrımı ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır (Robespierre, 2008: 7-13). Ancak bildirgedeki bu birlik ve bütünleşmeye dair vurguya rağmen toplumsal hayatta yeni bir ayrışma sürecine girilir. Tanımı henüz belirsiz genişlemiş bir politik aile olarak görülen vatana bağlılığın, geçmişteki tüm bağlılık türlerini (sosyal düzene, kilise ayinlerine, taşra yaşamına) yıktığı varsayılmaktadır. Ancak bu yeni bağlılık türünün sınırlarını belirlemek; içerdekilerin (insiders) ve haricilerin (outsiders) kimler olduğunun belirlenmesi anlamına gelmektedir. Devrimin ardından toplumsal bütünlüğe karşı olarak görülen hariciler, topluluğun farklılıkları içerisinde kaybolmayı reddeden ve “vatandaş” sayılmayan direnişçiler olmuştur. Bu direnişçiler ise artık vatana ihanet anlamını taşıyan “aristokratlar” diye adlandırılmıştır (Schama, 1989: 491-500).

Her muhalif kesimin kendisini devrimci vatanseverliğin temsilcisi olarak gördüğü ve karşı taraftakinin ise aristokrat olduğunu iddia ettiği karşılaşmalar tüm toplumda kendini göstermiştir. Kişisel problemlerin dahi siyasi meseleler haline geldiği, siyasi katılımın sınırlarının hızla geliştiği bir süreçte devrimci liderler; sanki tüm Fransız erkek ve kadınları bu genişleyen siyasi ailede doğrudan bir etkiye sahipmiş gibi kapsayıcı bir dille (ulus, vatan, vatandaşlık) halka hitap etmektedir. Simon Schama, toplumda oluşan beklentilerin aksine, insanların Bildirgeyle birlikte siyasi katılımı bu birleştirici mitin her tür sınırlama, ayırım ve karşıtlığı içeren gerçek yüzüyle karşılaştıklarını ifade eder. Tüm Fransızlar adına konuşuyor gibi görünen ve herkesi kapsayan bir vatandaşlık kavramı yaratan bu Bildirgeye rağmen temsilcilerin, “bazılarının diğerlerinden daha eşit” olduğuna karar verdiğini belirtir. Yalnız bir yıldan fazla mülk sahibi olup, ev hizmetçisi

ya da herhangi bir bağıllığı olmamış, üç iş gününe eş vergi ödemiş yirmi beş yaş üzeri Fransız erkeklere mecliste (primary electoral assemblies) oy kullanma hakkı verilmektedir. Kadınları aktif siyasi sürecin bir parçası haline getirmekten çok uzak kalmış; siyahi köleler Bildirgede bahsedilen haklara başvurudan mahrum bırakılmış; aynı hakların “siyasi ve dini bir lanetle çarpıldıklarından” ötürü Yahudileri de kapsamasının mümkün olmadığı belirtilmiştir (Schama, 1989: 491-500). Fransız Devrimi’nin gerçekleştiği bu toplumsal yapı Devrim öncesinde de sonrasında da yapılan tanımlamalarda toplumun bir kısmını çizilen daire içinde bulunmaya hak kazananlar olarak ilan ederken bir kısmını bu sınırların dışında bırakmaktadır. Değişen şey ise sınırları belirleyenler ve sınırların belirlenme biçimidir. Evrensellik vurgusunun ön plana çıktığı, Devrim’in diğer Avrupa ülkelerinde de etkilerinin açıkça görüldüğü ve “eşitlik” arayışının arttığı bu süreçte aslında evrensel olanın yani sınırsızlığın da bir sınırının olduğu gözlenmektedir. Eşitlik vurgusu, tanımı ile çelişkili olarak ele alınırken, eşit oldukları varsayılanların ötesinde buna hak kazanamayanlar eşitsizliğin türlü hallerine maruz kalmaktadır. Schama’nın dile getirdiği gibi “bazı insanlar daha eşittir.”

Bazılarının daha kardeş, daha eşit ve daha özgür olduğu bu dönemde vatandaşlık bir yandan ulusal sınırlar içerisine hapsedilen bir tanıma sahipken diğer yandan Aydınlanma ve evrensellik düşüncesinin etkisiyle dünya topraklarının tüm insanların ortak malı olduğunu savunan kozmopolit düşüncenin getirdiği tartışmalar başlamıştır. 1895 yılında Immanuel Kant *Ebedî Barış Üzerine Felsefî Deneme*’yi yayınlamıştır. Sınırları belirlenen bu devlet düzeninde insanların tabii olarak her an patlamaya hazır bir harp halinde bulunduklarını söyleyen Kant, herkesin ancak kanunî bir hal (hukuk düzeni) içerisinde bir diğerinin güvenliğini teminat altına alabileceğini söylemektedir. Bu hukuk düzeni ise insanları ilgilendirmesi açısından ya bir milletin mensubu olarak amme hukukuna ya devletler arası ilişkiden ötürü bir devlet hukukuna ya da “evrensel bir insanlık devletinin üyeleri” sıfatıyla birbirlerine tesir eden insanlar ve devletler bakımından bir dünya vatandaşlığı hukukuna dayanmaktadır (Kant, 1960: 17-18). Hür devletler arası yapılabilecek bir barış ittifakından ve barış antlaşmasından bahseden Kant, bir dünya vatandaşlığı hukuku ele alır ve bunun da sınırlarının “evrensel bir misafirlik”

şartlarıyla belirlenmesi gerektiğini ifade eder. Bölgeler arası okyanus veya çöl gibi doğal sınırlar bulunsa dahi dünya üzerindeki yaşam alanının da sınırlı olduğunu belirtir. Dolayısıyla insanların birbirleriyle karşılaşma halinde olduğunu ve dünyadaki memleketlerde herkesin eşit bulunma hakkı olduğunu savunurken yerli ve yabancı ayrımını yapar. Yabancı, yerli olanın memleketine gelen misafirdir ve geldiği yerde düşmanca muamele görmeme hakkına sahip olmalıdır (Kant, 1960: 20-28). Derek Heater, 18. yüzyıl öncesi vatandaşlık ve ulus arasında hiçbir bağın kurulamayacağından bahsetmektedir. “Ulus” sözcüğünün bugünkü anlamından farklı çağrışımları bulunmaktadır⁶ ancak zamanla bir vatan ve o vatanın halkıyla eş anlamlı hale gelmeye başlamıştır. Böylece vatandaşlık kavramı yerel yönetim bağlamından çıkarılıp bir devletin varlığıyla anlamlı hale gelmeye başlayınca ulus kavramı da devletle ilişkili hale gelmiştir (Heater, 2007: 134). Etienne Balibar da *Yurttaşlık* kitabında “burjuva” ve “vatandaş” kavramlarının etimolojileri nedeniyle başlangıçta eş anlamlı olarak kullanıldığından ve sonraları her ne kadar ayırım yapılsa da aralarındaki bu bağlantının hiçbir zaman tümüyle ortadan kalkmadığından bahsetmektedir (Balibar, 2016: 42). Napolyon Yasası hazırlandığında da 2000 maddenin 800 kadarı mülkiyeti korumaya yönelikti. Mülkiyet sahibi burjuvazi tarafından kendi mülklerini korumak için yapılmıştı (Huberman, 2019: 172). Bu şekilde burjuva ile bütünleşik bir anlam kazanan vatandaşlık, ulusa mal edilmiştir. Kozmopolit söylem de aslında bu ulusal tanımın kabulünden ortaya çıkmış ve önüne geçilemez olan “hududun aşılması” inancından doğmuştur.

Fransız Devrimi, “siyasal coğrafya açısından Avrupa Ortaçağı’na son vererek” tek bir egemen otorite tarafından hukukla yönetilen ve bölünmez bir alana sahip modern devlete şeklini vermiştir (Hobsbawm, 2003: 101). Ancak, ulusal vatandaşlığa gerçek anlamda bir model oluşturan, 1820’lerden itibaren yaşanan iç ve dış göçler olmuştur (Heater, 2007: 135). Çitleme hareketleriyle birlikte köylülerin yerinden edildiği ve ücretli işçi olarak fabrikalarda çalışmak için kentlere göç ettiği süreç başladı. 19. yüzyıl

⁶ Ulus (nation) kavramı 13. yüzyıl sonlarında kullanılmaya başlanmıştır ancak başlarda daha ziyade ırksal bir grup anlamıyla kullanılırken sonraları siyasal olarak örgütlenmiş bir grubu belirtmek için kullanılır hale gelmiştir. Kavram köken itibarıyla soy, ırk anlamına gelmektedir (Williams, 2012: 257).

ortalarında endüstrileşme ve kentleşme beraber ilerlerken nüfus hareketliliği de köylerden kentlere doğru artış göstermişti. İlk sanayileşen ülke olan İngiltere'ye emek göçleri, kırsaldan gelenlerin yanında İrlandalılar ve daha sonra Rusya'daki pogromdan kaçan Yahudilerle olmuş ve bu kişiler Britanya vatandaşlığına geçmişlerdir. İşçi göçmenlerin haklarını sınırlamak için yabancı statüsünü ilk kez geniş çaplı kullanan ise Almanya ve Fransa olmuştur (Castles ve Miller, 2008: 77-83). Kır-kent hareketliliğinin yanında siyasi huzursuzluklar, ekonomik çöküntü ve nüfus artışı gibi sebepler yüzünden dış göçler de artmış ve o dönemde ABD'ye kitlesel ölçüde göçler yaşanmıştır. Yüzyılın sonuna doğru gelirler artmaya devam eden göçlerde, köle ticareti bir kenara bırakılırsa, uluslararası göçmenlerin çoğunu Avrupalılar (Batı Avrupa ve Almanya ağırlıklı) oluşturmuştur (Hobsbawm, 2017b: 213-215). Bu yüzyılın ikinci çeyreğinde dönüm noktası özelliği taşıyan ve göçün siyasi olanına neden olacak 1830 Temmuz Devrimi, Fransız aristokrasinin burjuvazi karşısındaki yenilgisiydi. Bu tarihten sonra Kıta Avrupası'nda işçi hareketlerine katılanların çoğu sürgün edilecekti, en büyük sürgün grubu ise Polonyalılarıydı. Bu tarihten sonra öz-bilinçli milliyetçi hareketler ortaya çıkmıştır. Bu hareketlerin en büyük savunucuları ise eğitimli (yönetici, aydın tabaka, alt ve orta sınıf meslek sahipleri) sınıflardır. Milliyetçiliğin en bilinçli savunucuları olan okullar ve üniversitelerdeki gelişmeler de milliyetçiliğin ilerlemesinde önemli role bir sahip olmuştur⁷ (Hobsbawm, 2003: 145, 150-151). Richard Sennett, bu dönemde Paris'i "modern-öncesi bir yabancılar dünyası" olarak tasvir etmektedir (Sennett, 2017: 58). 1830'lardan itibaren Orta Avrupalılar, Polonyalıları, Bohemyalıları ve Yunanlılar ülkelerinden sürgün edildiklerinde buraya göç etmişlerdi. Fransızlar kendilerini yabancılara açan bir halk olmasalar da bir yandan diğer ülkelerdeki kraliyet ve aristokrat ailelere başkaldırıyı simgeledikleri için, diğer yandan ise yabancıların Fransız işçilerini kendi sorunlarına odaklanmaktan uzak tutacağı düşünüldüğü için bu süreçte yabancılar

⁷ Modern okulun en önemli işlevi, doğal kabul edilen sınırların ötesinde yeni bir vatanseverlik aşılmasıdır. Bu konuda öğretmenlerin ilk vazifesi de çocuklara anavatanı sevdirmek iken onlara anlatılan cesaret hikayeleriyle ilk vazifelerinin birer asker olarak vatanlarını savunmak olduğu öğretmektir (Weber, 2017: 441-445).

hoş karşılanmıştır. Böylelikle yabancı-düşmanı olan bir ulusun, zulüm görmüş yabancılara hoşgörü göstermesi sonucu Paris; modern anlamdaki “illaki acı çeken bir figür olarak yabancı” imgesinin belirginleştiği yer olmuştur. Bu değişim modern milliyetçiliğin oluşum süreciyle de ilişkilidir: “Milliyetçilik ülkelerini terk edenleri adeta ameliyatla bir uzuvları kesilmiş hastalar gibi göstermiştir”. 1848’deki devrimle birlikte ise milliyetçilik artık bölge/toprakla özdeşleşen kimlikler yaratmış ve coğrafi bilinçteki farklılık kendini göstermiştir. Bu anlayışta artık yabancı görülen (mülteci, sürgün, tabiiyeti değişen vb.) herkese yöneltilen bir soru bulunmaktadır: “Neden kendin gibi insanlarla memleketinde değilsin?” (Sennett, 2017: 58-67).

19. yüzyıl ortalarında devrimin getirmiş olduğu ulusal birlik kavramı ve teklik ideali, Temmuz Monarşisi ve İkinci İmparatorluk sürecinde “tek ülke” miti (Weber, 2017: 39-41) olarak güçlü görünse dahi bu haliyle birbirleriyle ilgisi olmayan yığınlar toplamını⁸ andıran bir toplum da gözlenmektedir. Weber, 19. Yüzyıl boyunca Fransa’nın farklı bölgelerindeki köylülerin yabancılara olan farklı yaklaşımlarını ele almıştır. Bir yabancı; kuşku ve şüphe uyandıran, dışlanan, vergi toplayan ya da mahkeme celbi getiren kişi olabilir. Örneğin, Brötanya yerlileri için ister Fransız olsun ister İngiliz olsun bütün yabancılar “ecnebi”dir. Netice olarak “Yabancılık her durumda garipliktir” (Weber, 2017: 85-90). Bununla birlikte Fransızca konuşanların sayısında artış görülse dahi yüzyılın son çeyreğinde halkın neredeyse yarısının konuşmadığı bir yabancı dil niteliğindedir. Dilsel çeşitlilik, siyasi (ideolojik) birlik açısından tehlike sayılmakta ve insanların Fransızca öğrenmesi “uygarlaşmanın” önemli bir adımını oluşturmaktadır. Devrimden bu yana dilsel birlik miti tartışılan bir konu olmuş ve nihayetinde Fransızca halk tarafından da “dayatılmış bir dil” olarak algılanmıştır. Toplumda artan hareketlilik ve ticari ilişkilerle birlikte de özellikle askerlik ve gazete ulusal dilin yayılmasını hızlandırmıştır. Birinci Dünya Savaşı sonrası nesil ise artık ulusal dili yerel lehçelerinden daha iyi konuşur hale

⁸ Marx bu durumu şu sözlerle ifade etmiştir: “Tarla, köylü ve aile; onun yanında başka bir tarla, başka bir köylü ve başka bir aile. Bunların bir yığını bir köyü, bir yığın köy de bir ili oluşturur. Fransız ulusunun büyük kitlesi işte böyle, aynı adlı büyüklüklerin basitçe birbirlerine eklenmesiyle, bir çuval patatesin bir patates çuvalı oluşturmaya benzer şekilde oluşturulur.” (Marx, 2018: 237).

gelmiştir (Weber, 2017: 115-148). Anderson ise 1820-1920 arasındaki tüm bu süreçten bahsederken ulusun yavaş yavaş şekillenen bir görüş olmasından ziyade bilinçli bir hedef halini aldığını ileri sürmektedir (Anderson, 2017: 83).

Eugen Weber’e göre, köylünün görgüsüz olduğunun farkına varması için önce görgülü bir modelin varlığından haberdar olması gerekiyordu. Yaşanan göç süreci kente yeni gelenlerin köylülüğünden utanacağı karşılaşmaları da ortaya çıkarmıştı. Önceleri köye gelen kentliye yabancı ve şüpheli şahıs gözüyle bakan köylü için şimdi kentte aynı kişilerle karşılaşmak kendinden utanmasına neden olmaktaydı. Ernest Gellner, türdeşliğe duyulan ihtiyacın milliyetçiliği doğurduğunu ifade etmektedir. Köylü-kentli karşılaşmaları ve aralarındaki farklar da nihayetinde kültür farklılığından kaynaklanmaktaydı. Köylü kaçınılmaz olarak eğitilmeliydi. Kültürü, kültürel bitkiler gibi ele alan Gellner yüksek kültürü; yabancı otların ayıklandığı, ıslah edildiği ve bakıcısı ve koruyucusunun devlet olduğu bir kültür şeklinde tanımlamıştır. Bu haliyle milliyetçilik, ulusun bir ürünü değil aksine ulusları meydana getiren unsur olmaktadır (Gellner, 2018: 135-146). Böylece eğitimle türdeş hale getirilen köylü ve kentli ortak bir milliyetçilik algısında buluşabilecekti. Hobsbawm ise *İmparatorluk Çağı* adlı kitabında 19. yüzyılın büyük çoğunluğu için “asimilasyon”un kötü bir sözcük olarak anlaşılmadığını aksine orta sınıfa dahil olmak isteyen muazzam sayıda insanın hayalini kurduğu bir şey olduğundan bahsetmektedir (Hobsbawm, 2017: 169). Örneğin, Fransız ulusunu inşa etmek; birbirinden ayrı iki gezegende gibi yaşayan komşu köylüleri ortak bir noktada birleştirmeyi gerektirir. Önce bir yüksek kültürün yaratıldığı ve sonrasında asimilasyon ile diğer kültürlerin ayıklandığı bir sürece gidilir. Köylülerin uygarlaşıp ulusu oluşturmaları için de öncelikle belirlenen standartlara (tertip, temizlik ve okur yazarlık) tabii olmaları gerekir. Asimilasyona dair bu görüş ancak Birinci Dünya Savaşı öncesi imparatorlukların son döneminde değişime uğrar. Milliyetçilik, bir halk kültürünü yüksek kültür eşliğinde dönüştürerek, okullar, ordular, kiliseler aracılığıyla insanları bir araya getirirken yalnızca bireylerin kültürün nesnel anlamını öğrenmelerini değil, aynı zamanda bireylerin ne hissedip ne düşüneceklerinin belirlenmesini de sağlamaktadır (Gellner, 2018:

35, 57). Yaratılan bu türdeşlik sonucu ise milliyetçilik ortaya çıkacaktır (Gellner, 2018: 73, 117).

Bu türdeşlik algısı; içerde bir birlik duygusu yaratmanın yanında kimlerin bu birliğin dışında kaldığını gösterir. Dağılma sürecinde milliyetçilik çağrısında bulunan İmparatorluklar, vatandaşları için vatanseverliği yeterli görürken var olan bütün hoşnutsuzlukların sebebi olarak da ‘yabancı’yı hedef göstermektedir (Hobsbawm, 2017: 179). Weber, vatanseverliğin, ulusal bütünleşmeyi ilk sıraya alarak intikamı ikinci sıraya koyduğundan bahsetmektedir. Bu durum ise vatanseverlikte intikam unsurunu, ulusal bütünlüğün öncülü haline dönüştürmektedir. Lieberman (2016)’ın etnik temizlik⁹ dalgası diye bahsettiği süreci başlatan da bu noktadır. Asimilasyon önce yabancıyı tanıdık hale getirilip birlik ve bütünlüğün bir parçası haline gelmesi süreci iken sonraları yabancıyı ‘biz’den olmayanlar halinde dışlandığı ve asimile olmadığı takdirde de dışarda kalması gerektiği bir mahiyete sahiptir. Milliyetçilik de etnik temizliğin önemli bir bileşeni haline gelmiş ve öldürerek yok etmekle topraklardan sürmek eş anlama sahip olmuştur. Ulus fikrinin Balkanlarda kök salmasının ardından Balkan Savaşları esnasında Sırp hakimiyetindeki Bulgarlar için etnik temizlik mümkün görülmediğinde başvuru yolu asimilasyondur. Bulgarlar, Sırp otoriteler tarafından bir bildiri ile “Sırp” ilan edilmiş ve bu kimliği reddedenler “terör vasıtasıyla asimilasyon”¹⁰ ile karşı karşıya kalmış, asimilasyona direnenler ise kovulmuştur (Lieberman, 2016: 88, 121). Birinci Dünya Savaşı sürecinde bu yaşananların bir fetih değil ancak bir savunma biçimi olduğu iddiası ise Hobsbawm’ın yorumuyla şu şekilde ifade edilmiştir: “‘Biz’ saldırgan bir politikanın kurbanı iken, ‘onlar’ bizde bulunan özgürlük ve uygarlık değerlerine ölümcül bir tehdittir” (Hobsbawm, 2017: 181). Devletin egemenliği ve sınırların kontrolü, milliyetçiliği birlikteliğe dönüştürürken “yabancı’yı dışardaki (outsider) haline getirmiştir. Böylece devlet; göçmenleri vatandaşlık haklarına sahip olmadıkları gibi ulusal topluma da ait

⁹ “Etnik temizlik” ifadesi, belli bir toprak parçası üzerinden tanımlanan bir etnik grubun şiddet ve yıldırma ile uzaklaştırılmasını kasteder... kurbanlar etnik kimlik, ırk veya din ya da bu üçünün kombinasyonu üzerinden tanımlanabilmektedir” ayrıca etnik temizlik, Doğu Avrupa ve Batı Asya’nın modernleşme sürecinde ortaya çıkan bir durumdur (Lieberman, 2016: 17, 125).

¹⁰ Carnegie Komisyonu’nun tanımıdır (Lieberman, 2016: 121).

olmayanlar şeklinde tanımlayabilmektedir. Aynı zamanda mülteci ve göçmenleri sivil toplumdan dışlayacak kurumsal meşruluğa ve güce de sahip olmuştur (Sassen, 1999: 78). Aslında durumun ulus için bir tür varoluş sorunu haline getirildiği, bunun için de yabancının öteki haline getirilip tehdit olarak tanımlandığı ve o şekilde algılanmasının beklendiği görülmektedir. Anderson’a göre, ulus kavramının sahip olduğu anlam, “ulusal çıkar” tanımının aksine, vatandaşları için herhangi bir çıkar ifade etmemesinde yatar. Tıpkı geleneksel bir aile bireylerinin herhangi bir çıkar beklemeden karşılıklı sevgi ve dayanışma içinde olması gibi ulus da vatandaşlarından fedakârlık bekleme hakkına sahip olur. 20. yüzyıl savaşlarını olağandışı hale getiren noktalardan biri de budur. Dikkat çekici olan fedakârlık duygusundan kaynaklanan ölümlerin çokluğu değil, ulusun onca insanı can vermeye ikna edebilmesidir (Anderson, 2017: 161).

Modern pratik, boşluğa tahammülü olmayandır. Müphemliğin ortadan kalkmasını gerektirir. Kesin tanımlamalara sahip olmayan her şeyin izale edilmesi için çabalar. Bu anlamda ortanın dışlandığı, içerin dışarıdan ayrıldığı, “içeri”de kabul edilen her şeyin ise bütünüyle anlamlı bir tasarıya sahip olması gerektiği bir düzendir. Zygmunt Bauman, “içeride kalan hiçbir şey düzenin istisnasız kuralları karşısında özerkliğe sahip değildir” der. Düzeni bozacak olan müphemliği ortadan kaldırmak ise siyasal alanda “yabancı” olanı ayırmak ve sonrasında defetmektir çünkü yabancı da “karar verilemeyenler ailesinin bir üyesidir.” Bauman “bahçeci devlet pratiği”ni ele alarak konuya açıklık getirirken Büyük Friedrich, toplumsal mühendisliğe dair açıklamasında insanı bütün ananaslardan değerli, yetiştirilmesi gereken ve özene değer bir bitki olarak değerlendirmiştir (Bauman, 2017: 43-84). Alman biyolog Martin Stämmeler ise 1935’te şu ifadeleri kullanmıştır:

“Yok etme ve seçme, tüm bir ırkın geliştirilmesinde odaklanılan iki kutuptur... Yok etme, aşağı soydan olanların kısırlaştırılma yoluyla biyolojik imhası, sonra da sağlıklı ve istenmeyenlerin de niceliksel ezilmesidir... Burada... yapılan iş, halkı daha fazla büyüyen yabancı otlardan korumaktır” (Bauman, 2017: 47).

İki dünya savaşı arası dönemde ulus devletlerin yükseliş geçişi de önceleri azınlıkların mübadele ve anlaşma (Türk-Yunan, Bulgar-Yunan) yoluyla göç ettirilmesine neden olmuştur. İkinci Dünya Savaşı ise saf bir ulus yaratma amacına ulaşmak isteyen milliyetçiler için ihtiyaç duydukları zemini yaratmıştır. Savaş sırasında ve sonrasında da devam eden Holokost, ölüm kampları ile sanayileşmiş bir kitlesel kıyım modeline örnek oluşturmıştır (Lieberman, 2016: 224-242). Modern toplumun aşına olduğumuz yüzünde kutsallaştırılan toplumsal ilkeler karşısında Holokost bilinmeyen yüzünü açığa çıkarmaktadır. Bu süreçte tanık olunan şey ise bahsi geçen toplumsal mühendisliğin başarısıdır. Yahudilerden kurtulmak için gidilen yol fiziksel yok etme olmuştur (Bauman, 2016: 30-42).

Devrimle başlayan milliyetçilik süreci 19. yüzyıl ortalarında yabancıyı bulunduğu yere ait olmayanla bütünleştirir hale gelmiştir. Bir şekilde sürgün edilmiş kendi memleketini terk etmiş dolayısıyla her daim acı çeken bir yanı bulunan kişi haline gelmiştir. 19. yüzyıl sonlarında toprakla bütünleşen kimlikler yaratılmışsa da köy ve şehir arası ayrım hala kendisini sürdürmeye devam etmiş, Fransa'nın bir köyündeki bir köylü için hala köy dışından gelen herkes yabancı olarak kalmıştır. Bu sebeple asimilasyon bir bütünleştirme görevi görmüş ve milliyetçiliğin güçlenmesini sağlayan etken olmuştur. Önceleri birlikte yaşanan yabancılar artık sınırların dışında yer alması gerekenler şeklinde ötekileştirilmiştir. Sadece yaratılan sınırlara tehdit değil aynı zamanda yaratılan kültüre de tehdit oluşturan kişilerdir. Düzeni bozan herkes yabancı, her yabancı da öteki halini almıştır. Bunun en çarpıcı göstergesi ise İkinci Dünya Savaşı sırasındaki Holokost olmuştur.

1.3. Yeniden Tanışmamız Gerek: Vatandaş ve Misafir

“Biliyor musun hepsi aynı tabaktan yemek yiyorlar? Barbar bunlar.” “Ailelerini de getirmeye uğraşıyorlar. Bir sokağı ele geçirip yirmi kişi bir evde oturuyorlar. Onları sömürdüğümüzü söylüyorlar, oysa ev sahibi de kendilerinden biri. Aralarında iş yapıyorlar, kendi işlerini.”

(Berger ve Mohr, 2018:120)

İki savaş arası dönemde yaşananlar ulus-devletlerin; yok etme, sürgün, mübadele yoluyla uluslarını mümkün olduğunca homojenleştirme ve toplumsal yapılarını şekillendirmek için mücadele ettikleri bir süreçtir. Ancak emperyalist güçler arasında gerçekleşen İkinci Dünya Savaşı sonucunda büyük sömürge imparatorlukları savaşta kaybeden taraftı. Sömürge ulusalcıları ise bağımsızlıkları için mücadeleye ettikleri bir sürece girmişti. 1943-45'te Avrupa'nın sınırları yeniden çizilmiş, Savaş'tan çıkan iki süper güç (ABD ve SSCB) özellikle eski sömürge sistemlerinin parçalandığı ilk bölge olan Asya üzerinde “Soğuk Savaş”a başlamıştı (Hobsbawm, 2018: 289-304). Sınırların yeniden çizilmesiyle milyonlarca insanın yerinden edildiği ve emek göçünü de başlatan ekonomik gelişmelerin yaşandığı bu dönemde göç farklı bir anlam kazanmıştır. Önceden devletleri ve toplumları şekillendiren göç artık aynı zamanda tehdit oluşturan bir toplumsal güce dönüşmüştür (Şirin, 2015: 539). Ekonominin daha önce hiç görülmemiş şekilde gelişmesiyle yaşanan Altın Çağ'ın (1945-73) zamanla sadece gelişmiş kapitalist ülkelere özgü olduğu anlaşılmıştır. Altın Çağ'ın ekonomisi, sanayileşmiş ülkelerde önceki tüm rekorlarını kırmış, öyle ki 1972 yılında da hep böyle devam edecekmiş gibi görülmüştü. Nitekim bu on yıllarda dünya üretiminin neredeyse dörtte üçü bu sanayileşmiş kapitalist ülkelerin elindeydi. Petrol fiyatlarındaki ucuzluk da bu dönemin altın olmasının nedenlerinden biriydi. 1960'lı yıllara gelindiğinde besin maddelerinin üretimindeki artışa rağmen zengin ve fakir ülkeler arasındaki kopukluk giderek artmıştı. Üçüncü Dünya nüfusunda hızlı bir artışın yaşanmasıyla 1970 ve 1980'lerde kitlesel açlığa tanık olunmuştu. Yaşanan teknolojik deprem gündelik hayatı bütünüyle değiştirmiş, radyo

üçüncü dünya ülkelerinde de en uzak köylere kadar ulaşmıştı. Üretim artık ihtiyacı karşılamaktan öte “yeni”liğe odaklanmıştı. Yeni olan cazipti. Bu da sürekliliğe sahip bir icat sürecini gerektiriyordu. Üretim gibi tüketim de hızlı olmalıydı çünkü piyasaya giren her yeni ürün bir öncekinin fiyatını düşürmekteydi. Oluşan yeni emek arzı, kırsal kesimlerden veya göçmenlerden sağlanırken evli kadınlar da piyasaya dahil olmaya başladı. Doğu Avrupa’da yaşanan sanayileşme de hem içsel hem de uluslararası yaşanan bir göç sürecini tetiklemiştir (Hobsbawm, 2018: 345-358). Vatandaşlık; bu döneme kadar şekillenen ulus-devlet yapısında ulusal kimlik ve milliyetten ayrılmayan bir anlam kazanmıştı. Ancak iki savaş arası dönemde; sürgünler ve mübadelelerin eklemlendiği vatandaşlık algısı artık ülkelerin ekonomik ihtiyaçları için kapılarını açtıkları göçmenlerle başlayan yeni bir sürece tanıklık etmeye başlayacaktır. İkinci Dünya Savaşı kadar tanımlanamayanların topraklardan çıkarılmasıyla türdeşliği sağlamaya çalışan vatandaşlık projesi giderek topraklara yeni gelenleri tanımlama arayışına dönüşmüştür.

Göçün bu yeni hali, ulus-devlet modelindeki mevcut sapmaları şiddetlendirirken yeni sapmaları da beraberinde getirmiştir. Bu sapmaların (kısmi üyelik statüleri, kültürel ulus üyeliği olmadan tam üyelik talebi, çifte vatandaşlık sahiplerinin artması gibi) temelinde ise savaş sonrası Kuzeybatı Avrupa’ya yönelen göçün beklenmedik bir biçimde yaygınlaşması bulunmaktadır. Gelenlerin ev sahibi toplum gözünde sadece iş alanında var olan geçici göçmenler grubunu oluşturmaları ve gündelik hayatta karşılaşmaların kısıtlı olmasından sebep aslında görünmeyen (kentin marjinal bölgelerinde ya da işçi kamplarında yaşadıkları için) bir niteliğe sahip olmaları bu göçlerin “beklenmedik” yapısını açıklamaktadır. Göç alan ülke halkı tarafından “geçici” kabul edilen bu beklenmedik sakinler, kademeli biçiminde yerleşimcilere dönüşürken toplum içinde etkileşimin artmasıyla da karmaşık sorunlar meydana getirmişlerdir. Bu kademeli ve yavaş ilerleyen süreç ise vatandaşlığa kabulü sürekli geciktirirken; göç edenden göçmene dönüşen kesimleri belirsiz bir statüde sıkıştırmıştır (Brubaker, 2012: 60-62). Dünya kamuoyunda özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası beklenmeyenleri getiren göç ikili bir

kimliğe sahiptir: devletler arası ikili anlaşmalarla yapılan göç ve düzensiz göç¹¹ (Abadan-Unat, 2015: 261). Savaş sonrası eski sömürgelerde ortaya çıkan devletlerin bölünmüş etnik yapıları ve uyguladığı sert politikalar sonucunda milyonlarca insan evlerini terk ederek sığınmacı statüsünü edinmiştir (Abadan-Unat, 2017: 76). Öte yandan Avrupa içinde de Almanya, Polonya ve eski Çekoslovakya'nın arasındaki sınırların yeniden çizilmesi zorunlu göçlerin yaşanmasına yol açmıştır (Şirin, 2015: 539). 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılması ve Sovyetler Birliği'nin dağılması ile Soğuk Savaş sona ermiştir.

İkili anlaşmalar yoluyla yapılan göçler ise, Batı Avrupa, Birleşik Amerika ve petrol üreten Ortadoğu ülkelerine yönelen emek göçleridir. Bu ülkeler ekonomilerini daha verimli kılmak için dışardan sözleşmeli işgücü ithal etmeye başlamıştır (Abadan-Unat, 2017: 77). Batı Avrupa'nın ileri sanayileşmiş bütün ülkeleri (İngiltere, Fransa, İsviçre, Almanya vb.) 1945-1973 arasında belli dönemlerde göçmen işçileri kabul etmiştir. Federal Almanya'nın misafir işçi sistemi yabancı emek talebini anlamak için önemli bir örnektir (Castles ve Miller, 2008: 96-99). Savaş sonrası Federal Almanya yoğun istihdam sürecini hızlandırmış ve önce Doğu Almanya'dan kaçan soydaşlarını istihdam etmiştir. Sonraları ise yeni işgücü arayışı İtalya, İspanya, Yunanistan ve Türkiye gibi Akdeniz ülkelerinden işçi göçü almasına neden olmuştur. Bu ülkelerle yapılan tüm anlaşmalar “dönüşümlülük” ilkesine dayanırken modern anlamda “misafir işçi” kavramı da bu dönemde gelişmiştir. 1960 yılında 686.200 yabancı bulunurken bu rakam hızla artarak 1970'te 2.976.497'ye ulaşmıştı. Ancak bir yandan 1970'lerin ekonomik krizi nedeniyle işçi göçünü durdurmaya ve geri dönüşü teşvik etmeye yönelik adımlar atılırken diğer yandan gelenlerin çoğunun geri dönmeyeceği anlaşılmış ve aile birleşimine izin

¹¹ Düzensiz göç (irregular migration), göç terimleri sözlüğünde şu şekilde tanımlanmıştır: “Gönderen, transit ve alıcı ülkelerin düzenleme normlarının dışında gerçekleşen hareketler. Düzensiz göç konusunda açık ve genel kabul gören bir tanım yoktur. Hedef ülkeleri açısından, bir ülkeye yasadışı giriş yapmak veya bir ülkede yasadışı şekilde kalmak veya çalışmak anlamına gelmektedir... Ancak “yasadışı göç” terimi göçmen kaçakçılığı ve insan ticaretiyle kısıtlamak gibi bir eğilim söz konusudur.” Bu nedenle metinde de yasadışından ziyade düzensiz göç kavramı tercih edilmiştir.

Düzensiz göçmen (irregular migrant) ise “Yasadışı giriş veya vizenin geçerlilik tarihinin sona ermesi yüzünden transit veya ev sahibi ülkede hukuki statüden yoksun kişi. Bu terim, bir ülkeye giriş kurallarını ihlal eden mülteciler ve ev sahibi ülkede kalma izni bulunmayan diğer kişiler için geçerlidir (ayrıca gizli/yasadışı/kayıt dışı göçmen veya düzensiz durumdaki göçmen olarak anılmaktadır)” olarak tanımlanmıştır (Göç Terimleri Sözlüğü, 2009).

verilmiştir. Neticede yabancı sayısı artmaya devam ederken 1980’de 4.453.308 kişi ile nüfusun %6,6’sı yabancılardan oluşmaktaydı (Abadan-Unat, 2017: 82-91). Berger (2018), misafir işçilikten bahsederken göç etme kararının “yeni sömürgecilik” olarak adlandırdığı yeni ekonomik sistem içinde düşünülmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu ekonomik sistem, üretimin ve ihracatın yoğun olduğu gelişmiş ülkeler karşısında bağımsızlığını yeni kazanan eski sömürgelerde az gelişmişliğe yol açmaktadır. Neticede de işsizlik uluslararası işçi göçüne zemin oluşturarak yoksul ülkelere zengin ülkelere bir emek aktarımını başlatır. Böylece göçmen işçiler de hükümetler arası ticari anlaşma ile satılan mal niteliği kazanır. Bir gün geri dönmek üzere gittiği ülkede kendini geçici sayan her göçmen aynı zamanda bu gelişmiş ülkeler için “yerleri doldurulabilir” olanlardır. Diğer yandan, işçi kabul edildiği ülkede, o ülkenin işçi sınıfının kendi hakkı gördüğü alanı işgal eden kişi olarak algılanır. Bu sebeple bir “tehlike” şeklinde de görülmektedir (Berger ve Mohr, 2018).

İkinci Dünya Savaşı sonrası göçün diğer yönü ise eski sömürgelerden sömürgeci güçlere doğru yaşanan akıştır. Özellikle Britanya, Fransa ve Hollanda bu sürecin başını çekmiştir. İngiliz Milletler Topluluğu’na (The Commonwealth) gelenlerin çoğu yerleşme amacıyla gelmiş ve bu durum 1971 Göç Kanunu’na kadar aile birleşimleriyle devam etmiştir. Bu göçmenlerin çoğu (1981 Milliyet Kanuna kadar) yasal vatandaşlık haklarından faydalanmalarına rağmen kurumsal ve resmi olmayan bir ayrımcılıkla yabancı olarak tanımlanmıştır. 1970’lerde Siyah ve Asyalı işçilerin çoğu eğitim ve sosyal hayatlarındaki dezavantajlı konumlarının da etkisiyle vasıfsız kol emeğine dayanan işlerde çalışmıştır. Yaşadıkları yoksul mahallelerde ortaya çıkan ayrışmalar da kaçınılmaz biçimde bir etnik azınlık oluşumuna yol açmıştır. Fransa’ya eski sömürgelerinden Güney Avrupa ve Batı ve Kuzey Afrika’dan hem ikili anlaşmaya dayalı hem de yasadışı yollarla göçmenler gelmiştir. Buradaki Avrupalı olmayan göçmenler de emek piyasasının en vasıfsız işlerinde çalıştırılmışlar ve çoğunlukla şehir içinden tecrit edilip gecekondu bölgelerine¹² konumlanmışlardır. Bu ayrışma durumu sonraları ekonomik krizin de

¹² Fransa’da gecekondulaşma (bidonvilles denilen) 1960’larda ortaya çıkmıştır (Castles ve Miller, 2008: 103).

etkisiyle aşırı sağcı kanat/cenah/hareket tarafından ırksal şiddete maruz kalmalarına neden olmuş ve 1973'te 32 Kuzey Afrikalı öldürülmüştür. Endonezya'dan Hollanda'ya ise 1945 ve 1960'larda Hollanda vatandaşlığına sahip kişilerin (Molüklüler) “memleketine iadesi” şeklinde göçler gerçekleşmiştir. 1965'ten sonra da Karayip bölgesinden gelen Surinamlı siyah işçiler Hollanda'ya göç eden başka bir göçmen grubunu oluşturmaktadır. Molüklüler geri dönmeyi istedikleri için asimilasyonu reddedip tecrit edilmiş olarak kamplarda yaşamışlar ancak 1970 sonralarında memnuniyetsizlikleri şiddet olaylarına neden olmuştur. Aynı dönemde Kuzey Amerika ve Avustralya'ya da yerleşme amacıyla gidenlerin kitlesel göçü yaşanmıştır. 1973'e kadar yaşanan bu göçlerin ortak özelliği ekonomik kaynaklı olmasıdır. Bu dönemde göçmenlerle ve vardıkları ülkelerin nüfusu arasındaki kültürel farklılık giderek artmıştır. Kolonyal bölgelerden gelen işçiler, eski sömürgeci devletin vatandaşları olduğu için çoğunlukla sivil ve politik haklara sahipken anlaşmalarla gelen misafir işçiler ya da diğer yabancı işçilerin vatandaş olmaması haklarının fazlasıyla kısıtlanmasına neden olmuştur. Ancak her iki kesimin de aynı şartlarda vasıfsız işlerde çalışması toplumda müşterek bir dezavantajlı konumda bulunmalarına neden olmuştur. Koloni kökenli işçiler bu şartlar altında eski ayrıcalıklarını kaybederken diğer kesimin aile birleşimleri ve sosyal haklarının gelişmesiyle iki grup yasal konumda birbirlerine yakınlaşmış ve etnik azınlık pozisyonunda benzer bir marjinal süreci paylaşmıştır (Castles ve Miller, 2008: 101-107).

Ulaşım olanaklarının kolaylaşması göç dalgalarını artırmış ve ara statüde sıkışıp kalan insanları tanımlama ihtiyacını da beraberinde getirmiştir. Bu nedenle 20. yüzyılın ikinci yarısı bir dizi sözleşme, protokol ve antlaşmalara tanık olmuştur. Yeni bir diplomatik düzenin kurulması için verilen kararda ilk adım Birleşmiş Milletlerin kurulmasıdır. 1948'de imzalanan İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi temel bir insan hakkı olarak “sığınma hakkı”nı tescil etmiştir. Ülkelerini terk etmek zorunda kalan milyonlarca insanın sorunlarına bir çözüm üretilmesi amacıyla da 1951 tarihinde hazırlanan Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme 1954'te yürürlüğe girmiştir. İlerleyen süreçte Sözleşme'nin amaç ve kapsam itibarıyla Avrupa merkezli bir bakış açısına sahip olduğuna dair eleştiriler sonucunda Sözleşme'ye “zaman” ve “coğrafi”

kısıtlamanın kaldırıldığı 1967 Protokolü eklenmiştir (Hazan, 2015: 186-188). Cenevre Sözleşmesini imzalayan ülkeler aynı zamanda kendisine sığınan ve geldiği ülkede hayati endişeleri bulunan kişileri geri dönmeye zorlamamakla yükümlüdür. Bu noktada devreye giren misafirperverlik, insan hakları ve vatandaşlık hakları arasındaki boşluğa tekabül etmektedir. Kant'ın deyişiyle de ülkeye gelen yabancının salt düşman olarak görülmemesi anlamına gelirken iyilikseverlik veya dostluk yaklaşımı anlamını da taşımamaktadır. Seyla Benhabib, misafir görülen bu kişiler için misafirperverlik hakkının “talebin reddedilmesi ötekinin çöküşüne yol açma ihtimali taşıdığı takdirde, reddedilmesi mümkün olmayan geçici ikamet hakkını” gerektirdiğini ifade etmiştir (2015: 38). Kant'ın bu geçici ikamet hakkına dair tartışması günümüzde mülteci statüsündeki “iade etmeme” ilkesinde (non-refoulement) yer bulmuştur (Benhabib: 2018: 45). Bu haliyle hak, kişinin yasa ile korunmasını gerektirirken geçicilik anlamını yani müphemliği de daimî olarak ihtiva eder.

Misafir ya da düzensiz göçmen statüsünde çalışmak için sanayileşmiş Avrupa ülkelerine giden göçmenlerin maruz kaldığı sert tepkiler aslında ekonomik çöküşle aynı döneme denk düşmektedir. 1960'ların genç kuşağı artık dünya savaşlarını deneyimleyenlerin değil, tarih bilgisi şeklinde öğrenenlerin kuşağını oluşturmaktadır. 1968 hareketinin öncüleri ise bu genç insanlardır. Ancak öğrenci hareketlerinin ardından işçi hareketleri daha etkili olmuştur. Bu süreç 1973 yılında başlayan kriz döneminin bir sinyali olarak değerlendirilmiştir (Hobsbawm, 2018: 382). Dönemin Batı Avrupa devletlerinin yönlendirdiği göç dalgası bir hayli kontrolden çıkmıştır. 1968'de ortaya çıkan gençlik hareketleri, ulus devletlerde sınırların kontrol ve denetimi üzerindeki egemenlik konusunda gerilimi de yükseltmiştir. Ulus devletlerin bu duruma karşılık sınır dışı etme tehditlerine başvurması ve yabancı düşmanlığına kayıtsız kalması şaşırtıcı değildir. Geçmişteki ulusal mücadelelerin şimdiki dışavurumu olarak sınır, ulus devletin otorite ve yetkisini meşrulaştırmaya hizmet etmektedir. 1968 bu anlamda sembolik anlamda bir dönüm noktası olmuştur¹³. Hem bireysel kimliklerin oluşumunda ulusal

¹³ Olaylar esnasında Mayıs'ın yüzü olarak tanınan Daniel Cohn-Bendit, Fransa'da bir Alman Yahudi mültecinin oğlu olarak dünyaya gelmiş ve bilinçli bir şekilde Alman vatandaşlığını tercih etmiştir. Almanya-Fransa arası sınırdaki özgürce hareket ederek milliyetçiliği umursamadığını ifade etmiş, ulus-devlet otoritesine meydan okurken kendisini “devletsiz” diye tanımlamış ve gururla ulus aşırı (transnationality)

kimliğin imtiyazı hem de ulus devletin bölgesel otoritesi saldırı altındadır. Olaylar neticesinde Fransa 1969’da 1000 kişiyi sınır dışı etme kararı aldığında bu kişilerin çoğu Avrupa radikalleri değil, göçmen işçi olarak Fransa’ya gelip kalan genç yabancı yerleşimcilerdir. Üçüncü dünyayı veya göçmen yoksulları (immigrant poor) destekleyen tüm protestolar ve söylemler 1968’de baskın olarak Avrupa merkezli bir noktada kalmıştır. Gençlik hareketleri Avrupa üzerinde insan ve fikirlerin özgür hareketliliği için sınır kontrollerinin ve sınırların ortadan kaldırılmasını talep eder. 68 krizinin Batı Avrupa’daki yansıması da İkinci Dünya Savaşı’ndan beri Avrupa uluslarının nasıl birbirine bağlandığını göstermiştir. Aynı şekilde Avrupa Komisyonu hükümetleri, ortak sorunları ve iç politikaları daha iyi yönetebilmek amacıyla 1969 Hague Zirvesi’ni düzenlemiş ve “Avrupa vatandaşlığı” kavramı tartışılmıştır (Jobs, 2009). Immanuel Wallerstein’a göre, eski sol hareketler birinci derecedeki mazlumların (proletarya ve mazlum uluslar)¹⁴ sesi olmayı amaçlarken 68 hareketleri değişen örgütlenme biçimleri ile ikinci derecede görülen diğer grupların (kadınlar, ırksal azınlıklar, cinsel azınlıklar, özürlüler, ekolojistler¹⁵), birbirleriyle gevşek biçimde bağlantılı olduğu bir seyir takip etmektedir. 1968 Devrimi ırkçılık, cinsiyetçilik ve zulme maruz kalan gruplar açısından evrenselci temaların reddedildiği bir zaferdir (Wallerstein, 2015: 92-97). Belgesizlerin mücadelesi ve vatandaşlık talepleri merkezi bir önem taşımıştır. Bu talep Antonio Negri’ye göre ulusal hukuk düzeni karşısında yer değiştirenlerin yani yıkıcı unsur olarak görülenlerin bir mevcudiyet talebidir. Küresel piyasa içinde sürekli hareket halinde olan işçilerin vatandaşlıklarını geri istemeleri anlamına gelmektedir. Aslında bu siyasi kırılma sürecinden çıkan insanların yeniden bir araya gelişleri; enternasyonal değil bir dünya vatandaşı anlamında, özgür olmak isteyen tüm insanları kapsayan bir topluluğa işaret etmektedir (Negri, 2013: 55).

olduğunu ilan etmiştir: “Ben yabancı değilim ama enternasyonal devrimciyim” eylemleri sebebiyle Fransız ulusuna tehdit olarak algılanmış ve yabancı, harici (outsiders), Alman anarşist, Alman Yahudi, ecnebi (alien nature) diye tanımlanmıştır (Jobs, 2009).

¹⁴ “Verili bir ülkenin işçi sınıfı veya ulusal ifade ihtiyacı karşılanmamış ulus” (Wallerstein, 2015: 94).

¹⁵ “Artan küresel üretimin mecburiyetini sorgusuz sualsiz kabul etmeyi reddedenler” (Wallerstein, 2015: 95).

Hobsbawm tüm bu hareketleri 1973 krizinin habercisi olarak değerlendirmiştir. 1973-74'te uygulanan petrol ambargosu, ekonomik bunalım ve Avrupa'da yaygınlaşan işsizlik, Altın Çağın sonunu getirirken yabancı işçi alımını durdurma girişimlerine neden olmuştur. Yeni işçi alımı sona ermiş, ülke içinde bulunanlar da ülkelerine geri dönmeye teşvik edilmiştir. Ancak bu da beraberinde kayıt dışı göçmen işçi sayısının artışına neden olmuştur (Abadan-Unat, 2017: 89). Farklı grupların sesini duyurduğu bu dönemde yabancı işçilerin aile birleşimlerine izin verilse de meydana gelen şiddet ve dışlama olayları 1980'lerde başlayan yabancı düşmanlığının habercisiydi. Nitekim göçmenler yerleştikleri yerlerde yaşam kalitesine ve toplumsal huzura zarar verdikleri gerekçesiyle suçlanıyorlardı. 1968 olaylarının ardından gecekonduların kaldırılmasına dair düzenlemeler getirilmişse de sonraları getto oluşumuna zemin hazırlayacak başka bölgelere konutlar yapılmıştır. Ancak 1980'lerde göçmenlerin yaşadığı bölgelerdeki problemler doğrudan göçle ilişkilendirildiğinde sosyal politikaların başarısız olduğu görülmüştür. Yapılan düzenlemeler, azınlıkların belli semtlerde toplanmasıyla entegrasyonu yavaşlatırken etnik cemaat oluşumuna da zemin hazırlamıştır (Castles ve Miller, 2008: 338-339).

1973-74 sonrası yabancı işçileri ülkelere geri gönderme girişimlerinin ardından 1980'lerin ortalarında göçmenler karşısında hassaslık ve istila korkusu Fransa gibi özgürlükçü olarak anılan ülkelerde bir kere daha kendini göstermiştir. Batı Avrupa'daki göçmen alan ülkelerin tamamı göç alımını sonlandırılmış fakat yabancı nüfus miktarı; doğum oranındaki artışlar ve aile birleşimleri ile büyümeye devam etmiştir. Sınırların emek göçüne kapanması ve sığınma koşullarının zorlaştırılması düzensiz göçün artışına neden olmuştur. Avrupa devletleri bu gelişmeye iki politik karşılık vermiştir: bir tarafta belirli şartlar dahilinde kayıt dışı göçmen işçi nüfusun düzenlenmesi ve düzensiz göçmenlerin sınır dışı edilmeleri ve diğer tarafta da bu göçmenleri çalıştıranlara yönelik para cezasını içeren ceza uygulaması. Öte yandan 1980'lerde Sovyetler Birliği ve en yoksul Avrupa ülkelerinden gelen sığınmacı sayısı artarken, bir dizi yeni işçi göçü de ortaya çıkmıştır. Önceden işçi gönderen başlıca ülkeler (İtalya, İspanya, Portekiz, Yunanistan) de artık işçi alan ülkeler haline gelmiştir (Sassen, 1999: 100-109). Kayıt dışı

göçmen işçilere düzenlemeler getirilirken sığınmacılar ve yabancı işçilerdeki artış, göçmenlere olan bakışı değiştirmiştir. Önceden insani yardıma ihtiyacı olanlar ya da ekonomik nedenle göç edenler şeklinde ele alınan yabancı konusu artık daha ziyade devletin sosyal düzenine saldıran veya her an sınırdaki bekleyen tehlike gibi görülmeye başlanmıştır. Böylece Avrupa Birliği devletlerinin göç ve sığınmaya ilişkin politika ve iç güvenlik hakkında bir dizi anlaşma imzaladıkları bir süreç başlamıştır. 1975 yılında Avrupa Konseyi Roma Zirvesi'nde "Trevi Grubu" örgütünü kurarak sivil havacılık, terörizm ve nükleer güvenlik gibi konuları ele almıştır. Avrupa'da düzensiz göç konusunda uluslararası birliğin ilk sonucu Avrupa Toplulukları üyesi beş ülke (Belçika, Fransa, Almanya, Lüksemburg ve Hollanda) arasında "Schengen Anlaşması"nın imzalanmasıdır. Bu şekilde devletler arası sınır kontrolü kademeli bir biçimde kaldırılırken dış sınırlar üzerindeki kontrol artırılmıştır. 1986 yılında "Tek Avrupa Senedi"nin imzalanması ile göç konusunda hükümetler arası iş birliği artmıştır. Kişilerin serbest dolaşımı ile sınırlar arası kontroller azaltılırken bu durum yeni ihtiyaçlar ortaya çıkarmış ve ortak hareket etmeyi gerektirmiştir (Güleç, 2015: 83-85). 1989'dan sonra, Berlin Duvarı'nın düşüşü ve önceki Sovyet Bloklarından seyahat ve dış göç (emigration) üzerine kısıtlamaların kaldırılmaya başlanması ile birçok Batı Avrupa ülkesindeki yabancı nüfusta ani artış görülmüştür. Doğu'dan gelen bu göçler daha ziyade Almanya'ya olmakla birlikte Avusturya, İskandinavya ve birçok merkez Avrupa ülkesine de yönelmiştir. 1987-91 arası bir milyon insan politik değişim ve ekonominin yeniden yapılandırılması sonucu Sovyetler Birliği'nden ayrılmıştır. Ancak bu göçmen nüfusun çok az bir kısmı merkez Avrupa'da kalırken çoğu Almanya, İsrail ve ABD'ye göç etmişlerdir. Ayrıca Sovyetler Birliği'nden gelen ve kendi ülkelerinden yüksek ama göç alan ülkelerin işçilerinden düşük maaşlarla çalışan kayıt dışı göçmen işçiler de bulunmaktadır. Bu mülteci akışı ve düzensiz göçmenler Avrupa ülkelerinin sınır kontrolü üzerindeki başlıca sorunu haline gelmiştir (Sassen, 1999: 110-116). Böylece 1990'larda yoğunlaşan göç hareketleriyle uluslararası iş birliği de güçlenmeye devam etmiştir. İmzalanan Dublin Sözleşmesi (1990) ile bir kişinin tüm üye ülkelere başvuru yapması önlenip başvurusunun sadece bir ülke tarafından değerlendirilmesi öngörülmüştür. 1993'te yürürlüğe giren "Maastricht Anlaşması"

(Avrupa Birliği Anlaşması) ile Avrupa Topluluğu “Avrupa Birliği” adını almış ve g ve iltica konularında yetki sahibi olmuştur. Ortak bir g ve sığınma politikası oluşturma amacıyla 1999 yılında yrl giren Amsterdam Anlaşması ile serbest hareket, g ve iltica konularının ele alınması kararlaştırılmıştır (G, 2015: 85-86).

1970’lerde Batı Avrupa’da gmenlere karşı uygulanan politikalar benzerlik gstermektedir: daha fazla gmen karşısında alınan sıkı lemler, gnll geri dn teşvik, kalıcı olanların ve ikinci neslin entegrasyonu ve Fransa hari yurttaşlığa kabuln (naturalization) serbestleştirilmesi. lkelerin ğu, entegrasyonlarına destek iin eğitim ve ev sağlama politikaları gibi yerleşik gmenlere (resident immigrants) daha fazla hak verme kararı almıştır. 1980’li yıllar boyunca Batı Avrupa’da g alan lkelerin bu konuya bakışı ğu gmenlerin ve ailelerinin yerleşimleri, yerel oy hakkı gibi eşitli hakların sağlanması ve serbestleştirilmesi (liberalization) ynndedir (Sassen, 1999: 116-117). te yandan gmelere tanınan haklar konusunda benzerlikler olsa da vatandaşlığa kabul noktasında lkeler farklı eğilimler gstermiştir. Atlantik’in bir yakasında Amerika, Kanada ve ğu Latin lkesi gibi geleneksel g lkeleri, ikinci nesil gmenlerden kendi topraklarında doğanları koşulsuz vatandaşlığa kabul etmektedir. Koşulsuz vatandaşlık, devletin gmenleri vatandaşlık almaya teşvik ettiği, kitlesel g gre dzenlenmiş bir sistemdir. Diğer yakasında ise Almanya ve İsvire gibi lkeler ikinci nesil gmenlerin vatandaşlığa kabulnde herhangi bir dzenlemeye sahip değildir. Bu lkelerde devletin kendi ıkarını hesap etmesi sebebiyle vatandaşlığa teşvik etmediği ve karmaşık bir prosedr ve yksek cretle gmenlerin cesaretini kırıdığı bir sistem işlemektedir. Bu ikisinin ortasında bir konuma sahip nc bir rnek ise Fransa ve Hollanda gibi doğum ve ikamete dayalı neredeyse keyfi tercihler sonucu edinilen vatandaşlık veya Belika ve İsve’teki gibi beyanla verilen vatandaşlıktır. (Brubaker, 2012: 60-66). te yandan, Avrupa Birliği ierisinde sınırların kaldırılması barınma, kalış sresi, vize, işe erişim ve su ile ilgili genel kurallarda uyumluluğu gerektirmiştir. Yasa koyucuların karşılaştığı temel meselelerden biri de Avrupa Birliği ye devletleri ile gmenler arasındaki politika ve yasa ayırımıdır. 1990’ların başında g problemi uyumlulaştırma (harmonization) politikaları ve yabancı-yerleşimci, dzensiz gmen ve sığınmacı sayısındaki artış

nedeniyle tekrar gündeme gelir. Emek göçüne son verilmesiyle ekonomik nedenlerle gerçekleşen göçlerin önünün kapanması yasal olarak daha kolay bir seçenek olan ilticaların (asylum) artmasına neden olur. Bu şekilde iltica yoluyla gelen sığınmacı ve mülteciler konusuna olan ilgi giderek artar. Aynı zamanda bu duruma eski Yugoslavya'daki savaştan kaçan muazzam mülteci akışının doğurduğu endişe de eklenmiştir. Göçmenlerin varlığı bir yana Avrupa Birliği üyesi ülke vatandaşlarının özgür dolaşımı dahi ulusal haklar bağlamında uzun süre tartışılmıştır. Bu konuda üye ülkelerin öncülük ettiği girişimler (TREVİ Grubu, Schengen Anlaşması, vb.) doğrudan üye olmayan ülkelerin vatandaşlarını dışlamayı tercih etmese de ulusal devletler bu konuda nihai belirleyici olmayı sürdürmüşlerdir. Bu bağlamda düzenlemelerin öncelikli amacı üye ülkelerin işçilerine iş imkânı sağlamaktan yana olmuştur. Göçmenlerin ise iş izinlerine kısıtlamalar getirilmiş, kayıt dışı göçmen işçilerin tespit edilip geri gönderimleri sağlanmış ve işini kaybedenlerin de kendi ülkelerine gönüllü dönüşleri teşvik edilmiştir (Sassen, 1999: 124-125).

Berlin Duvarı'nın yıkılmasının ardından Almanya'nın yeniden birleşmesiyle ülkede ırkçı şiddet kendini göstermiştir. Neo-Nazi gruplar mülteci pansiyonlarına, sokaklardaki yabancılara saldırmaya başlamışlar, 1992 yılında 2.600 ırkçı şiddet olayı ve 17 kişinin ölümü resmi olarak kaydedilmiştir. Yeni olmayan bu ırkçı saldırılar Almanya ile de sınırlı kalmamış, İngiltere ve Fransa'da da 1970'lerden itibaren giderek artmıştır. Kanada, İsveç, Hollanda gibi hoşgörülü politikalara sahip ülkelerde dahi göçmenlere karşı ırkçı saldırılar hızla artmıştır. Göçmen ve sığınmacıların yanında uzun süredir bu ülkelerde yaşayan Çingene ve Yahudi gibi azınlıklar da etkilenmiştir. Vatandaşlık alanların sayısı giderek artarken çoğu yerleşimci grup kendi dil ve kültürlerini korumaya ihtiyaç duymuş ve bunu bir hak olarak kabul etmiştir. Ancak dil ve kültürün belli bir etnik grubun varlığına işaret etmesi toplumda kültürel farklılıkları daha belirgin hale getirirken ülkenin bütünlüğüne ve ulusal kimliğine bir tehdit olarak algılanmaya başlanmıştır. Küreselleşmenin getirdiği çoğulculuk eski homojen toplum anlayışını da dönüştürmüş, ulus-aşırı aidiyetler ve çoğul kimlikler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu şekilde vatandaşlık ve etnik köken arasındaki ilişkinin yok edilmesi, ulus devletin tanımlayıcı prensibini de

değiştirmiştir. Vatandaşlık böylece her zaman bir ülke toprağına bağılılıkla eş biçimde kullanılamaz olmuştur. 1990'lara kadar İslam Fransa'nın ikinci dini olmuştur. 2002 yılına gelindiğinde ise Fransa'da 4 milyondan fazla, Avrupa'da ise 15 milyon Müslüman bulunmaktadır. 1970'lere kadar cami ve mescit yapımlarına izin verilirken sonrasında aşırı sağcı öğrenci gruplar yabancı göçmenlere ve düzensiz göçe karşı gösterilere başlamış ve karşı gösterilerle şiddet olayları giderek tırmanmıştır. 1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgali İslami köktencilğe dair korkuyu artırmış ve 11 Eylül 2001 Kuzey Amerika ve Batı Avrupa'da yüzlerce Müslüman El-Kaide ile ilişkisi olduğu gerekçesiyle tutuklanmıştır. 2000'lerde göç karşıtı siyasal hareketler Çekoslovakya ve Macaristan gibi eski komünist devletler de dahil olmak üzere neredeyse tüm Avrupa'da görülmeye başlanmıştır. Göç problemi bütün Avrupa'da İkinci Dünya Savaşı'ndan beri etkinliğini kaybetmiş olan sağ eğilimli partilerin merkez siyasete girmesine zemin hazırlamıştır. Ancak aşırı sağcı gruplara desteği artıran faktörler ekonomik ve sosyal refahın beklenmedik hızda gerilemesi olmuştur (Castels ve Miller, 2008: 348-387).

1.3.1. Hoş Geldiniz: Yolunuz Açık Olsun!

Jacques Derrida'ya göre yabancı düşmanlığı (xenophobie) ile ev sahipliği birbiriyle yakından ilişkilidir. Ev sahibinin misafirliğini kabul ettiği yabancı, egemenliğine zarar verdiği takdirde bir düşmana dönüşür. Böylece düşman karşısında evini korumak isteyen ev sahibini *yabancı düşmanlığına* sevk edebilir (Derrida, 2000: 53-55). Misafirin yerleşik hale geldiği noktada ise yabancı düşmanlığı aynı zamanda ırkçılığın yeni bir türünü ortaya çıkarmıştır.

“İrkçılık, farklılık işaretlerinin (isim, derinin rengi, dinsel ibadet) etrafında eklemelenen ve korunma ya da ayırım hayalinin (toplumsal bünyeyi arılaştırma, “kendi”, “biz” kimliğini her türlü melezleşme, karışma ve istiladan koruma zorunluluğu) zihinsel ürünleri olan söylemlerde, temsillerde ve pratiklerde (şiddet, hor görme, hoşgörüsüzlük, aşağılama, sömürü biçimlerinde) kayıtlıdır.” (Balibar, 1995: 25-26)

Balibar’a göre, post kolonyal çağda eski sömürgelerden eski metropollere doğru tersine bir insan hareketliliğinin başlaması “yeni-ırkçılık”ı doğurmuştur. Irksız bir ırkçılık halinde beliren, etnik kökenin geri planda kaldığı, aşılamaz olduğuna inanılan kültürel farklılıkların ise öne çıktığı bir “farkçı-ırkçılık” söz konusudur. Bir grubun diğerine üstünlüğüyle değil, sınırların kaldırılmaması ve bu farklılıkların birbirine karışmasının önlenmesi üzerinden kendine zemin hazırlar. Bu haliyle kültür de doğa gibi bir rol oynamaya başlar, bireyleri veya grupları ait oldukları değişmez kültüre bağımlı kılar. Bu değişmez kültürü en iyi şekilde koruyan da yine ulusal sınırlardır. Diğer yandan karışmaya karşı korunma; devletin, egemen sınıfın (aslında Gellner’in bahsettiği ulusu oluşturan yüksek kültür) okullarda meşrulaştırılan vatandaşlık kültürü ile gerçekleşir. Bu haliyle kültür; Avrupa’nın kendisini “üçüncü dünyalaşma”dan korumasını sağlarken kökenini ırktan almayan Yahudi karşıtlığı ya da Avrupalılıkla bağdaşmayan İslam’la eş görülen Arap fobisi halinde beliren yabancı düşmanlığının temelini oluşturur (Balibar, 1995: 30-34). Nitekim Avrupa’daki göçmen işçiler de aynı tabaktan yemek yiyen insanlardır ya da diğer bir deyişle barbarlardır. Antik dönemde de kültürel farklılık sebebiyle toplum dışındakiler barbar olarak adlandırılıyordu ama günümüzün barbarları antik dönem gibi toplumun dışında kalanlar değil, toplumun içinde olmalarına rağmen toplumun dışında görülenlerdir. Tanınmaması gerekendir aynı zamanda. “Ötekini tanımak, ötekine saygı duymaktır” diye belirtmiştir Alphonso Lingis. Ötekinin duruşu ve hareketleri aslında ardında bir ulusun tarihini, gelenek ve göreneklerini göstermektedir (Lingis, 1997: 29-31). Göçmen işçi de geldiği yerin uygarlık seviyesini üzerinde, kıyafetlerinde ve davranışlarında taşıyan kişidir. Tanınmaması gerekir çünkü tanımak belki de onları anlamayı ve onların yaşadıklarına ortak olmayı gerektirecektir. Avrupa’da 1990’ların yükselen yabancı düşmanlığı bu şekilde yeni ortaya çıkan ara statüdeki insanların tanınmadan toplumda karşılaşılan sorunların sorumluları olarak görülmesiyle başlanmıştır.

Göç dalgalarının ulus-devlet sınırlarına geçirgen bir nitelik kazandırması ve terör olaylarının artışıyla da terör ile göçün ilişkilendirilmesi yabancı düşmanlığında artışa neden olmuştur. Artan yabancı düşmanlığı ile Avrupa'nın dış sınırlarını korumaya yönelik geliştirdiği "Avrupa Kalesi" politikaları da farkçı-ırkçılığın kendisini kurumsal anlamda da aşikâr kıldığı alan olmuştur. Avrupa Birliği bu şekilde üye ülkeler arasındaki sınırları kaldırarak serbest dolaşımı sağlarken, güney ve doğu sınırlarında dışardan gelenlere karşı katı sınırlayıcı politikalarla başvurmuştur (Adıgüzel, 2016: 137-138). Uluslararası göçün bir güvenlik sorunu haline gelmesiyle Amsterdam Antlaşması'nın ardından 1999 yılında düzenlenen "Tampere Zirvesi", ortak politika ile hem düzensiz göçe karşı oluşturulan AB'nin dış sınırlarına dair düzenlemeler hem de AB sınırları içerisinde yasal olarak bulunan kişilere dair düzenlemeler yapılmıştır. Dış sınırların kontrolüne yönelik 2000 yılında kurulan EURODAC (Avrupa Otomatik Parmak İzi Tanıma Sistemi) üye devletlerin, sığınma başvurusunda bulunan ve belgesiz şekilde sınırlardan geçmeye çalışırken yakalanan kişilerin tanımlanması için kullanılan bir sistemdir (Şirin, 2015: 552). Dublin Sözleşmesi gereği bir ülkede iltica başvurusunda bulunan sığınmacıların başka bir ülkede başvuru yapıp yapmadığını kontrol etme amacı taşımaktadır. Bu süreçte, AB sınırları dışında tampon bölge, geri kabul anlaşmaları veya geri itme gibi uygulamalar geliştirmektedir (Adıgüzel, 2016: 137-140). 11 Eylül (2001), Afganistan Savaşı (2001), İkinci Körfez Savaşı (2003), Theo Van Gogh Cinayetleri (2004), Danimarka'daki karikatür krizi (2006) gibi bir dizi olay 21. yüzyıl Avrupa'sında göçe karşı alınan güvenlik önemlerinin giderek artmasına neden olmuştur. 2004'te FRONTEX (AB Dış Sınırlarının Yönetimi için Operasyonel İş Birliği Ajansı) adında göç konusunda sınır yönetimini geliştirmeyi amaçlayan Avrupa Ajansı kurulmuştur. AB içinde ortak politikalar Lahey Programı (2004) ile düzensiz göçle mücadele, yeniden yerleştirme programı (Birlik dışından gelen mültecileri devletlerden birine yerleştirmeye dair), sınır güvenliği için FRONTEX'e fon sağlamak, iltica konusunda üçüncü ülkelerle iş birliği yapmak gibi bir dizi yeni kararlar alınmıştır. 2010-2015 süreci için ise kendi vatandaşını koruyan, ona güvenli bir Avrupa yaratmayı amaç edinen Stockholm Programı devreye girmiştir. Üye devletler arasında yapılan en etkili anlaşma 1 Aralık 2009'da imzalanan "Lizbon

Anlaşması” dır. Göç ve sığınma ile ilgili düzenlemelerde iç güvenlik ve dış sınır kontrolü bütünleştirilmiş ayrıca mülteci ve ikincil koruma statüsü dışında bir “geçici koruma statüsü” oluşturulmuştur (Şirin, 2015: 555-559). Öte yandan düzensiz göçle mücadele edileceği ve izinsiz ikamet durumunda sınır dışı etme ya da geri gönderme gibi yollara başvurulabileceği belirtilmiştir (Güleç, 2015: 88).

Göçün bu şekilde güvenlik politikalarının konusu olması modern devletlerin iç ya da dış düşman algısını varoluşsal bir tehdit olarak sunmasıyla da kendisini göstermiştir. Irkçı ve yabancı karşıtı söylemler daha da güçlenirken güvenlik, sadece sınırları değil sınırların içindeki yaşamı korumaya yönelik bir anlam kazanarak toplumun her alanına nüfuz eder olmuştur. Bu anlamda düzensiz göçe karşı tepkiler kimlik, kapsama ve dışlama sorunlarıyla bütünleşmiş ve göçmenler vatandaşlıktan dışlanabilir bireyler olarak anti-vatandaşlıkla karşı karşıya kalmışlardır. Düzensiz göçmenler ve mülteciler (kapkaççılar, hayat kadınları, evsizler, katiller, uyuşturucu kaçakçıları ve benzeri) devletin dışlanabilecekler kategorisinde değerlendirdiği insan tipine dahil olmuştur. Terör tehdidi göçmenlerin daha sert bir şekilde dışlanmaları konusunda anlamlı bir gerekçe oluşturmuştur (Kaya, 2016: 9-12). İkinci Dünya Savaşı’ndan beri ulus-devletlerin homojen toplumlarını korumak için dışardan gelen “yabancıların türlerini tanımlama” girişimleri bulunmaktadır. Ancak alınan bu önlemler, yapılan tanımlamalar, terör ve göç olgularının birleşimi artık “tanımlananın dışlanması” çabasına dönüşmüş gibi görünmektedir.

21. yüzyılda uluslararası göçlerin kazandırdığı yeni kategoriler, güvenlik konusunun kazandığı yeni anlam ve ulus-devletin dönüşümü vatandaşlık kimliği üzerine yeni tartışmalar getirmiştir. Dışarlığın kalmadığı, güvenlik konumunun salt polis, hapisane gibi kurumların denetiminden çıkması sonucu disiplin toplumunda mekân üzerinden sağlanan güvenlik ve kontrol tedbirlerinin artık mümkün olmadığı görülmektedir. Kontrol toplumuna geçiş, kurumlar arası gerçekleşen bireysel hareketlerin (okulu bitirip işe başlamak ya da bir liseden üniversiteye geçmek gibi) yerini daimî bir hareketliliğe, işin eve taşınması ya da aynı anda hem öğrenci hem çalışan olma haline

bırakmıştır. Öğrencilik hiç bitmeyen bir süreç, mahpusluk ise elektronik kelepçe ile dört duvarın dışında da yaşanabilen bir durum haline gelmiştir. Bireylerin (individual) de bölünmüş bireylere (dividual) dönüşmesi, toplumu oluşturan yapıtaşlarından ya da diğer bir ifadeyle kitleyi oluşturan birer rakam olmaktan birbirlerine rağmen var olan, rekabet eden, birer potansiyel terörist olarak dahi görülebilen kişilere dönüşmesi yeni bir toplumsal düzeyi beraberinde getirmektedir. Artık belli bir işyerinin ya da eğitim kurumunun parçası olarak tanınmaktan ziyade birçok yerle ilişkili ve aynı zamanda birden çok tanıma sahip olunabilmektedir. Disiplin toplumundaki kitle-birey kurgusundan bölünmüş bireylerin birer numuneye, veriye dönüştüğü bir düzleme geçilmiştir (Deleuze, 1992). Toplum içi kendini bu şekilde gösteren gelişmeler, farklı insan gruplarının göç etmesiyle ulus-devlet düzeyinde de ikilem yaratmaktadır. Yeni gelenlerin kabulü ulusların homojenliği mitine aykırı düşerken, reddinin şiddetli bir eşitsizlik doğuracağına ve bölünmüş toplumluluklar yaratacağına inanılmaktadır. Bu nedenle tek bir ulus-devlete aidiyet, vatandaşlığı tanımlamada yetersiz kalırken bu aidiyet biçimi artık ulus-ötesi ilişkilerle bir açılıma zorlanmaktadır (Özbek ve Tuna, 2014: 213-217). Nüfustaki türdeşliğin bozulması ve küresel kültür, vatandaşlığın temelindeki konvansiyonel ortaklıkları dağıtmaktadır. Böylece toprak merkezinden koparılan vatandaşlık, bölünmüş vatandaşlık, bireylerin birden çok bağlılığının bulunmasının yanında ulus-devleti aşan ulus ötesi bağlantılara da sahip olmasını sağlamaktadır (Benhabib, 2018: 181-183). Britanya'daki Pakistan asıllı Müslüman gençlerle yapılan bir araştırmada 17 yaşındaki İftikhar'a kendisini nasıl tanımladığı sorulduğunda şu şekilde cevap vermiştir:

“...kaçınılmaz olarak ben de Britanyalı değilim, çünkü benim annem ve babam Pakistanlı. Ama burası benim büyüdüğüm ve muhtemelen hayatımın sonuna kadar yaşayacağım yer, bu nedenle ben Britanya'da bir Müslüman'ım” (Güney, 2014: 204).

Bölünmüş birey, bölünmüş toplum ve bölünmüş vatandaşlık; içerisi ve dışarısının içe içe geçmesiyle toplumsal homojenliğin kalmadığı, vatandaşların artık tek bir aidiyetten

uzaklaştığı ve bireylerin kendilerini toplumun bir parçası olmaktan ziyade yalnızca kendisinden sorumlu olarak gören ve bu haliyle de tekil veriler olarak değerlendirildikleri görülmektedir. Dünya vatandaşlığı, toprağından aidiyetsizleşen kimliğe bir anlamda yeni bir aidiyetlik türü kazandırmaktadır. Güneyin kalifiye olmayan göçmenlerinin, kuzey bölgelerinde ekonomik mucizeler yarattıktan sonra bir “sosyo-kültürel yük” haline gelmesi ve entegrasyon probleminin temelini oluşturması karşısında beyin göçü ile bilgi işçileri olarak tanımlanan bir göçmen grubu da ortaya çıkmıştır. Ulaş Sunata’nın ifadesiyle Einsteinvari evrensel kimliklere sahip bu kalifiyeli göçmenler, kuzeyin gelişmiş ülkelerinde büyümeseler de oranın değerleriyle yetişmiş, dolayısıyla vatandaş olmaları da daha kolay görülen göçmenlerdir. Einsteinvari kimliklere sahiplerdir çünkü bu kişiler sahip oldukları bilgiyle içinde bulundukları topluma, dahası dünyaya katkısı olabilecek kişilerdir (Sunata, 2005: 182-185). Göçün kalifiyesiz olanları elemeye, kalifiyeli olanları ise seçmeye başladığı bu durum bir anlamda kozmopolitlik tartışmasının gündeme taşındığı küresel ortamda onu çürüten bir niteliğe de sahiptir.

Kozmopolitlik; dünyayı kendi polisi gibi görme durumu, dil, din, millet gibi temellere dayalı kurulan ulus-devletin aksine bunların ötesine geçen, çoklu ve örtüşen bağlıkları aşan bir durumdur. Demokratik anayasaların ortaya koyduğu insan hakları bağlamını da aşan, tüm insanlığı kapsayan bir niteliğe sahiptir. Dolayısıyla, demokratik bağlılık niteliği taşımayan ulus-ötesi bağlantıların köktencilik veya terörizmi güçlendirebileceği düşünülmektedir. Vatandaşlık kavramının giderek kültürel bağlamından kopup bireylerin ikamet ettikleri yerle bağdaşması kozmopolit normlara dair bir işaret olarak görülür. Ancak mevcut politikaların ara statülerde sıkışıp kalmış kişilere (sığınmacı, düzensiz göçmen gibi) “suçlu” muamelesi yapması da kozmopolitliğe erişilemediğini göstermektedir. Bu haliyle “evrensel misafirperverlik hakkı devlet çıkarlarına kurban edilmektedir”. Yabancıların tehciri ve gelenlere sınır kapılarını kapatma çabaları aynı zamanda içeride yaşayıp da gruba dahil olmayanları baskılama, sindirme ve onların neden olabilecekleri değişim ve dönüşümleri engelleme çabalarını meydana getirir (Benhabib, 2018: 181-185). Kant’ın saf öznel ahlakı içerisinde dürüstlük ödevi, bireylerin sır saklama imtiyazını elinden alırken devletin kendini koruma

aygıtlarının her yerde var olma hakkına temel oluşturur. Dürüstlüğün kazandığı değer, mahremiyetin sahip olduğu değere üstün gelir. Bu şekilde devletin kişisel olan her şeye erişmesi özel alanlarda (ev ya da mail) dahi kontrol gücüne sahip olduğu anlamına gelir. Ayrıca Derrida, evrensel ev sahipliği konusunda kozmopolit hakları savunan Kant'ı, *Edebi Barış Üzerine Felsefi Deneme*'sinde kendi tezini çürüten kişi olarak ele alır. Dürüstlük, mahremiyet gibi değerler misafirperverliğin de üzerinde bir değere sahiptir. Dolayısıyla Kantçı ödev ahlakına göre, misafir bir katil de olsa vazgeçilmesi gereken dürüstlük ödevi değil, misafirperverlik ödevidir. Ev sahibinin, katil olma ihtimalini de içeren misafirle kurduğu ilişki dost-düşman arasında yer alan aslında yabancı olanla kurulan ilişkidir. Yasa açısından misafir, iyi ağırlansa dahi en başta yabancıdır ve yabancı kalması gerektir. Yabancı, salt öteki değildir. Yabancı ile olan ilişki yani misafirle olan ilişki yasayla düzenlenmiştir (Derrida, 2000: 69-73). Evrensel vatandaşlık ve içsel dışlama arasındaki çelişki de burada ortaya çıkmaktadır. Topluma ait olmadıkları halde toplumda bulunan kişilerin banliyö ve gettolarda etnik bir ayrımla yaşayışları da bunu göstermektedir. Hukuki anlamda Fransız vatandaşlığına sahip bir kişinin yaşanan bir olayda “polisle çatışan Afrikalı işsiz genç” şeklinde tanımlanması, toplumdan dışlanmasına değil negatif ayrımcılığa uğramasına neden olur. Bu durum dışlama olgusunun, toprağı ve kimliği koruyan sınırla yakından bir ilişkisine işaret eder. Sınırın ikircikli yüzü yer yurt sahibi olma ve yersiz yurtsuzlaşma durumlarını evrensel hale dönüştürürken dış sınırın iç bir sınırla birleşmesi “içsel dışlama” fenomenini açığa çıkartır. Balibar'a göre evrenselci ilkeler içsel dışlama türlerine son vermede başarısız kalmıştır (Balibar, 2016: 76-96).

Bu haliyle evrenselcilik iddiaları sürerken sınır kontrollerinin sağlanmasına yönelik politikalar da artarak devam etmektedir. Bu durum son dönem göç dalgaları, özellikle 2011'de Suriye'de iç savaşının başlattığı kitlesel göç dalgası, hususunda ele alınan önlemlerde de iki taraflı eğilimi açıkça göstermektedir. İlki, evrenselliğin ve ulusların iç içe geçtiği yerde vatandaş statüsüne sahip olanların aidiyetlerine yönelik uygulanan zihinlerin kontrolüdür. Günümüzde medya ve internetin gündemi belirlediği, zihinsel merkezli bir noo-politika bulunmaktadır (Lazzarato, 2006). Noo-politika bu

anlamda oldukça etkin biçimde gazete, televizyon ve sosyal medya gibi kitle iletişim araçları üzerinden etkili olmaktadır. Kontrol edilemeyenler, başka bir deyişle ait oldukları toprakların sınırları dışına çıkıp başka topraklara geçenler ise her an tehlike veya tehdit olarak algılanan kişilerdir. Bir bakıma daimî dönüşüm içinde olan bir sistemin (önce yabancı, azınlık, sonra mülteci, sığınmacı ve bunun yanında misafir olmak gibi sistemin dönüşümüne eş ortaya çıkan içerme ve dışlamayı aynı anda barındıran tanımlamalar) içerisine sızan haricilerdir. İkincisi ise özellikle kitlesel göç dalgaları karşısında kontrolü sağlamak için yapılan kamplar, hot-spotlar¹⁶ ve sınırlara inşa edilen duvarlar; ait olmayanın yerini bildiren belki de disiplin toplumu pratiklerini devlet düzeyinde çok daha belirgin işleyen fiziksel bir kontrolü içermektedir. Ulusların, kendi sınırları içerisinden uzaklaştırılmak için, göçmenlerin AB sınırlarına eriştikleri noktalarda hot-spot alanları ve sınır ötesi topraklarda “güvenli bölge” adı altında tampon bölgeleri oluşturmaları söz konusudur.

Son dönemde devam eden bu göçmen dalgaları çökmüş bir düzenin cisimleşmiş halleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Göçmenler, “kötü haber elçisi” olarak görülmektedir. Milliyetçilik can simidi olarak yükselişe geçerken öfkenin göçmenlere yönlendirilmesi ve hatta onların insan dışı olarak görülmesi “suçtan önce suçlu”nun tespitini mümkün kılmaktadır. Suçlunun yani gelen kişilerin güvenlik riski oluşturup oluşturmadığının tespiti ise artık hükümetin değil, bireylerin sorumluluğu haline gelmiştir (Bauman, 2018: 39). Göçmenlere gösterilen ya da gösterilmeyen misafirperverlik de bu bağlamın merkezinde yer alır. Misafirlik, göç eden kişiyle ev sahibi toplumun ilk karşılaşma anını oluşturur. İlk anda geldiği yere ait izleri üzerinde taşıyan kişi aynı zamanda bilinmezliğin gizemine sahip olan kişidir. Bu anlamda misafir ancak belli bir zaman geçtikten sonra kısmen bilindik olan yabancıya dönüşür. Derrida’nın bir metafor olarak kullandığı kontrollü ve sınırlı mülk alanını oluşturan ev ve onu davetsiz/izinsiz

¹⁶ Hot-spot: 2016 yılında Avrupa Birliğine artan göç sonrası sınır ülkelerde oluşturulan kapalı kamplardır. Düzensiz göçmenlerin kayıt altına alınması, kaçaklık durumuna dair bilgi toplamak için göçmenlerin sorguya çekilmesi, sığınma talebinde bulunanların sürecini takip etmek, uluslararası koruma hakkı olmayan göçmenlerin geri dönüşünü sağlamak gibi işlevlere sahiptir. Frontex gibi kuruluşlarla işbirliği içinde bu işlevler yerine getirilir (Alexandiris ve Dalkıran, 2017).

giriş açan alan günümüzde yeniden inşa edilmiştir. Bir evin dış dünyayla bağlantısını kapı ya da pencere oluştururken günümüzde bu erişimin niceliği eşi benzeri görülmemiş şekilde artmıştır. Özel/mahrem alanla kamusal alan ayrımının teknolojik gelişmelerle ortadan kalkması misafirperverliğin de yeni alanlarını oluşturmaktadır (Derrida, 2000: 57, 61). Bütün bu değişimler hakkında Bauman, online ve offline olmak üzere iki farklı boyutta yaşam sürdüğümüzü belirtir. İki boyutta da misafir edilecek insanlar için belli vaatler ve davranış kalıpları bulunmaktadır. Offline dünyada kendini kontrol altında hisseden bireyler, online dünyada her şeyin bir tuşla değiştirilebildiği bir özgürlük alanına kavuşmaktadır (Bauman, 2018: 84-93). Bu durumda offline hayattaki belirlenimlerin aksine online anlık gelişen tepki veya düşüncelerin ifade edildiği bir ilişki biçimi ortaya çıkmıştır. Misafirle olan ilk karşılaşma yüz yüze olmadan online hayatta da gerçekleşebilmektedir. Bu şekilde misafirperverliğe kabul edilecek kişi hakkında bilgi sahibi olmak da vatandaşlar için yüz yüze karşılaşmayı gerektirmemektedir. Kimin dost kimin düşman olduğu ayrımını ev ile kamusal alan ayrımını ortadan kaldıran online hayatta yapmak mümkün hale gelmiştir. Misafirperverlik yasası gereği kabul edilen kişilere yasanın gerektirdiği biçimde davranma ya da yabancı düşmanlığının ev sahibi ülke genelinde ön plana çıkması üzerinde de medyanın yadsınamaz etkisi rol oynamaktadır.

Birinci Dünya Savaşı ile milliyetçiliğin yükselişi bize yabancının nasıl ötekileştirildiğini gösteren bir resim çizmekteydi. Herkesin bir evi ve yurdu olduğu varsayımı üzerine inşa edilen toplumsal yapıda misafir olarak gelen göçmen, gitmesi gereken yabancıdır. Ancak Georg Simmel'in tanımıyla yabancı "bugün gelip yarın giden gezgin gibi değil, bugün gelip yarın da kalandır" (Simmel, 2015: 149). Yabancı kavramının öteki ile özdeşleştirilmesi sonucu ulus-devlet topraklarına bugün gelenler yarın da kalmaya devam ettikleri için mülteci, sığınmacı, düzensiz göçmen gibi içerideki yabancının tanımlanmasına yönelik yeni kavramları da doğurmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan ekonomi kaynaklı göçlerde, ev sahibi ülke için geçiciliği ihtiva eden "misafir" ancak yerleşik yabancıya dönüştüğünde ve günlük hayata görünür biçimde dahil olmaya başladığında içeri sızan ve toplumsal düzene tehlike oluşturan hariciler olarak

algılanmaya başlanmıştır. Bir başka deyişle, ötekinin metropol merkezlerinde de toplumsal yaşama dahil hale gelişi öteki ile olan ilişkilerin de yeniden düzenlenmesine neden olmuştur (Coşkun, 2008: 24-26). Gerek ekonomik gerek siyasi sebeplerle sınırlardan düzensiz geçişlerin de artmasıyla dışarıya ait olanın dışardaki tehlikeyi içeriye taşıyan ve potansiyel terörist olan bu kişilere karşı yabancı düşmanlığı giderek artmıştır. Avrupa Birliği iç sınırlarını ortadan kaldırarak ulus-ötesi vatandaşlığı etkin hale getirirken dış sınırlarını bu tehlikeli yabancılara karşı güçlendirme politikası yürütmektedir. Günümüze kadar yapılan anlaşma ve sözleşmeler neticesinde geri göndermeme ilkesi sebebiyle dışardan gelene kapı tamamen kapatılmıyor görünse de yeni düzenlemeler içeri kabul etmeyişi de göstermektedirler. Ayrıca mülteci veya sığınmacı gibi tanımlamalar da tam olarak vatandaşlık haklarını sağlamazken içsel dışlamanın örneklerini oluşturmaktadırlar. Avrupa Birliği kıyılarında deniz yoluyla gelen göçmenlerin toplandığı hot-spot alanlarının oluşturulması buna örnektir. Devletin yabancıyı tanımlamasının öncesinde sosyal medya üzerinden de karşılaşılmaları mümkün olan yabancı, vatandaşlar tarafından da tanımlanması ve dışlanması mümkün kişidir. Bir yanılla salt devlet tanımından uzaklaşan bu durum da Balibar'ın şu açıklamasına denk düşmektedir: Vatandaşlıktan dışlayan daima kendilerini oldukları halleriyle “bilen” ve “tahayyül eden” vatandaşlardır; yani öyle bir şekilde vatandaş-olmayanları “üretirler ki vatandaşlıklarını ‘ortak’ bir aidiyet olarak kafalarında canlandırmaları mümkün olur” (Balibar, 2016: 89).

İKİNCİ BÖLÜM

TEBAADAN VATANDAŞA DÖNÜŞÜMÜN DIŞARIDA BIRAKTIKLARI

Osmanlı Devleti'nin yüzyıllarca süren millet sistemine dayalı yönetimi tebaanın dinle ilişkili biçimde yönetilmesi anlamına gelmekteydi. Ancak dünyada yaşanan değişimlerin Osmanlı'ya tesirinin olağan bir neticesi bu yüzlerce yıllık yönetim şeklinin tamamen değişmesine giden kapıyı da aralamıştı. Osmanlı millet sisteminin parçalanışı vatandaşlık mefhumunu kaçınılmaz kılarken, yeni bir yönetim şekline geçiş millet sistemi anlamında içe kapanışa yol açmıştır. Artık Osmanlı tebaası değil, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları bulunmaktadır. Bu süreç kimileri için kendi vatanında yabancı hissettiği gerekçesiyle isyana ve göç etmeye neden olurken kimileri için artık yabancı gördükleri iktidar tarafından zorunlu göçe tabi tutulmak olarak sonuçlanmıştır. Çalışmanın bu bölümünde de öncelikle Osmanlı tebaasını vatandaşa dönüştüren dinamikler tartışılacaktır. Daha sonra milliyetçi bir vatandaşın nasıl geliştiği ve bu süreçte kimleri dışarıda bıraktığı açıklığa kavuşturulmaya çalışılacaktır. Son olarak da dönüşen bu vatandaşlığın keskin bir tanımına doğru yol alırken dışarda bıraktıklarının yeni tanımlanma biçimlerinden bahsedilecektir.

2.1. Burası Artık Yabancı: Müslüman ve Gayrimüslim

Dünyadaki devletlerin büyük çoğunluğu gibi Osmanlı devleti de göçlerle kurulmuş ve nihayetinde göçlerle de son bulmuş bir devlettir. Diğer yandan kuruluş dönemine müteakip beş yüz sene boyunca da büyük göçler yaşanmamıştır (Karpata, 2019: 91). Kısmen durgun geçen bu süreç Osmanlı kültür ve kimliğinin Anadolu ve Rumeli'de yerleşmesini sağlamıştı. Ancak 16. yüzyıldan sonra Osmanlı göç alan bir ülke haline gelmiştir. 1683 Viyana bozgununun ardından Müslüman ve Yahudi göçmenler kabul edilmeye başlanmıştı. Kitlesel göçler ise bundan yaklaşık iki yüzyıl sonra (1856'dan sonra) Kırım'dan gelen göçmenlerle kendini göstermişti (Karpata, 2019: 13). Kuruluşunu

göçlerle gerçekleştiren Osmanlı İmparatorluğu, kozmopolit bir imparatorluk olarak tanımlanmaktadır. Kozmopolit yapısı birbirinden kesin çizgilerle ayrılmış dini ve etnik grupların meydana getirdiği rengarenk bir mozaikten oluşmaktaydı (Ortaylı, 2019: 61-63). Bu yapının gelişmesi ve gayrimüslimlerin kurumsal anlamda dahil oluşu ise İstanbul fethi ile gerçekleşir. Millet kavramı içerisinde ifade edilen bu gayrimüslim gruplar dağınık biçimde farklı bölgelerde yaşamakta ve farklı dillerde konuşmaktaydılar. Grupların aralarında herhangi bir ırk birliğinden de bahsedilememekle birlikte Osmanlı millet sistemi din ve mezhep birliğine dayanmaktadır (Başar, 2017: 196-200). Osmanlı idaresinin kendi dini ve dili olan İslam ve Türkçeyi ön plana çıkarmaması, toplumdaki grupların aralarındaki önemli farklara rağmen sulh içinde yaşamasını sağlamaktaydı (Karpas, 2019: 12). Öte yandan 18. yüzyılda henüz etnisiteye dayalı bir milliyetçilik gelişmeden önce bozulan refah ve sarsılan düzen toplumda huzursuzluğu artırmıştır. Gayrimüslimlere yönelik uygulanan birtakım yasaklar ve denetimler de imparatorluk içindeki farklı grupların birbirine karşı zaman içinde fazlasıyla olumsuz bir birikime sahip olmalarına yol açmıştı (Belge, 2008: 181). Meydana gelen biz-öteki ayrımında dinin yanında etnisite de etkili olurken (Belge, 2008: 181) milliyetçilik akımlarının benimsenip gelişmesiyle İmparatorlukta ulus sorunu somut bir şekilde görülmeye başlanmıştır (Ortaylı, 2019: 63).

18. yüzyıl sonunda Osmanlı İmparatorluğu; Balkanlar, Anadolu ve Arap dünyasının çoğunluğunu kapsamaktaysa da bu dönemde topraklarının çoğunda Sultan iktidarının etkisini kaybetmişti. 1789'da Sultan III. Selim'in tahta çıkmasıyla başlayan ıslahatlar eğitim, tıp, askerlik alanlarında yenilikleri getirirken Avrupa'yla olan etkileşimleri de artırmıştır. Yabancı eğitimcilerin Osmanlı'ya gelmeye başlaması yeni fikirlerin tartışıldığı bir zemin sunsa da meşrutiyet, liberalizm ve vatanseverlik gibi soyut düşünceler 19. yüzyıl ortalarına kadar kendini göstermeyecekti. Bununla birlikte Fransız Devrimi'nin etkileri önce gayrimüslim gruplar üzerinde etkili olurken ilk etkilenen grup Sırpların 1808'deki ayaklanmaları daha sonra bağımsızlık hareketine dönüşmüştür (Zürcher, 2016: 25-51). İlber Ortaylı 19. yüzyılı “çöküşle ilerleyişin boğuştuğu, Osmanlı tarihinin en uzun asrı” olarak nitelendirmiştir. Modern bir devletin oluşmasında en etkili

dönem olan 19. yüzyılda, Tanzimat Dönemi ve Islahat Fermanı ile kurumları ve toplumsal dokuyu etkileyen değişimler yaşanmıştır. Yapılan reformların yanında gazete kullanımındaki artış ve dilde sadeleşmeye yönelik adımlar kamuoyunu biçimlendirmede etkili olmuştur. Diğer yandan Osmanlı topraklarında yaşayan halklar ulusal diriliş dönemine girmiştir. Avrupa'da Restorasyon ortamında ulusalcılık sindirilirken, Osmanlı'da birbirini takip eden ulusalcılık ayaklanmaları sonuç vermeye başlamıştır. Avrupa'nın kendi iç buhranı ile uğraştığı süreçte Osmanlı'ya Müslüman göçlerini artıracak olan ulusal hareketlenmeler Batı desteğiyle değil, Osmanlı'nın bizatihi kendi iç sorunlarından kaynaklı biçimde kendini göstermeye başlamış ancak sonraları Avrupa'nın müdahalesiyle günümüze kadar sürecek başka sorunları da ortaya çıkarmıştır. Sırpların ayaklanmasından sonra Balkanlarda kiliseler ulusalcı hareketlerin işlevini üstlenirken Yunanistan bağımsızlığını kazanmış ve Kavalalı Mehmed Ali'nin isyanıyla Mısır özerk bir statü kazanmıştır (Ortaylı, 2019: 19-59). Bu süreçte kaybedilen topraklardan, neredeyse tamamını Müslümanların oluşturduğu göçler Osmanlı topraklarına yönelmeye başlar. 18. yüzyılda başlayan ve 19. yüzyıl boyunca giderek artan bu göçler, Kafkaslar ve Rumeli'den Anadolu'ya yani batıdan doğuya doğru gerçekleşmiştir (Karpas, 2019: 94). Osmanlı topraklarına muhtemel ilk Müslüman göçü Türk-Rus savaşının sonucunda Kırımlıların gelişidir (Karpas, 2019: 162). 1768-1829 yılları arasında aralıklı olarak süren Türk-Rus savaşları sonucu, özellikle 1783'te Kırım'ın Rusya'ya bağlanmasıyla, Kırımlıların Osmanlı topraklarına göçü artarak devam etmiştir. Bu göç süreci savaşta yaşanan kayıplar nedeniyle ortaya çıkan nüfus kıtlığı sorunu açısından önemlidir (Karpas, 2019: 201-203).

19. yüzyıl başlarında toprak kaybetmeye devam eden Osmanlı İmparatorluğu, bir dizi isyana da şahitlik etmiştir. 1804'te Sırbistan'da başlayan isyan özerkliği hedef alan bir hareket haline gelmiş ancak 1813'te bastırılmıştır. 1821'de başlayan Rum isyanı ise en başından beri bağımsızlığı hedeflemesi ve İmparatorluğun en seçkin gruplarından biri olması hasebiyle büyük bir önem taşımıştır. Bu isyan süreci 1829'da Edirne Antlaşması ile Yunanistan'ın bağımsızlığı ve Sırbistan'ın özerkliği ile son bulmuştur (Zürcher, 2016: 57-62). 1828'de Osmanlı-Rus savaşı ardından gerçekleşen Bulgar ayaklanması ise Ruslar

tarafından bastırılmıştır¹⁷. Bunun ardından Bulgar halkı için milliyetçilik algısına yönelik bir bilinçlendirme girişimi başlar. O zamana kadar çoğunlukla Rum okullarında eğitim alan Bulgarlar 1835'te Bulgar dilinde eğitim veren ilk modern Bulgar okulunu kurmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nda ulusçu düşünceyle en geç tanışan halk ise Türkler olmuştur (Ortaylı, 2019: 86-89). Balkanlarda süren bu ulusçu hareketler karşısında 18. yüzyılda İmparatorlukta ideoloji olmaktan uzak bir yaşam biçimi ve toplum düzeni olan Osmanlıcılık bulunmaktaydı (Ortaylı, 2019: 65). Nitekim 18. yüzyılda Enderun devşirme sistemiyle yetişen gençler yerine Osmanlı yönetim anlayışında o zamana kadar "kaba Türk"¹⁸ olarak bilinen Anadolu'dan gelen gençler devlet yönetimine sahip olmaya başlamıştı. İdare ve orduda Türk kökenlilerin artış göstermesi, Arapça ve Farsçanın yerini "temiz Türkçenin" almaya başlaması ve her alanda konuşma diline yakınlaşma Türk ulusçuluğu için maddi bir tabanın oluşması anlamına gelmekteydi. Ancak ulusçu bilinç 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında kendini göstermeye başlayacaktır (Ortaylı, 2019: 74-75).

Balkanlardaki hareketlenmenin neticesinde Sultan II. Mahmut'un uygulamaya başladığı siyaset 1826'dan itibaren takip eden seksen yıl boyunca Osmanlı'nın reform çabalarına belirli bir yön kazandırmıştı. Merkezileşme ve modernleşme yolunda yapılan ıslahatların 1876 yılına kadar süren dönemi Tanzimat dönemi olarak bilinmiştir (Zürcher, 2016: 83). 1839'da Hatt-ı Hümayun'u okuyan bürokrat grubun o tarihi takip eden Babıalı'deki egemenliği süresince bürokrasi güçlenmiş ve modernleşmiş böylece modern merkeziyetçilik kurulmuştur. Bu dönemde Ortodoks Kilisesinin Hristiyanlar üzerindeki üstünlüğü yeni cemaatlerin çıkışıyla parçalanmaya başlamış, ulemanın toplumsal kontrolü de gerilemiştir. Tanzimat dönemi; köleliğin kaldırılması, Müslim-gayrimüslim tebaada

¹⁷ Ruslar tarafından bastırılmasının sebebi; o dönemde Rusya'nın, müttefiki Avusturya ve Restorasyon Avrupa'sını rahatsız edecek sorunlara karışmaktan çekindiği için bu tür ulusalcı ayaklanmaları desteklemediğini göstermek istemesidir (Ortaylı, 2019: 87).

¹⁸ 18-19. Yüzyıla kadar Türk adı kaba köylü anlamında kullanılmaktadır. Devlet idaresine karıştırılmaması gerektiği düşünülmüş ve Türk adı Osmanlı seçkinleri tarafından ve bazen İstanbul halkı tarafından hakaret olarak bile kullanılmıştır. Ancak tımar sisteminin bozuluşu, yerel toprak sahiplerinin ortaya çıkması ve yeni bir idareci grubunun varlığıyla ülkedeki değişimlerle birlikte Türk adında da değişim yaşanmıştır (Ortaylı, 2019: 66, 73).

eşitlik¹⁹ sağlanması ve halkın can ve mal güvenliği konularında tebaanın hakları hususunda önemli bir başlangıç olmuştur (Ortaylı, 2019: 91-95). Yunanistan, Osmanlı tebaası Rumlara kurtarılması gerekenler gözüyle bakarken o dönemde Rumların tek istediği millet sistemi içinde sahip oldukları ayrıcalıklı konumu korumak olmuştur (Ahmad, 2017: 55). Ancak Tanzimat döneminde yeni cemaatlerin ortaya çıkışı ile Rum Ortodoks Patrikliğinin sahip olduğu yetkiler Slav Ortodoks ve Katolik kiliseleri ve daha sonra da Protestan Kilisesi'nin tanınmasıyla oldukça azalmıştır. Osmanlı'da gayrimüslimler için artık Batı'daki anlamına sahip bir millet sistemi gelişmeye başlamıştır (Berkes, 2019: 228).

Osmanlı klasik din ve mezhep esasına dayalı millet sistemi anlayışından bu süreçte uzaklaşmaya başlamış ve toplumu bir arada tutma çabası ve eşitlik ilkesiyle birlikte Osmanlıcılık fikri gelişmiştir. Artık millet sisteminden ziyade Osmanlı tebaasına işaret edilmeye başlanmıştır. Tanzimat dönemi yapılan ıslahatları yeterli bulmayan siyaset ve fikir adamları “Genç Osmanlılar Cemiyeti”ni²⁰ kurmuştur. Bu cemiyet etnik köken ve din farkı olmadan Osmanlıların birbirlerine bağlanarak devlete bağlı olacaklarına inandıkları Osmanlıcılık fikrini savunmuştur (Başar, 2017: 199-201). Osmanlıcılık siyaseti ağırlıklı olarak bu dinsel ve etnik köken farklılıklarının üstünde bir sadakat bağı oluşturma çabası olarak sürmüştür. Geleneksel Osmanlı siyasetinden farklı bir biçimde gayrimüslimler ayrı bir kesim olarak görülmeden siyasi ve idari çabalarda önemli bir yer etmiş ve “ortak vatan” söylemi Osmanlı iç siyasetine girmiştir. Kırım Savaşı'nın ardından doğrudan Avrupa güçlerinin diplomatik zoruyla ilan edilen Islahat Fermanı, Müslüman aydınlarda rahatsızlığa neden olmuştur. Bu durum Osmanlıcılık siyaseti içinde yeni bir dönemin

¹⁹ Ancak 1855'te yeni bir kanunla askerlik görevinin tüm tebaayı kapsayacak şekilde genişletilmesine rağmen Hristiyanlar Avrupa devletlerinden destek de alarak bu görevden muaf tutulmuşlardır. Karpat'ın da deyimiyle bu şekilde vatani koruma ve vatan uğruna ölme görevi Türklerin omuzlarına yüklenmiş ve bu durum da Müslüman-Türk nüfusun azalmasına neden olacaktır (Karpat, KTT, 2019: 48).

²⁰ Şinasi, Namık Kemal, Ali Suavi, Ziya Paşa, Agah Efendi zamanın fikir ve edebiyat alanındaki öncüleri olarak bir çatı altında toplanmış ve padişahın mutlak otoritesine karşı fikirlerinin ortaya koymuşlardır. 1860'ta Agah Efendi Tercüman-ı Ahval, 1862'de Şinasi Tasvir-i Efkâr, Ali Suavi Muhbir gazetelerini çıkarmışlardır. Padişaha ait olmayan bir “vatan” kavramı vurgulanmış ve vatanseverlik de günümüzdeki milliyetçiliğin temelini oluşturmuştur. Ancak Genç Osmanlılar günümüzdeki milliyetçilikten uzak, İslamcılık fikrine yakın bir şekilde, din bağlarını çözüm yolu olarak savunmuş ve şeriat her şeyin temeli olarak görmüşlerdir (Başar: 2017: 201-202).

başlangıcı olmuştur (Somel, 2009: 91-96). Islahat Fermanında “vatandaş” kelimesinin muhtemelen ilk kez bir Osmanlı resmî belgesinde kullanıldığını Selçuk Somel şu cümlelerle aktarmıştır:

“Islahat Fermanı’na bakıldığında burada Osmanlı Devleti’nin Gülhane Hattı’ndan itibaren artık yeni ve eskisine benzemeyen bir düzene girdiği vurgulanmakta ve saltanatın istikrarının bütün Osmanlıların revâbıt-ı kalbî-ı vatandaşî yani "yurttaşlık gönül bağlarıyla" birbirine bağlı olmasına dayandığı belirtilmektedir. Muhtemelen Osmanlı resmî belgelerinde Fransız Devrimi’nin ürünlerinden biri olan “vatandaş” kavramı ilk kez Islahat Fermanı’nda kullanılmış olmalıdır. Bundan sonra ise tüm tebaanın padişahın adaleti sayesinde birbirine eşit olduklarının altı çizilmekte ve Tanzimat Fermanı’nda belirtilen ilkelerin uygulanmasını sağlayacak önlemlerin daha da kuvvetlendirileceği açıklanmaktadır” (Somel, 2009: 96).

Böylece Müslüman halkın sahip olduğu imtiyazlı konum yerini eşitliğe dayalı bir Osmanlı vatandaşlığı fikrine bırakmıştır. Müslüman tebaanın tepkisini çeken bu değişim ayrıca eski imtiyazlarını kaybetmesine neden olduğu için Rum halkının da tepkisini çekmiştir. Dahası amaçlanan beraberliğin aksine gayrimüslimler ve yabancılar (mali kaynaklar, Batı diplomatik desteği) kendilerine tanınan imkanlarla Müslüman tebaayı ekonomik anlamda oldukça geride bırakmıştır (Mardin, 1992: 14). Yahudiler dışındaki gayrimüslim tebaa için dini ve kamusal hukuk alanlarında da iki büyük gelişme yaşanmıştır. Biri, Hristiyan grupların ulusal bağımsızlık mücadelesine girmesi, diğeri ise kilise meclislerine ruhban olmayan üyelerin dahil olmasıdır. Bu noktada Hristiyan halkı için uluslaşma ve laikleşme eş zamanlı başlamıştır. Ulus olarak örgütlenebilecekleri temelden yoksun Müslümanların ise sahip oldukları tek dayanak Osmanlı Devleti’nin Müslümanların devleti olduğu sanısıdır (Berkes, 2019: 228-229).

19. yüzyıl boyunca süren Osmanlı topraklarından kopuş, ulus-devletlerin kuruluşu ve bunun sonucu İmparatorluğa kitlesel göçler; göç ve iskân politikalarında düzenleme ve kurumsallaşma yolunda gitmeye neden olmuştur. Tanzimat Fermanı sonrasında da göç

politikaları siyasi modernleşme ile paralellik içinde ilerlemiştir. Toprak kayıpları nedeniyle yaşanan göç ve nüfus kaybı demografik yapıdaki sürekli değişimi beraberinde getirmiştir. 1839-1909 yılları arasındaki yetmiş yıllık süreçte Avrupa toprakları 600.000 kilometrekareden 170.000 kilometrekareye, nüfus ise 20 milyondan 4,5 milyona düşmüştür (Kale, 2015: 155-157). Kırım Savaşı (1853-1856) sonrası Rusya; Kırım ve Kafkaslarda yerli halkın Hristiyanlaştırılması, verimli toprakların Rus göçmenlere verilmesi ve sert yaptırımlarla sistematik bir asimilasyon politikası izlemiştir. Tatar ve Çerkezlerin göçleri ile sonuçlanan bu süreçte Osmanlı'ya gelenler²¹ ister Hristiyan ister Müslüman olsun hoşgörüyle karşılanmışlar ve göçmenler için Mecidiye²² kenti inşa edilmiştir (Yakut, 2015: 124-127). Göçle gelenlerin sayısındaki süregiden artış neticesinde 1860 yılında kurulan “Muhacirin Komisyonu” göçmenlerin karşılanması, kalacak yerlerinin verilmesi, ihtiyaçlarının sağlanması gibi hizmetlerde bulunan bir kurumdur (Kale, 2015: 158-159).

Sultan Abdülaziz saltanatı (1861-1876) boyunca, Kırım Savaşı sebebiyle başlayan dış borçlanma giderek artmış ve bu süreç 1881 yılında maliyenin iflası anlamına gelen Düyun-u Umumiye'nin kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Devlet gelirlerinin dış borçlara tahsisi ekonomik durumun sosyal yapıya sirayet etmesine neden olmuştur. Ticaretle uğraşan gayrimüslim kesim bu borçlanmanın kısmen de olsa dışında kalarak kendi ekonomik, siyasi ve kültürel durumlarını güçlendirme fırsatına sahip olmuşlardır. Böylece 19. yüzyılın ikinci yarısı Hristiyan grupların güçlenmesiyle eski etnik etiketler altında yeni kimlik ve taleplerin dolaşıma girmesine tanıklık etmiştir. Gayrimüslim tebaanın statü yükselişi ile ilişkili biçimde milliyetçi fikirler de yükselişe geçmiştir. Dil ve etnik temelden ziyade dini bağlara dayanan bu milliyetçilik, Osmanlı'ya karşıtlık anlamında grupları orta bir noktada birleştirirken kendi aralarında ayrışmalar yaşanmalarına neden

²¹ Gelen Müslümanların aralarında Yahudi ve çok sayıda Alman ve Romen de bulunmaktadır (Karpas, 2019: 209).

²² Mecidiye kenti 1856'da imparatorluk fermanı ile Dobruca'nın merkezinde kurulmuştur. Kentin kuruluşundaki asıl amaç, Osmanlı topraklarına gelen göçmenlerin (bilhassa Kırım göçmenlerinin) iskân edilmesidir. Aynı zamanda da kentin planı, konumunun özellikleri gereği ekonomik gelişmenin bir merkezi olarak geliştirilmiştir (Karpas, 2019: 199-200).

olmuştur. Milli bir kilise kurmayı amaçlayan Ortodoks Slav topluluğu, onları Rumlaştırmaya çalışan Bizans Kilisesi ile mücadele etmiştir. Bu minvalde Bulgarların 1850’lerde başlayan milli kilise kurma çabası 1870’te sonuç vermiştir. Öte yandan 1776 yılında Fener Patrikhanesi’nin kapatmış olduğu Sırp Milli Kilisesi bu dönemde faaliyet göstermeye devam etmiştir. Geleneksel millet sistemi; gayrimüslim halkı Ortodoks, Ermeni ve Yahudi olarak tasnif etmişken 20. yüzyılın başında bu rakam dokuz farklı siyasi cemaate çıkmıştır (Karpas, 2019b: 55-60). Tıpkı Osmanlı millet sistemindeki gibi dinsel bağlar üzerine kurulan Balkan Milliyetçiliği için Hristiyanlık birleştirici bir rol oynamıştır. Bu noktada Osmanlı’nın merkezi otoritesinin zayıflamasından kaynaklanan Balkan ayaklanmalarının doktriner anlamda bütünüyle milliyetçi özellikler göstermediği söylenebilir. Zamanla kurulan bu yeni ulus devletler Hristiyan olmayan halkları ulusa ait olmayan unsurlar olarak tanımlamış ve Müslüman ve Yahudi halkları zorunlu göçe maruz bırakmıştır. Başka bir deyişle, göç ettirilme konusunda temel alınan unsurun din oluşu milliyetçiliğin kanıksadığımız haliyle etnik köken değil din temelli işlediğini göstermektedir. Böylece yüzyıllardır Osmanlı Devleti’ndeki farklı grupları bir arada yaşatan millet sistemi 19. yüzyıl milliyetçiliğinin etkisiyle devletin dağılmasında rol oynayacak “din temelli ulus inşasına” kaynaklık etmiştir (Kale, 2015: 157-158). Öte yandan Balkanlarda ortaya çıkan Türk kimliği, Hristiyan milliyetçiliğinden farklı biçimde din ve kültür birliğine dayandığından Rumeli ve Avrupa’da yaşayan Müslümanların kendilerini Türk olarak görmelerini sağlamıştır (Karpas, 2019: 16, 28).

Tanzimat döneminin getirdiği en önemli değişimlerden biri sultan ve birey arasındaki ilişki olmuştur. Devlet ve birey arasındaki yeni ilişki hak ve ödevlere dayanan bir biçimde gelişmeye başlamıştır. Osmanlı vatandaşı fikri de Osmanlıcılıkla birlikte ortaya çıkmıştır. Ancak millet sistemindeki dönüşüm Osmanlı tebaasının kendilerini Osmanlılar olarak görmesini sağlamamış, aksine Müslüman, Hristiyan, Yahudi olarak görmeye devam etmişlerdir. Zorunlu göçlerin artışı ve Osmanlı topraklarına gelen nüfusun Müslüman ağırlıklı oluşu da gayrimüslim tebaada hoşnutsuzluğa neden olmuştur (Kale, 2015: 160). Dini ilkelerden bağımsız olarak kabul edilen ilk uyrukluk yasası 1869’da kabul edilen 9 maddelik Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi (Vatandaşlık

Kanunu)’dir. Bu kanunname, kapitülasyonlardan faydalanmak için yabancı devlet uyrukluğuna geçen gayrimüslimlerin sayısındaki artışa karşı bir “tepki ve tedbir” niteliği taşımaktadır. Osmanlı uyrukluğunun kazanılması ve kaybedilmesi belli koşullara bağlanırken Müslüman ve gayrimüslim tebaanın hukuksal statüleri eşitlenmiştir²³ (Üstel, 2016: 26). Tüm etnik gruplara Osmanlı vatandaşlığı verilmesi halk arasında bir bütünleşmeden ziyade ayrışma doğurmuştur. Müslüman halk devleti “kendi devleti” olarak benimserken gayrimüslimler “yabancı bir devlet” gibi kabul etmeye başlamış ve kendi ulus-devletlerini inşa etme arayışına girmiştir (Karpas, 2019: 54-56).

Tanzimat döneminin sonuna doğru gelirken siyasal, toplumsal ve ekonomik sorunlar birbiri ardını takip etmeye başlamıştır. 1862 yılında Sırlar tam bağımsızlığa sahip olma yolunda ilerlerken 1866-1868 yıllarında Girit adasında Yunanistan’ın desteklediği isyanlar çıkmış ve 1876’da Sırbistan’ın savaş ilanı ve Bulgaristan’da patlak veren olaylar Sultan Abdülaziz’in tahttan indirilmesine neden olmuştur. V. Murat’ın kısa süren saltanatından ardından 1 Eylül 1876’da Sultan II. Abdülhamit tahta geçmiştir (Karpas, 2019: 61-69). Kanun-i Esasi’nin yayınlanması ve 23 Aralık 1876’da Meşrutiyet’in ilanıyla resmi bir Osmanlılık tanımı yapılmış, Türkçe bilmek meclise giriş şartı olarak kabul edilmiştir (Somel, 2009: 105-106). 1877 Osmanlı-Rus Savaşı’nın ardından da Romanya, Sırbistan ve Karadağ bağımsızlığını, Bulgaristan da özerkliğini kazanmıştır (Zürcher, 2016: 118-119). III. Selim döneminde başlayan bu toprak kayıpları yüzyılın sonuna gelirken Osmanlı için “öteki”yi oluşturan unsurlardan biri de yüzyıllardır birlikte yaşanan insanlar arasında kendini göstermeye başlamıştır. Diğer yandan da gayrimüslimler için bilindik olan ve koruması altında yaşadıkları devlet artık yabancı bir devlete dönüşmüştür. Murat Belge, Yunanistan’ın bağımsızlığıyla başlayan sürecin artık Rumlar ya da diğer azınlıklara dair bir “içimizdeki düşman” örüntüsünü yarattığını söylemektedir (Belge, 2008: 182). Nihayetinde Osmanlı’nın birliktelik oluşturacağı ulus

²³ Söz konusu kanunname, kadın ve erkek Osmanlı uyrukları eşitlenmez ve bu durum 1929’a kadar devam etmiştir (Üstel, 2016: 26).

inşasına giden süreç öncelikle tebaanın ayrışmasını ve bazılarının düşmana dönüşmesini gerektirmiştir.

2.2. Şimdi Düşman Olduk: Biz ve Öteki

1878 Berlin Anlaşması ile İstanbul'un iç siyasetinde köklü bir değişim yaşanmıştır. 1877'de henüz açılmış olan Meclis 1878'de Sultan tarafından süresiz tatil edilmiş ve Meşruiyetin sonuyla beraber II. Abdülhamit'in 30 yıl sürecek olan mutlak hakimiyeti başlamıştı. Tanzimat'tan beri devam eden idari merkezileşme II. Abdülhamit döneminde telgraf, gazete ve demiryolu gibi iletişim ve ulaşım araçlarının da geliştirilmesiyle güçlenmişti. Böylelikle taşra idaresi üzerindeki denetim de arttı (Zürcher, 2016: 120-123). Haberleşme imkanlarının artışı Batı'ya ait haberlerin ve fikirlerin de Osmanlı topraklarına kolayca ulaşmasını sağlarken padişah da bir bakıma Batıyı model alan yenilikler yapmaya başlamıştı. Bu minvalde Batı'nın idari sistemini, eğitimini, askeri teşkilatını örnek alarak Müslüman tebaayı güçlendirmeye çalışmıştı (Mardin, 1992: 15). Basın da bu dönemde ikili bir hüviyete sahipti. Bir yandan Tanzimat dönemindeki fikirler diğer yandan geçmişten kopuşu savunan yeni fikirler dolaşımdaydı. Sansür ve sıkı denetimle güncel siyasete ilişkin yayın yapılması yasaklanırken gazetelerin ve süreli yayın sayfalarının bilim, coğrafya, tarih gibi konulara ayrılması okuyucunun Batı uygarlığı ile ilişkisini arttırdı. Kırathanelerin yaygınlaşması ve buralarda gazetelerin bulunması da okuyucu sayısını hızla artıran etkenlerdendi. Ayrıca dönemin basını bir yandan geçmişten kopuşu simgelerken diğer yandan rejimdeki geleneksel ve İslami niteliğin vurgulandığı ideolojik değişimi de göstermekteydi. Sultan Abdülhamit de halifelik unvanını kullanarak İslami dayanışmayı daha fazla vurgulamaya başlamıştı. 1878'deki kayıplar sonucu Osmanlı, toprak açısından daha da Asyalaşırken nüfusu açısından da Müslümanlaşmıştı. İslamcı politikaların en önemli simgesi ise Şam-Medine arası 1901-1908'de yapılan Hicaz demiryolu olmuştur. Tanzimat döneminden ayrılan başka bir nokta ise iktidar merkezinin tekrardan saraya dönmesidir (Zürcher, 2016: 124-126).

Gayrimüslimlerin Osmanlı Devleti'ni yabancı bir devlet olarak görmeye başlamalarının ve özerklik ve bağımsızlık mücadelelerinin bir sonraki adımı yaşadıkları topraklardaki Müslümanları yabancı olarak tanımlamaları olmuştur. Her ne kadar Osmanlıcılık, “millet” kavramını ortadan kaldırarak yerine vatandaşlığı koysa da gayrimüslimler kendilerini Müslümanlardan ayrı bir grup olarak görmeye devam etmişler ve devletin nihayetinde “Müslümanlardan yana olacağını sezmişlerdi.” Diğer yandan Osmanlıcılık, Müslümanlarda da bir kimlik ve devlet bilinci gelişmesini sağlamıştı. 1876-78 sonrası biz (Müslümanlar) ve onlar (Ortodoks Hristiyanlar) ayrımı kendini açıkça belli ederken gayrimüslimler de kendilerini Osmanlı topraklarında artık yabancı olarak görmekteydi. Bu ayrımın siyasi bir yön kazanmasında göçlerin de önemli bir yeri olmuştu (Karpas, 2019: 107-108). Savaş yılları ve Berlin Konferansı, Osmanlı İmparatorluğu'na bir anlamda yıkımı getirirken yaşananlar askeri, siyasi ve mali birer felaket olmakla kalmamış insani anlamda da bir trajediye yol açmıştır. 18. yüzyıldan beri Osmanlı İmparatorluğu'nda rutinleşen göçlerle ilk kez Müslüman yoğunluklu bir nüfus oluşmuştur (Zürcher, 2016: 127-128). Osmanlı toplumunun dini nüfus yapısında Müslümanlar, 1820'li yıllarda toplam nüfusun %60'ı kadar iken 1890'lı yıllarda bu oran neredeyse %80'e ulaşmıştır (Kale, 2015: 164). Nitekim Balkan devletleri Berlin Antlaşması esaslarına uymayarak ülkelerinde yaşayan Türk ve Müslümanları baskı yoluyla göçe zorlamışlardır. Bu süreç günümüze kadar devam eden göçlerin başlangıcı olmuştur (Karpas, 2019b: 72-75). Bosna'da Müslümanların göçünün de başladığı bu dönemde Avusturya komutanı gözünde Müslümanlar “kurtulunması gereken düşmanlar” olarak sayılmıştır. Buna rağmen Bosna'da Müslüman varlığını sürdürmek isteyen Osmanlı ancak 1882 yılında devam eden Hristiyan baskıları neticesinde Bosna'dan Osmanlı'ya göçü serbestleştirmiştir (Karpas, 2019: 261-268). Osmanlı'ya Müslüman nüfusun göçü yeni bir tür birleşme ve bütünlük çabasını ortaya çıkarmıştır. Bu dönemde devlet, idari ve kurumsal açıdan Avrupalılaşma yolunda ilerlerken gelen göçmenlerin Müslüman ağırlıklı oluşu (%95 civarı) da Müslüman toplulukları güçlendiren etkenlerden biri olmuştur. Dinsel bağlar ilk kez Sultan II. Abdülhamit döneminde bir ideolojik temel haline gelmiştir. Dayanışma ve birlik dinsel kodlara dayandırılırken Sultan da İslamcı politikaları tüm

İslam aleminde ve özellikle Osmanlı'nın bir parçası olan Arap dünyasında yürürlüğe sokmuştur. Halifelik unvanını kullanarak bilinçlenmiş bir İslam aleminin Batı karşısında tehdit unsuru olmasını amaçlamıştır (Karpaz, 2019b: 81). Arapça konuşulan bölgelerin Osmanlı'dan kopmasını önlemeye çalışılmışsa da 1900'den sonra Türkçülük yükselişe geçer. Ancak Türk kimliğine verilen bu önem ırktan değil, Osmanlı'nın tarihsel kültürel ve toplumsal tecrübesinden kaynaklanmaktadır. Sultanın İslam'ı siyasi bir ideoloji olarak kullanması ve Müslümanlardaki dini bilincin siyasi bilince dönüşmesi sonucu modern anlamda bir ulus (millet) biçimi belirmeye başlamıştır. Diğer yandan Arapça konuşulan ülkelerde de Arap kimliği baskın bir şekilde kendini göstermeye başlamış ve bir Arap milleti oluşmaya başlamıştır (Karpaz, 2019: 110-111).

1908 yılında II. Abdülhamid kendisine karşı ayaklanmaların baş göstermesiyle 23 Temmuz'da süresiz tatil edilen meclisi tekrardan açacağını ilan etmek zorunda kalmıştır. Sansürün kaldırıldığı ve padişahın yetkilerinin anayasanın 113. maddesinin değiştirilmesiyle kısıtlandığı İttihat ve Terakki dönemi (1908-1918) başlamıştır. Ancak kısa süre sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC)²⁴ içindeki ayrışmalar bir karmaşa yaratmış ve bu durumdan faydalanan azınlıklar (Ermeni, Rum ve Bulgarlar) özerklik ve bağımsız devlet taleplerinde bulunmaya başlamışlardır. II. Meşrutiyet döneminde de halk Türk/Müslümanlar ve azınlıklar olarak daha kesin bir şekilde ikiye bölünmüştü. İttihat ve Terakki Cemiyeti ve onun karşısında yer alan Osmanlı Ahrar Fırkası arasındaki fikir ayrılığıyla birlikte halk arasındaki keskin ayrışma nihayetinde 31 Mart Vakasını meydana getirmişti. Bu süreç, 27 Nisan 1909'da II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesine kadar varmıştır (Karpaz, 2019b: 83-87). Osmanlı iktidarında bu değişimler yaşanırken 20. yüzyıl Balkan ülkelerinin millileşme siyaseti kendisini "yabancı kanından arınmış" milletler yaratma hedefiyle ortaya koymuş ve Osmanlı'ya Müslüman göçleri artarak devam etmiştir. Bir yandan da Osmanlı'daki milliyetçi hareketlere destek olmayan Ermeni ve Rumlar dahi Müslüman milliyetçilerin gözüne düşman ya da müstakbel düşman olarak

²⁴ İttihat ve Terakki Cemiyeti; II. Abdülhamit döneminde kurulan okulların öğrencileri tarafından oluşturulmuştur. Bu gençler, Jön Türkler ya da Genç Türkler olarak da adlandırılır. Osmanlı tarihinde ise ilk defa dine dayanmayan bir siyasi teşkilat da böylece ortaya çıkmıştır (Karpaz, 2019b: 99).

görünmeye başlamıştır (Karpas, 2019: 12-23). Böylece 20. yüzyıl milliyetçilik hareketlerinde dini ötekinin yanına etnik öteki de eklenmiştir.

II. Meşrutiyetle birlikte tam bir vatandaşlık tanımı yapılamamışsa da vatandaş kavramı siyasette başat bir rol üstlenmiştir. Bir ailenin bir ferdi olarak tanımlanan vatandaşlık kavramı okullardaki eğitim sürecinde de etkili bir şekilde işlenmeye başlanmıştır. Bu anlamda “vatan” bir ev ise “vatandaş” da bu evin bir evladı olmuştur. Dolayısıyla vatandaşlar, kardeşler. Diğer yandan gayrimüslim girişimciler, öğretiye göre çalışması ve zengin olması gereken vatandaşın bir ötekisi olarak belirlemiştir (Üstel, 2016: 73, 91). Meşruti devlette tüm tebaanın eşit haklara sahip vatandaşlar haline geleceği inancı resmî ideoloji haline gelmişse de milliyetçiliğin toplumu etkisi altına alması farklı grupların özerklik talep etmesine neden olmuştur. İTC’nin desteklediği Osmanlıcılık da zamanla Türk olmayanların Türkleştirilmesi düşüncesine kadar varmış ve inandırıcılığını kaybetmiştir (Zürcher, 2016: 195). İttihatçıların Avrupa’dan aldıkları fikirler, toplumun kendi içerisinde gelişen tarihi kültürel Türkçülük yerine ırkçı bir ulusallaşmanın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu durum Araplarda ve diğer etnik anlamda Türk olmayan Müslümanlarda endişeye yol açmıştır (Karpas, 2019b: 89). Anayasada yapılan değişiklikler merkezi otoriteyi güçlendirmeyi hedeflerken bireysel ve toplumsal özgürlüklere (basın, cemiyet, grev gibi konularda) birtakım kısıtlamalar getirilmiştir. Askerlik hizmetine dair yeni yasa ise gayrimüslimler de dahil tüm Osmanlı tebaasına bu hizmeti zorunlu kılmıştır. Bu durum azınlıkları (bilhassa Rumların) ülkeyi terk etmeye veya tabiiyetini değiştirmeye sevk etmiştir (Zürcher, 2016: 155). Devletin içinde süregelen karışıklıklar da isyancıların 1912’de bağımsızlık mücadelesine başlamasına zemin hazırlamıştır. Arnavutlar Sırp, Rum ve Bulgarları takip ederek ayrılıkçı hareketlere katılmışlar ve kendilerine özerklik verilmesine rağmen 1912’de kendi bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir (Karpas, 2019b: 91). Diğer yandan Yemen’de büyük bir isyan başlamış ve 1911’de iki tarafın anlaşması ile Yemen, İmparatorluğa bağlı özerk bir bölge olarak kalmaya devam etmiştir (Zürcher, 2016: 161). Bu karmaşık durumdan İtalya istifade ederek Osmanlı’ya savaş açmış ve Trablusgarp ve Bingazi kaybedilmişti. Balkan Savaşı da böyle bir ortamda başlamıştı. Savaş ortamı on binlerce Türk’ün katledilmesine ve

ölümüne neden olurken yüz binlercesi Anadolu'ya kaçmış ve savaş sonucu Osmanlı Rumeli'deki topraklarının büyük bir kısmını kaybetmişti (Karpas, 2019b: 91-93). Kayıpların bir neticesi de İmparatorluk topraklarında Türklerin ilk kez etnik bakımdan çoğunluk haline gelmeleri olmuştur (Zürcher, 2016: 167). Berlin Anlaşması sonrası süreçte Balkanlardaki Müslümanların zamanla azınlık konumuna geçmeleri ve 1913'te Balkanlardaki son toprakların kaybı da yeni göç dalgalarını başlatmıştır. 1913 yılında bir kongre ile İttihat ve Terakki Cemiyeti siyasi bir parti haline geldikten sonra yaşanan en büyük olay Osmanlı'nın Birinci Dünya Savaşı'na girmesidir. Bunun sonucunda Osmanlı orduları ilk defa yabancı devletlerin emri altına girmiştir (Karpas, KTT, 2019: 95). Birinci Dünya Savaşı sürecinde Osmanlı ordusundan firar eden ve Rus ordusuna katılan Ermeniler sebebiyle İTC, Ermeni tehcirlerini başlatmıştır. 1915-1916 boyunca süren bu tehcir, çok sayıda Ermeni'nin ölümüne neden olmuştur (Zürcher, 2016: 175).

Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Mücadelesinin ardından 1923'te Cumhuriyet'in ilanı ile Türklerin tarihte ilk kez kendi adlarını verdikleri yeni devletin milli Türk devleti olduğu belirtilmiştir. Böylece millet ve toprak birbirinden ayrılmaz bir anlam kazanmış ve Türk kavramı kültürel ve tarihi esaslarla tanımlanmıştır. Irkçı görüşlere karşı gelinirken kendilerini Türk hissedenler ve Türklüğe tarihsel olarak bağlı kalanlar Türk olarak kabul edilmiştir (Karpas, 2019b: 137-141). Türk ulusal kimliği belirgin hale getirilirken kimliğin "öteki"leri de belirgin bir biçimde kendisini göstermeye başlamıştır. 1924'te hilafetin ilgasına kadar "öteki"nin tanımı İmparatorluk içindeki gayrimüslimler olmuştur (Kadioğlu, 2012: 36-38). Bilhassa Yunan, Türk milliyetçiliğinin temel düşmanı ve en ön plana çıkan ötekisini oluşturmuştur. Türk milliyetçiliğinin geliştiği dönemde tarihte şahit olunan isyan, ayaklanma, İzmir'in işgali gibi birçok olay sebebiyle de Türk kimliği karşısında tehdit unsuru olarak algılanmıştır (Millas, 2008: 194-195). Lozan Barış Anlaşması'yla karar verilen Yunanistan ve Türkiye arasında nüfus mübadelesinde Rum Ortodoks dininden Türk uyruklular ile Yunan topraklarındaki Müslüman olan Yunan uyrukluların zorunlu göçüne karar verilmiş, Batı Trakya Müslümanları ile İstanbul Rumları ve Gökçeada ve Bozcaada istisna tutulmuştur (Macar, 2015: 175-176). Gerçekleştirilen mübadeleyle homojen bir toplum hedefine ulaşılması amaçlanmış,

Türkiye’de kalan Rum Ortodoks, Ermeni ve Yahudi cemaatlere nüfus açısından en kalabalık üç grup olarak “azınlık” statüsü verilmiştir. 1924 Anayasası’yla düzenlenen vatandaşlık tanımlamasına göre ise tüm bireylerin din ayrımı olmaksızın yasalar karşısında eşit birer “Türk vatandaşı” olduğu vurgulanmıştır (Eryılmaz ve Bektaş, 2007: 28-29).

Ayşe Kadioğlu, Türk ulusal kimliğinin oluşum sürecindeki bir diğer ötekiyi de Türkiye Cumhuriyeti’nin kendi geçmişi yani Osmanlı olarak ele almıştır. Böylece Cumhuriyet öncesi devir cahiliye devri gibi ele alınıp olumsuz bir anlam yüklenmiştir. Yeni Türklerin “unutmak” ile başlayan ilişkileri de siyasal kültürümüzün temel ögesi olarak nitelendirilmiştir. Geçmiş hatırlatan her şey bir nevi “gericilik” simgesidir. Amaçlanan Batılılaşmanın bir tezahürü olarak “unutmak”, eğitim sistemiyle de yeniden üretilmektedir²⁵ (Kadioğlu, 2012: 41-42). Türk-Yunan Mübadelesi de “hatırlamak” üzerine kurulu Yunan tarih yazımının aksine “unutulmak” üzere gerçekleştirilen ve ders kitaplarına dahi girmeyen bir konu olmuştur. Nihayetinde bu konu Osmanlı dönemine ait ve Türkiye Cumhuriyeti öncesinde halledilmesi gereken bir meseledir (Macar, 2015: 187). Cumhuriyet’in ilk yıllarında ulus inşasının bir parçası olarak yeni toplumda vatandaşlıkta temel kriter “intibak” olmuştur. Eğitimde hedeflenen şey ise bir vatandaşlar topluluğunu oluşturabilmek için “aynı”laşmaktır (Üstel, 2016: 136-138). Bu vatandaşları bir arada tutacak dayanışma ancak “ecnebi” olarak tanımlanan “öteki”nin inşası ile mümkün görülmüştür. Ancak o dönemde “ecnebi”nin kim olduğu sorusu bir belirsizlik halindedir ve bu belirsizlik de bir tehdit potansiyelini taşımaktadır (Üstel, 2016: 165).

2.3. Soydaşlık Bitti: Vatandaş ve Diğerleri

Erken Cumhuriyet dönemi 1930’ların Almanya ve İtalya’sının öncülük ettiği faşist milliyetçi rejimin birçok Avrupa devletinde de etkili bir ideoloji haline geldiği dönemdir. Türkiye’de de etkisini gösteren bu ideoloji Tek Parti döneminin zamanla totaliter bir ruha

²⁵ Füsün Üstel, tek parti dönemi ders kitaplarında anlatılan ötekinin ulusal kimlik ve vatandaşın baş düşmanı olarak padişah ve ailesi şeklinde yer aldığını ifade etmiştir. Ders kitaplarındaki padişahlar arasında Abdülhamit zalimken, Vahdettin de hain olarak özel bir yere sahiptir (Üstel, 2016: 209).

sahip olmasına neden olmuştur (Bora, 2009: 353). 1934 yılında kabul edilen İskân Kanunu Türkiye’ye göç edenlerde “Türk soyundan veya Türk kültürüne bağlı olma” şartını aramıştır. Aynı kanunun sağladığı imkanlar dahilinde iskanlı muhacirlere²⁶ toprak ve ziraat yardımı yapılırken vatandaşlık hakkı da tanınmıştır (Özgür, 2015: 205). Müslüman olmak Osmanlı dönemindeki göçlerde doğrudan bir ölçüt kabul edilirken Cumhuriyet dönemi göçlerinde “dolaylı ve bağımlı” bir ölçüt olarak alınmaya başlanmıştır; İslam ümmetinden Türk milletine, “dindaş”tan “soydaş”a bir dönüşüm yaşanmıştır. Ancak soydaşlık, kanunda da belirtildiği gibi etnik Türklerin yanı sıra kendilerini Türk olarak görüp Türk kültürüne bağlı olanlar ve bu bilinci taşıyanlar için de geçerlidir. Dolayısıyla etnik kimlik konusunda belirleyici olan etken, etnik köken değil, etnik bilinçtir (Çavuşoğlu, 2007: 132). Öte yandan 1930’lardan itibaren ders kitaplarında Türkler ortak bir genetiğe dayalı topluluk gibi tasavvur edilebilirken, İslamiyet öncesi de büyük bir millet olarak anlatılmıştır. Türklerin bu şekilde Müslüman olduğu kabulü, Müslüman olmayanları öteki konumuna yerleştirmiş ancak söz Müslüman olan Arap ve Acemlere geldiğinde onlar modern öncesi ümmet ve modern millet hiyerarşisi üzerinden öteki sınıfına dahil edilmiştir (Üstel, 2016: 224-226). Dönemin tarih kitaplarında da İslam’dan önceki Araplar bedevi bir topluluk şeklinde özetlenmiştir. Bu dönemde Araplara karşı kırıcı bir ifadeye rastlanmasa da 1955 sonrası kitaplarda Cahiliye devri ele alınarak Arapların kötü alışkanlıklarına vurgu ağırlık kazanmıştır (Copeaux, 2000: 206). Eğitimle aktarılan bu Arap tasvirinin günümüzdeki Araplara bakış açısının şekillenmesi açısından önem arz etmektedir.

Tek Parti dönemi süresince homojen bir toplum yaratma yolunda uygulanan politikalar, yasa önünde eşit olmalarına rağmen azınlıklar üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştır. İkinci Dünya Savaşı’nın hemen öncesi ve savaşın ilk yıllarında Nazi Almanyası, Türkiye’de hem aydın kesimde hem de halk arasında bir itibara sahip olmuş ve bu dönemde yürütülen Türkleştirme politikalarında esin kaynağı olmuştur (Bora, 2009: 353-355). 1934 yılında uygulanan “Vatandaş Türkçe Konuş” kampanyası da bu anlamda

²⁶ 14 Haziran 1934 Tarih ve 2510 Sayılı İskân Kanununa göre tanımlanmıştır. %10 oranında Orta Anadolu illerine yerleştirilmeleri 1970 yılında sona ermiş ve 2006 yılında kanun kaldırılmıştır (Özgür, 2015: 205).

değerlendirilebilecek azınlıklara yönelik bir politikadır. Ulus olmanın dil birliğiyle sağlanacağı fikrini destekleyen bu politika, bütünleşmenin aksine gayrimüslim azınlıkların içlerine kapanmalarına neden olmuştur. Bu dönemde, gayrimüslim azınlıkları mağdur eden başka bir olay ise Varlık Vergisi (1942) uygulamasıdır. Aidiyet duymadıkları için mal varlıklarını gizledikleri iddiasıyla, Gayrimüslimler kendi beyanlarından ziyade yaşam standartlarına göre vergilendirilmişlerdir²⁷ (Eryılmaz ve Bektaş, 2017: 31-33). Ayrıca vergilendirme zenginlik durumuna göre değil, dinsel inanca göre belirlenmiş ve Müslümanlar, gayrimüslimler, yabancılar ve ‘dönme’ler için ayrı ayrı listeler yapılmıştır (Ahmad, 2019: 104). Facia’ya dönüşen Varlık Vergisi uygulaması vergilerin taksitle ödenmesine dahi izin vermezken gayrimüslimleri, işlerini ve mülklerini Müslüman iş adamlarına satmak zorunda bırakmıştır. Ödeyemeyenler ise ya sürülmüş ya da zor şartlar altında zorunlu çalışmaya maruz kalmışlardır. 1944 yılında Varlık Vergisi yürürlükten kaldırılmışsa da azınlıkların siyasal aygıtla bağları zayıflamıştır (Karpas, 2019b: 294-295).

Demokrat Parti’nin iktidara gelmesiyle çok partili döneme geçilirken dünya konjonktüründe Soğuk Savaş ve sömürgelerin bağımsızlaşma süreci yaşanmaktaydı (Ahmad, 2019: 104-109). İkinci Dünya Savaşı’nı Almanya’nın kaybetmesinin ardından, uluslararası politikaların etkisiyle Türkçülük, zararlı bir ideoloji olarak ilan edilirken Türkiye uluslararası Faşizmle de hesaplaşmıştır (Bora, 2009: 356). Öte yandan 1946 sonrasında yeni tür bir milliyetçilik de kendisini göstermeye başlamıştır. Milli gücün kaynağının Osmanlı tarihinde bulunduğu ve Müslümanlığın Türk toplumunun ruhunda yaşadığı iddiası farklı bir milliyetçilik söylemini tedavüle sokmuştur. Böylece aşırı milliyetçiliğin önü kesilmek istenmiş, mülteciler ve Rum mübadillerin seyahat işlemleri hafifletilmiş ve Türkiye’ye giriş hakları tanınmıştır. Demokratlar “Ben Türküm” diyen her vatandaşın da ırk, din ayırmadan Türk olarak kabul edileceğini belirtmişlerdir. Azınlıklara tanınan kültürel hürriyet ve ılımlı milliyetçilik politikasını izleyerek azınlıkları da

²⁷ Dönemin Başbakanı Saraçoğlu’nun Vergiye dair “piyasamıza egemen olan yabancıları ortadan kaldırarak, Türk piyasasını Türklerin eline vermek” şeklindeki açıklamasında bahsi geçen yabancılar aslında yasal olarak vatandaşlığa sahip gayrimüslimlerdir (Aktoprak, 2010: 26).

kazanmışlardır (Karpat, 2017: 333-337). Ancak zamanla baş gösteren ekonomik krizler Demokratların milliyetçiliğe başvurmasına neden olmuş ve gayrimüslimler bu dönemde de İslam vurgusunun arttığı muhafazakâr milliyetçi bir “biz” anlayışının “ötekisi” haline gelmiştir. 1960’larda Türk-İslam sentezi tezlerinin geliştirilmeye başlanmasıyla Türk kültürünün devamlılığı İslam’la ilişkilendirilirken İslam’ın Türklüğe kattıkları da tartışmaya açılmıştır. Böyle bir ortamda yükselen sağ milliyetçilik için gayrimüslimler artık güvenilmezdir (Aktoprak, 2010: 37).

Kıbrıs sorunun (1950) patlak vermesi ve Selanik’te Atatürk’ün doğduğu evin bombalandığına dair yayılan haber (1955) gibi gelişmeler neticesi yaşanan 6-7 Eylül 1955 Olayları Türkiye’deki Rum azınlıkların olumsuz etkilenmesine neden olmuştur. Protesto amaçlı Taksim’de toplanılmış ve gayrimüslimlere ait ev ve işyerlerinin camları taşlanmıştır. Protesto kısa sürede gayrimüslimlerin yaşadığı diğer semtlere de yayılmış; ev, işyerleri ve ibadethanelerin zarar görmesinin yanında 3 kişinin ölümü, 32 kişinin yaralanmasıyla son bulmuştur. Olayların ardından Yunan vatandaşların serbest dolaşım ve ticaret izinleri de iptal edilmiştir. 1964 yılında da Kıbrıs’ta gerçekleşen olaylar karşısında, EOKA (Kıbrıslıların Millî Mücadele Örgütü)’y²⁸ durdurabilmek için, Yunan pasaportu ile Türkiye’de ikamet edebilmeye ve ticaret yapabilmeye imkân sağlayan İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması feshedilmiştir. Bunun sonucunda aralarında kadınlar ve çocukların da bulunduğu yaklaşık 12 bin Rum sınır dışı edilmiştir (Eryılmaz ve Bektaş, 2017: 33-35). Bununla birlikte Yunanistan’ın ayrımcı politikaları da 1969 yılında on binlerce Batı Trakya Türkü’nün Yunanistan’ı terk etmesine neden olmuştur. Soğuk Savaş yıllarında Sovyetler Birliği’nde uygulanan milliyetler politikaları nedeniyle de 7.000 üzerinde Kırgız, Özbek, Kazak ve Türkmen Türkiye’ye kaçmıştır. Öte yandan, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyetler Birliği, Bulgaristan ve Yugoslavya’daki reformlardan kaynaklanan zorunlu göçler neticesinde Doğu Avrupa ve Kafkaslardan gelen göçmenler Türkiye’yi bir anlamda hedef ülkeye dönüştürmüştür (Özgür, 2015: 207-

²⁸ 2 EOKA: 1952 yılında Kıbrıs Rum kesiminde kurulan terör örgütüdür. Lideri Makarios’tur. Örgütün amacı; İngilizleri adadan kovmak Türkleri ise adım adım yok ederek Ada’yı Yunanistan’a bağlamaktır (Çivi, 2004).

208). Balkan devletleriyle imzalanan çeşitli anlaşmalara rağmen Müslümanlara karşı zulüm devam etmiştir. Bulgaristan 1930 yılında otoriter bir iktidarın başa gelmesiyle Türklere karşı ayrımcı bir siyaset izlemeye başlamıştı. Türk okulları ve Türkçe gazeteler kapatılırken Bulgar çocuklara okullarda Türklere karşı nefret aşılanmıştır. Nihayetinde 1950-51 yıllarında Bulgaristan 152.000 vatandaşını yurt dışına sürmüştür (Karpat, 2019: 245-246). Diğer yandan 1952'den sonra Yugoslavya-Makedonya topraklarından göçün başlıca nedeni Tito rejiminin Müslüman ve Türk unsurlara karşı uyguladığı komünistleştirme, Arnavutlaştırma ve ardından Yugoslavlaştırma politikaları olmuştur. Bu sebeple Türkiye'ye göç etmek isteyen Yugoslav-Makedonya Türklerinin (Arnavutlar) göç başvuruları ilk başlarda tedirginlikle karşılanmış hatta bir kısmın başvuruları geri çevrilmiştir. Sebebi ise Türk soyundan olmalarına ve Türk bilincine sahip olmalarına rağmen Arnavutça konuşmaları olmuştur. Başlarda alınan bu karar göç konusunda zorluklara neden olsa da nihayetinde büyük çoğunluğun Türk bilincine sahip olduğu kanısına varılarak göç şartları yumuşatılmıştır (Çavuşoğlu, 2007: 136-142).

Bu dönemde İstanbul'daki Rum ve Ermeni nüfusu oldukça azalırken İsrail'in kuruluşu ile büyük bir Yahudi nüfus da şehri terk etmiştir. Belge'ye göre, artık azınlıklara yönelik nefreti gerektirecek neden kalmamıştır. Öte yandan Soğuk Savaş'ın Türkiye'yi NATO müttefiki haline getirmesi Batı'ya yönelik düşmanlığı anlamsızlaştırmıştır. Değişen konjonktürde yeni mücadele komünizme karşı olmuş, darbe ve idamlarla büyüyen iç karışıklık ülke içinde yeterince “düşman ve hain” bulunabilir hale getirmiştir (Belge, 2008: 188). 27 Mayıs 1960 darbesi, 1961 Anayasası ile yeni devlet “sosyal devlet” olarak tanımlanmış ve yeni toplumsal haklar tanınmıştır. Bu özgürlük ortamı da siyasi hayatta ideolojik alternatiflerin tartışıldığı bir ortam yaratmıştır (Ahmad, 2019: 134-135). İkinci Dünya Savaşı sonrası muhafazakâr-milliyetçi söylemde kendine yer edinen milliyetçilik, 1960 sonrası MHP ve ülkücü hareket söyleminde 1930-40'ların Türkçü ideolojisinin farklı şekillerde işlenmiş halini almıştır. 1970'lerde ülkücüler ve sol hareketler arasındaki şiddet iç savaş boyutuna ulaşırken (Bora, 2009: 356-357) kutuplaşmaların arttırdığı şiddet toplumsal hayatın bir parçası haline gelmiş ve nihayetinde süreç 12 Eylül 1980 darbesine yol açmıştır (Ahmad, 2019: 148). 12 Eylül

darbesi bir yandan Kemalizm'in restorasyonunu hedeflerken diğ er yandan Türk-İslam sentezi tezlerinin işlendiğ i bir milliyetçiliğ e hayat vermiştir. Tedavüle giren “birlik ve beraberlik” sloganı (Belge, 2008: 189) dönemin ders kitaplarında aynı dine mensup olmanın toplumda birlik ve beraberlik için önemine değ inen ifadelerle birleşerek vatandaşlık algısının ümmetçi bir boyutunu ö ne çıkarmıştır (Üstel, 2016: 290).

Türkiye'nin küresel göç sistemlerindeki konumu, 1970'lerin sonlarından itibaren göç dalgalarının hacminin artması ve içeriğ inin çeş itlenmesi nedeniyle önemli bir şekilde değ iş ime uğ ramıştır (Danış ve Parla, 2009). Değ iş en küresel sistem içinde ulaşım ve iletişim araçlarının da geliş mesiyle birlikte son birkaç on yıl içerisinde sınırlar arasındaki düzensiz göç hareketleri büyük oranda yoğunlaş mıştır. Avrupa ülkeleri coğ rafi yakınlık ve daha geliş miş ekonomik düzenleri sebebiyle çekim merkezi haline gelirken, Avrupa sınırında yer alan Türkiye'de hem transit ülke hem de hedef ülke olarak düzensiz göçlerden etkilenmiştir. Türkiye'nin göç alan ve göç veren ülkeler arasında kavşak konumunda olması uluslararası göç konusundaki deneyimlerini zaman içinde farklılaşt ırmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş döneminden 1980'lere kadar olan süreçte nüfusun homojenleştirilmesine yönelik politikalarla bağlantılı göçler yaşanırken, 1980'lerde Türkiye üzerinden geliş miş Batı ülkelerine yönelik yeni bir göç eğ ilimi başlamıştır. Bu göç dalgası sürecinde ilk kez daha çok Müslüman ve Türk olmayan yabancılar genellikle düzensiz göçmenler statüsünde Türkiye'ye göç etmişlerdir (İçduygu, 2015: 279-280). Ortadoğ u'da artan iç karışıklık ve çatış malar sebebiyle transit göçler artmış; 1979 İran Devrimi neticesinde pasaportu olan veya olmayan 1,5 milyon İranlı, Avrupa ülkelerine göç etmek için Türkiye'ye geçmiştir. 200 bin kadar İranlının ise hala Türkiye'de yaşadığı tahmin edilmektedir. 1988-91 yılları arasında ise Irak kökenli göçmenlerin bir kısmı Türkiye'ye sığınırken bir kısmı da Türkiye'yi transit ülke olarak kullanmıştır (Adıgüzel, 2016: 87-88). Öte yandan 1989 yılında Bulgaristan'da komünizmin çöküşünden önce gelen Türk ve Pomak²⁹ kökenli Bulgaristan vatandaşları yeni bir göç türü olan kitlesel göçün (Kirişçi ve Karaca, 2015: 299) başlangıcını

²⁹ Bulgaristan'da yaşan Slavca konuşan Müslümanlar.

oluşturmuştur. 1984 yılında Bulgaristan Başbakanı Todor Jivkov, nüfusun homojenleştirilmesi için ülkedeki Türk-Müslüman sorununu çözme kararı almıştır. Bu bağlamda Makedonların etnik köken itibariyle Bulgar ve Bulgar Türklerinin ise din değiştirmiş Bulgarlar oldukları ilan edilmiştir. Türk okullarının kapatılışı ve Türkçe'nin yasaklanması gibi Bulgarlaştırma amaçlı politikalar Türklerin ayaklanmasına neden olmuş; sonucunda Türklerin tehcirine karar verilmiştir (Karpat, 2019: 246, 407).

Soğuk Savaş'ın son bulması 1990'lar Türkiye'sini son derece etkilemiştir. Türk dilini konuşan halkların yaşadığı Orta Asya devletlerinin ve Azerbaycan'ın bağımsızlığını elde etmesi, ülke içinde 1980'lerin ortalarından beri devam eden Kürt meselesinin de etkisiyle etnik Türk milliyetçiliğine elverişli bir ortam oluşmuştur. Bu dönemde toplum üzerinde medyanın etkisi de artmış, Kürt ve Batı sorunu milli birlik ve beraberliğini tehdit eden bir ortak düşman söylemiyle ele alınmıştır (Bora, 2009: 365-366). Öte yandan 1980'lerin sonuna doğru Türkiye'nin Türk soylulara olan misafirperver tutumunda bir dönüşüm yaşanmıştır. Bu dönemde giderek daha kapalı ve dışlayıcı bir politika izlemiştir. Bir yandan komşu ülkelerde yaşanan siyasi çalkantıların Türkiye'ye olan göçü artırması ve bu durumun ekonomik ve siyasi kaygılar oluşturması, diğer yandan AB uyum süreci göç politikalarında kısıtlamaya gidilmesine neden olmuştur. 1989-1991 öncesi Irak'tan veya Bulgaristan'dan gelen hemen herkes kolaylıkla vatandaşlık alabilirken bu tarihten sonra oturma izninin alınması dahi güçleşmiştir. Birkaç sene öncesinde soydaşlar olarak davet edilen Bulgarların 90 sonrası katı politikalar nedeniyle kaçak geçişe dahi yöneldiklerine tanık olunmuştur. 1991 Körfez Savaşı sonrası Irak'taki güvensiz ortamdan kaçan Türkmenlerin sayısında artış yaşanmıştır. Kürt meselesi ile aynı dönemde ortaya çıkan Kerkük meselesi gölgede kalmış ve Türkiye'nin Irak politikası Kürt meselesine bağlı olarak gelişmiştir. Bu dönemde Türkmenlerin vatandaşlık alması zorlaştırılmış, 2003'te ise neredeyse durmuştur. Bu durumun sebeplerinden biri de Irak'taki Türk nüfusun varlığı için Türkmenlerin Irak'tan ayrılışının önüne geçmek istenmesidir. Ayrıca Irak'tan gelenlerin çoğunun Kürt olması da meseleye bir güvenlik tehdidi olarak bakılmasına da neden olmuştur (Danış ve Parla, 2009: 136-146). Yaşanan bu kitlesel göçlerin ardından Türkiye 1994 yılında ilk ulusal mevzuat olan “Sığınma Yönetmeliği”

ile karşılaşılabilecek olan kitlesel göçlere karşı sınırların kapatılmasını öngörmüştür. Yönetmelikle ayrıca sığınmacıların iltica işlemleri de zorlaştırılmıştır (Kirişçi ve Karaca, 2015: 300). Cenevre Sözleşmesi sonrası coğrafi sınırlamanın sürdürülmesi sebebiyle mülteci ve sığınmacı ayırımına gidilmiş ve Avrupa'dan gelenler mülteci (kimi zaman da misafir), Avrupa dışı ülkelere gelenler sığınmacı olarak kabul edilmiştir (Erdoğan, 2018: 47). 2011 yılında ise Bulgaristan ve Irak'tan gelen göçlere tezat bir yaklaşımın benimseneceği Suriyelilerin kitlesel göçü başlamıştır (Erdoğan, 2015: 298). Özetlemek gerekirse; Türkiye 1990'lara kadar sığınanlara kapısını açık tutmuşken, 1990 sonrası siyasi konjonktür ve yaşanan kitlesel göçler sebebiyle hem göç hem de vatandaşlık politikasını sıkılaştırma yoluna gitmiştir. Son dönem Suriyelilerin göç dalgasıyla da ulus sınırları içerisinde bulunanların statülerinde bir çeşitlenme yaşanmıştır. Yabancı artık tamamen ulus sınırları dışındaki kişiler iken sınırlar içerisinde bulunanlar düzensiz göçmen, mülteci, misafir, geçici koruma altındakiler gibi farklı şekillerde tanımlanmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KİMİN MİSAFİRİ?

Araştırmanın analiz kısmını oluşturan bu bölümde öncelikle ideoloji ve söylemin ne olduklarına dair kısa bir tartışma yürüttükten sonra yapılan eleştirel söylem analizine dair bilgi vermeye çalışılmıştır. Hürriyet, Cumhuriyet ve Sabah gazetelerinde 2014-2018 yılları arasında Suriyelileri konu alan “misafir” kavramının geçtiği haberler incelenmiştir. Biçim ve tematik olmak üzere iki boyutta analiz gerçekleştirilmiştir. Biçim analizi neticesinde misafir kavramının gazetelerin ideolojileriyle ilişkileri bazında genel bir resmi çizilmeye çalışılmıştır. Daha sonra da belirlenen konulara dair seçilen haberlerin tematik analizi yapılarak kavramın yüklendiği anlamlara dair bir çıkarım yapılmaya çalışılmıştır.

3.1. ‘Nasıl’a Bir Adım: İdeoloji, Söylem ve Eleştirel Söylem Analizi

Günlük hayat çoğu insan için belli bir rutin içerisinde geçer. Sabah uyanılır, işe veya okula gidilir ya da gün içerisinde yapılması gerekenler yapılır. Gün bitiminde evin yolu tutulur ya da eve gelecek olanlar beklenir. Bazı insanlar alışkanlık icabı yolda gazetesini okur ya da akşam yemeğini yerken haber kanallarını izler. Bazıları ise uyanır uyanmaz telefonu eline alıp dijital dünyaya bağlanır. Bu haberler günün sıradanlığı içinden insanın çevresine, ülkesine ve hatta tüm dünyaya açılan bir pencere işlevi görür. Gündelik yaşantıda doğrudan etkileşim içinde bulunmadığımız insanlardan, içinde yer almadığımız olaylardan ve bazen bizim için hiçbir anlam ifade etmeyen konulardan ancak bize aktarıldığı haliyle haberdar oluruz. Bu haberdar olma durumunun herkesi buluşturduğu ortak bir nokta vardır: Wright Mills’in ifade edişi ile “kitle” oluşumuz. Mills, medya konusunu ele alırken kitlesel (mass) ve kamusal (public) ayrımı yapar. Bir tarafta iki insanın karşılıklı konuştuğu, fikir alışverişinde bulunduğu bir durum diğer tarafta bir konuşmacının bir iletişim ağı aracılığıyla milyonlarca izleyici veya dinleyiciye konuştuğu bir durum bulunmaktadır. Söz konusu kamusal olduğunda, ortaya atılan

fikirlerin karşılıklı tartışılma imkanının bulunduğu, otoriter kuruluşların nüfuz etmediği, görece özerk bir ortamdır bahsedilebilir. Ancak konu zıt uçta olan kitlesel iletişime geldiğinde fikirlerini ifade edenler fikirlerin ulaştığı kişi sayısından oldukça azdır. Kitle iletişimi kurumlar karşısında özerk olmayan, kurumlar tarafından şekillendirilmiş fikirlerle gelen mesaja karşılık vermenin neredeyse imkânsız olduğu bir iletişim türüdür. Bu noktada bireyler, medyatik mesajın “alıcıları” olarak yoğun bir enformasyona maruz bırakılır. Mills’e göre toplumsal gerçeklik hakkında sahip olduğumuz zihnimizdeki resimlerin çoğunu medyadan ediniriz. Medya sadece bilgi vermekle kalmaz aynı zamanda rehberlik işlevi de görür. Gerçeklik standardı, insanların kendi deneyimlerinden çok medya aracılığıyla biçimlenir. Bireyler olayları bizzat deneyimlese de onları anlamlandıran kalıp yargılar (stereotypes) kitle iletişiminden edinildiği için doğrudan öznel bir deneyim olarak yaşanmaz (Mills, 2006: 74-79).

Günlük siyasette, toplum bilimlerinde ve kitle iletişim araçlarında ideoloji kavramı fazlasıyla kullanılmaktadır. Kavrama dair birçok tarif ve yaklaşıma rastlamak da mümkündür. Genel tanımlandığında ideolojiler, bir grup üyelerinin sahip olduğu inançlar sistemidir. Marksist anlayışta ise ideolojiler “yanlış bilinç” biçimleri olarak olumsuz bir anlama sahiptir (van Dijk, 2015: 17-18). Marx’a göre toplumda maddi güce hâkim olan sınıf aynı zamanda zihinsel güce de egemen olandır. Bu haliyle maddi üretim araçlarını elinde bulunduran egemen sınıf, zihinsel üretimin araçlarını da elinde bulundurur. Kendi dönemlerinin fikirlerini üretirler (Marx ve Engels, 2018: 72-77). Marksist gelenek devleti baskı aracı olarak kabul eder. Althusser de bu bağlamda devletin ideolojik aygıtlarını (DİA) ele alır ve iktidarda bulunan yönetici sınıfın ideolojisini taşıyan devlet, bunu sürdürmek için ideolojiyi kullanarak bir baskı mekanizması oluşturur (Althusser, 2000: 27, 39). Dolayısıyla ideoloji de “bir insanın ya da bir toplumsal grubun zihninde egemen olan fikirler, tasarılar sistemidir” ve sadece gerçekliğin kavranış biçimlerinden birini oluşturur (Althusser, 2000: 47). Egemenliğin meşrulaştırma aracı olarak olumsuz bir anlamda kullanılsa da van Dijk’a göre eleştirel bir biçimde yaklaşıldığında ideoloji olumsuz bir kavrayışı gerektirmeden “genel bir iktidar” kavramı olarak ele alınabilir. Toplumsal grup veya hareketlerin fikir sistemlerini oluşturan ideolojiler hem üyelerinin

dünya görüşünü anlamak hem de üyelerin toplumsal pratiklerinin temelini anlamak için önemlidir. Irkçı ideolojilerin ayrımcılığın temelinde yer alması gibi çoğu zaman ideolojiler çelişki ve çatışmalardan doğarak ‘biz’e karşı ‘onlar’ı yaratırlar (Van Dijk, 2015: 19).

İdeolojilerin sunduğu dünya resmini temsil eden bir formasyon olarak haberler Alvin Gouldner’a göre, medya tarafından inşa edilen ya da tanımlanan ideoloji merkezli sosyal kimlikleri üretir. Böylece ideolojiler, gazete veya medya aracılığıyla toplumsal hareketlerin mobilize edilmesine hizmet ederler. 19. yüzyılda doğan ideolojiler çağının basım teknolojisinin geliştiği “iletişim devrimi” ile derin bir ilişkisi bulunmaktadır. Basılı malzemeye, gazetelere veya resmi yazılara erişimin hızlanması nedeniyle bilgideki muazzam artış, bilginin işlenme sürecine dair problemi de beraberinde getirmiştir. Mesajın salt enformasyondan edinilmediği aşikâr hale geldiğinde bilgidен öte bir *anlam* problemi ortaya çıkmıştır. Anlam hem yayıncının hem de okuyucunun ilgilerinde (ulusal, politik, dini, ekonomik vb.) oluşurken olayların raporlanmasındaki çeşitlilik yeni bir kamusal sorunu da meydana getirmiştir: ortak paylaşılabilen bir anlam ihtiyacı (Gouldner, 2006: 81-82). Bu anlam sorununa verilen cevap Alvin Gouldner’a göre özgürleştirilmiş (secularized) anlamlardır. Haber metinlerinde ‘haberin’ kendi doğası gereği dünyanın parçalanmış bir resmi sunulur. Olaylar bir anlamsal sıralama içinde değil, birbirinden bağımsız ve yeniliğe (newness of news) odaklı biçimde sunulur. Bir başka ifadeyle, olaylar geçmişlerinden ve içlerinde geliştikleri bağlamından bağımsızlaştırılır (Gouldner, 2006: 83-84). Anlamın bağlamından kopukluğu bizi “söylem” problemine götürür. Michel Foucault’ya göre, bir şeyin tarihinin dağınık olaylarının bir araya getirilmesinin sonucu olması gibi kitlesel bir mesaj da başka kitaplara, metinlere ya da cümlelere gönderme yapılan bir sistemin içinde yer alır. Bu yüzden bir söylemi çözümlemek için öncelikle o söylemin olduğu alanın kuramsal inşa öncesindeki sahici ve kendinde görüntüsünden yola çıkmak gerekir. Foucault’ya göre ancak olayların bir yüzüne işaret eden inşa edilmiş tarih askıya alındığında söylemin pratiğinde yaşananları kendi bağlamı içinde değerlendirmek mümkün hale gelir (Foucault, 2016: 33-45).

Değnilmesi gereken önemli bir nokta da söylemi çözümlemeye çalışan araştırmacının da o söylemin içinde yer aldığıdır. Söylem, bilinci şekillendirir ve bilgi akışı içinde toplumları şekillendiren şartları da yaratır (Jäger, 2001: 33). Bu anlamda söylemler ve dil kullanımı, ideolojileri nasıl edindiğimizi, öğrendiğimizi ve değiştirdiğimizi etkilemesi açısından son derece önemlidir. Söylemler, ideoloji temelli görüşlerin ifadesinde açığa çıkar. Ebeveynler, akranlar, başka grup üyeleri veya okullardan edinilen ideolojik fikirler televizyon programları, kitaplar, reklamlar, gazeteler, romanlar gibi kültür endüstrisinin ürünleri ile birleşip güçlenir. İdeolojiler böylece söylemlerde ifade edildikleri biçimiyle toplumda yeniden üretilirler (Van Dijk, 2015: 19-20). Siegfried Jäger söylemlerin bilgi akışı şeklinde işlev görerek öznelinin oluşumunda veya toplumun şekillenmesinde uygun şartları yarattığını belirtir. Ona göre farklı söylemler üzüm sarmaşıkları gibi birbirlerine dolanır. Söylemleri birbirine bağlayan önemli araçlardan biri olan “kolektif semboller” bireyler üstü bir kullanıma sahip ve nesilden nesle aktarılan “kültürel kalıp yargılar”dır. Bütün toplum üyelerine, toplumsal gerçekliğin veya toplumun politik manzarasının tam resmini gözlerinde canlandırabildikleri bir imge repertuarı sağlar. Bu imgeler, gruplar arası ilişkilerce ya da bilhassa medya araçlarınca yorumlanmış şekilde edinilir. Tüm bu toplumsal veya politik bağlamda söylemler arası bağlantılar ‘kaydırmaca’ ya da ‘imge kırılmaları’ (image fracture/cathacresis) yoluyla üretilmektedir. Jäger bunu açıklarken şöyle bir örnek kullanır: “*İlerleme lokomotifini göçmen seli tarafından yavaşlatılabilir*” (the locomotive of progress can be slowed down by floods of immigrants). Cümleyi bir imge kırılması olarak ele alan Jäger’e göre ‘lokomotif’ ilerlemeye işaret ederken ‘sel’ dışardan gelen bir tehlikeye tekabül eder. Farklı imge repertuarlarından seçilen kelimelerden birincisi mekanik bir harekete, ikincisi doğal bir harekete gönderme yapar. Kaydırmacaları içeren kolektif sembolizmin analizi kelimelerin tercih biçimi ve cümleye yerleştirilişi gibi etkenler sebebiyle söylem analizinin eleştirel boyutuna aittir (Jäger, 2001: 35-36).

Eleştirel söylem analizi (ESA), 1990’ların başında bir grup araştırmacının bir araya geldiği bir çevrede ortaya çıkmıştır. Amsterdam Üniversitesi’nin desteklediği küçük bir sempozyumda Teun van Dijk, Norman Fairclough, Gunther Kress, Theo van Leeuwen

ve Ruth Wodak söylem analizinin metot ve teorilerini tartışma fırsatı bulmuştur. Tartışılan bu eleştirel söylem analizi 1970-1980’lerde geliştirilen eleştirel dilbilimin (critical linguistic) içinde gelişmiştir. 1970’lerde toplumdaki iktidar ilişkilerinin şekillenmesinde dilin oynadığı rolün farkına varılmasıyla bir söylem ve metin analizi yaklaşımı ortaya çıkmıştır. Daha doğrusu dilin değişimine, çeşitliliğine ve iletişimsel etkileşimin yapısına odaklanan yaklaşımlar; metinlere, onların üretimine, yorumlanmasına ve toplumsal etki ve yapılarla olan ilişkisine odaklanmasıyla çok farklı bir ilgi alanına işaret eden “eleştirel dilbilim” oluşmuştur. 1990’lardan itibaren ise dilbilim analizine özel bir yaklaşım olan “eleştirel söylem analizi” daha sık kullanılır hale gelmiştir. Her iki yaklaşımda da dilde anlaşılabilir olduğu kadar kendini aşikâr eden tahakküm, iktidar, ayrımcılık ve kontrolün yapısal ilişkilerini analiz etmeyi amaçlar. Ancak yalnız yazılı ya da konuşulan metne odaklanmakla sınırlı değildir. Tam anlamıyla bir söylem eleştirisi yapabilmek için aynı zamanda birer toplumsal ve tarihsel özneler olarak birey ve grupların metinlerle etkileşiminde anlamlar yaratan sosyal yapı ve süreçlerinin de bir tanımının yapılmasını gerektirir. Nihayetinde tüm eleştirel söylem analizi kaçınılmaz bir şekilde üç kavramla şekillenir: iktidar, tarih ve ideoloji. Söylemin tahakkümle yapılandırıldığı göz önünde bulundurulduğunda, her söylem tarihsel olarak üretilmiş ve yorumlanmış; bir zaman ve yerde konumlanmıştır. Tahakküm yapıları ise güçlü grupların ideolojileriyle meşrulaştırılır. Bu yaklaşıma göre, baskın yapılar düzene istikrar kazandırır ve onu doğallaştırır. Anlam üretmede iktidar ve ideolojinin etkisi örtbas edilirken anlaşıldığı haliyle “bahşedilmiş” (taken as given) bir şey gibi sabit ve doğal bir form alır (Wodak, 2001: 1-13).

Gunther Kress, temsili medyanın ekonomi-politiğine odaklanarak çeşitli toplumların farklı temsil biçimlerini nasıl değerlendirdiklerini ve nasıl kullandıklarını anlamaya çalışır. Norman Fairclough, ESA’yı destekleyen sosyal teorileri düzenlemiş ve kitlesel medya dilini bir güç alanı olarak inceleyerek medya kuruluşlarının tarafsızmış gibi görünmelerinin bir yanılgı olduğunu ortaya koymuştur. Foucault’nun teorilerinden etkilenen Jäger, kolektif semboller odaklı söylemin dilsel ve simgesel karakteriyle ilgilenirken Theo van Leeuwen film ve televizyon ürünlerine odaklanmıştır. Ruth Wodak,

söylem-tarihsel yaklaşımı geliştirerek söylemsel faaliyetlerin tarihsel boyutunu analiz eder. Son dönemlerde çalışmalarında ideoloji ve ırkçılık konularına yoğunlaşan Van Dijk ise toplumsal düzeyde anlamın inşasını açıklamak için zihinsel bir model geliştirmiştir (Wodak, 2001: 1-13).

Misafir kavramının eleştirel söylem analizinin yapılması amaçlanan bu çalışmada zihinsel süreçlere odaklanan Teun van Dijk'in yaklaşımı takip edilecektir. Van Dijk'a göre ideoloji, sahip olduğu farklı tanımlara rağmen insanların ortak fikir ve inançlarıyla ilgili olması sebebiyle ortak bir noktaya sahiptir. Ancak ideolojilerin 'zihinsel' niteliğinin³⁰, toplumsal ve politik işlevlerine dair yapılan çalışmalara göre geri planda kalması onun bu alana yoğunlaşmasında önemli bir etken olmuştur. Van Dijk olaysal ve toplumsal bellek arasında bir ayrıma gitmiştir. *Olaysal bellek*, kişisel inanç ve tecrübeleri dayalı olayları ihtiva eder. Burada yer alan 'anımsanan' olaylar (akşamki yemek, âşık olunan kişiyle karşılaşılan ilk an gibi) bireylerin kendileri hakkında olduğu için benlik önemli bir rol oynar. Ancak tıpkı bireysel bir dilin olmaması gibi, bireysel bir ideolojinin olması da mümkün değildir. İdeolojiler, bireysel inançları etkilese de ortak toplumsal inançlardan oluşmaktadır. İnsanlar kişisel deneyimlerinin ötesinde grubun diğer üyeleriyle ya da toplumdaki diğer insanlarla genel inançları paylaşırlar. Bu şekilde sahip olunan sosyokültürel bilgi sayesinde insanlar birbirleriyle konuşup etkileşimde bulunurlar. Yukarıda da bahsedildiği gibi doğumdan ölüme kadar çeşitli etkileşimler dünyanın geri kalanı hakkında devasa boyutta bilgi sahibi olunmasını sağlamaktadır. Toplumsal olarak paylaşılan inançlar *toplumsal belleği* oluşturur. Dolayısıyla ideolojiler toplumsal bellekte, toplumsal bilgi ve tutumlarla aynı noktada yer alır. Sosyokültürel bilgi de "toplumsal bellekteki zihinsel temsillerin ana sistemi"ni oluşturur (Van Dijk, 2015: 15-70).

"İdeolojiler, bir grup tarafından paylaşılan inançların temel toplumsal temsillerini oluşturur ve kesin olarak bu inançların genel tutarlılığını tanımlayan yapı görevi görür. Bu nedenle, son on yıllar boyunca Avrupa'ya yapılmış olan geniş çaplı

³⁰ İdeolojinin zihinsel yönlerini 'bilis' olarak adlandırmaktadır.

göçlerde olduğu gibi, ideolojiler bir grupta, grup ve üyeleri yeni olaylar ve durumlarla yüz yüze getirildiğinde, yeni toplumsal düşüncelerin kolayca anlamlandırılmasına, edinilmesine ve yayılmasına olanak sağlar.” (van Dijk, 2015: 25)

Toplumsal bellekle bağlantılandırılan zihinsel temsiller olan kurallar ve değerler ideolojilere nazaran daha genel ve basit kültürel bir işleve sahiptir. Ancak bu değerler belli bir grubun ideolojik inançlarına aktarılabilir ve o gruba ilişkin çıkar odaklı bir yoruma sahip olabilir. Örneğin; toplumsal bir değer olan özgürlük, gazetecilerin alanına girdiğinde basın özgürlüğüne, liberal ideolojide pazar özgürlüğüne ya da ırkçılık karşıtı ideolojide ise ayrımcılıktan muaf olmaya tekabül eder. İdeolojiler ‘biz’in ne anlama geldiğiyle ilgili genel bir biçimlendirmede bulunabildiği gibi grup ideolojileri de bilgiyi etkileyebilir. Bilgi geleneksel ideolojiden bağımsız tanımlansa da bazı ırkçı ruhbilimcilerin Siyahları Beyazlardan daha az zeki olarak tanımlaması, daha sonraları yanlışlığının bilimsel kanıtlarının aksine insanların önyargısında vücut bulabilir. İdeoloji (ya da toplumsal biliş) ve söylem arasındaki ilişkide ara form oluşturan ‘olaysal bellekteki *zihinsel modeller*’, içinde yer aldığımız, tanık olduğumuz ya da haberdar olduğumuz olayların temsilleridir. Başka bir ifadeyle, günlük hayatta gerçekliği algılama, anlama ve yorumlama biçimleri kurulan zihinsel modellerle sağlanır. Modeller kişisel ve öznel bir biçimde günlük olayları gördüğümüz ve anladığımız şekliyle temsil ederler. Diğer yandan toplumsal biliş de dahil genel ve soyut inançlara somutluk kazandırır. Suriye’deki iç savaşa dair bir haber okurken masumların öldürülmesi ya da göçe zorlanması olaya dair olumsuz düşüncelerle bağdaştırılabilir. Öte yandan aynı haber savaş, iç savaş, asker, silah gibi genel ve toplumsal olarak paylaşılan bilgilerin somut örneklerini de barındırabilir. Başka bir örnek, Suriye’den gelenlere yönelik karşıt bir tutuma sahip bir bireyin bu tutumunu tetikleyen şey yakın geçmişte gelen başka bir göçmen, Suriyeliler ya da daha genel anlamda Araplarla ilgili genel ideolojiden türetilen fikirlerin sunduğu bir zihinsel model olabilir. İnsanların ideolojilerine tamamen bağımlı olmadıkları kabul edilirse bir insan göç karşıtı tutumuna rağmen göçmenlerle olumlu bir deneyime sahip olup ırkçı tutumuyla çelişkili tavırlar da sergileyebilir (Van Dijk, 2015). Olayların aktarımında dinleyicinin veya

okuyucunun halihazırda bildiği varsayılan bilgiler o anki toplumsal durumun farkına varılmasını sağlar. Bağlam modelleri söylemler için bir denetim mekanizması işlevi görür. Böylece geçmişte sahip olunan bir bağlam modeli güncel bir olayın söylemi için bir temsil oluşturur (Van Dijk, 2015). Bu tür bir bağlamlaştırmayı meydana getirir. Başka bir ifadeyle, bağlamsızlaştırılan bir olayın ya da haberin bireylerin kendi zihinlerinde sahip oldukları bağlamsal modelle anlam kazanmasıdır.

Van Dijk, ESA'nın toplumsal problemlere uygulanacak basit bir metot veya teoriden ziyade multidisipliner bir tür eleştirel perspektif olduğunu, bir anlamda 'bir tutumla' söylem analizi yapmak olduğunu söyler. Eleştirel söylem analizi yaparken kendi gözlemlediği bazı ilkeleri formülleştirip örneklendirir. Bu ilkelerle yaptığı ESA'yı toplumsal bilişin (socio-cognitive) analizi haline getirmeyi amaçlamaktadır. Yaptığı araştırmalar sonucu da analizin etkinlik alanını teorik söylem-biliş-toplum üçgeniyle belirler. Buradaki 'söylem' geniş bir anlamıyla, anlamlandırmanın multimedya boyutu ya da diğer göstergebilimleri içeren 'iletişimsel olaylar' hakkındadır. Benzer şekilde 'biliş' toplumsal biliş kadar bireysel biliş de içeren söylem ve etkileşimdeki inançlar, amaçlar, duygular, yorumlar, süreçlerdir. 'Toplum' ise yerel, yüz yüze ilişkiler kadar grup, grup ilişkileri, kurumlar, toplumsal hareketler, siyasi düzen vb. şeklinde tanımlanan daha küresel, toplumsal ve siyasi yapılar anlamına da gelir. ESA'da özellikle metin-bağlam teorisi (text-context) önemli bir yer tutar. Toplumsal bir meselenin çalışılmasında ilgili konunun analizi için yapılan tercihte toplumsal bir meselenin derinlikli bir analizi için ilgili yapıların seçilmesi gerekir. Araştırmacının metin-bağlam bağıntısı hakkında önkabulleri söylemin niteliğinin hangi toplumsal yapının bir işlevi olarak farklılık gösterdiğini açığa çıkarır (Van Dijk, 2001: 95-99). Eleştirel söylem analizinin önemli önkoşullarından biri toplumsal iktidarın işleyişini anlamaktır. İktidar bir grubun diğer gruplar üzerindeki kontrolünü içerir. Böyle bir kontrol davranış ve bilişle uyumlu bir haldedir: güçlü bir grup diğerlerinin davranış özgürlüklerini kısıtlayabilir ama aynı zamanda onların zihinlerine de tesir eder. Söylem ve eleştirel söylem analizinin çıkış noktası diğerlerinin zihinlerini yönetmekte metin ve konuşmanın işlevini tanımlamaktır. Öte yandan zihinlerin yönetilmesi her zaman açık açık manipülatif değildir. İktidar

genellikle kurumsallaştırılmıştır. Grupların toplumsal tahakkümü sadece yasallaştırılanlar değil ayrıca günlük hayatta karşılaştığımız ırkçılık ya da cinsel taciz gibi birçok farklı formda da kendini gösterebilir. Aynı zamanda başka grupların üyeleri tarafından desteklenebilir ya da hoş görülebilir, yasalarla meşrulaştırılabilir, polis tarafından zorlanabilir ya da ideolojik olarak medya veya ders kitaplarıyla yeniden üretilebilir. Tahakkümün bu toplumsal, politik ve kültürel hali iktidar eliti denen bir iktidar hiyerarşisine sahiptir (Van Dijk, 1993).

Medya haberlerinin hem geleneksel hem de son medya haberciliğine son dönem yaklaşımlarında ihmal edilen ya da göz ardı edilen en bariz özelliği haber metninin televizyon veya gazete fark etmeksizin özel bir söylem türüne sahip olduğudur. Söylemler, biçimsel ve retorik boyutları kadar cümleler arası uyum ilişkisi, tüm başlıklar, şematik formlarla birlikte daha karmaşık bir yapıya sahiptir (Van Dijk, 1988: 1-2). Van Dijk haberin, anlatının özel bir türü olduğunu öneren “haber hikayesi” (news story) ifadesini kullanır. Ancak bunun günlük konuşmalar veya roman ya da çocuk kitaplarındaki hikâye türlerinden ayrılırken niçin ve nasıl ayrıldığının da tanımlanması gerekir. Diğer yandan söylem analizinin disiplinler arası oluşu söylemin farklı bağlamlarda analizi ile ilgilidir. Bir yandan zihinsel ve toplumsal baskının haber yapısını nasıl belirlediği diğer yandan haberin amacının ve idrakinin metinsel yapıdan nasıl etkilendiği sorusuna cevap arayan Van Dijk öncelikle daha önce göz ardı edildiğini belirttiği haber başlıklarına odaklanmayı amaçlar. Haberın söylem analizinde, basındaki haber makalelerinin kategori ve alışagelmiş formları hakkında ‘haber şemaları’ diye adlandırılan kısmi bir teori önerir. Zihinsel bakış açısıyla, haberlerin toplanması ve yazılmasında gazeteciler tarafından kavranışı, temsili ve yeniden düzeltilmesi ve okuyucular tarafından da haber olaylarının bilgi ve inanç dahilinde yeniden inşası konusunda bellek süreçlerini ele alır. Bu şekilde haberlerin üretiminde ve idrakinde haber değerleri ve ideolojilerinin bilinen rolü açığa çıkarılabilir. Değer ve ideolojiler toplumsal olduğundan haberin sosyolojik ve psikolojik çalışmaları arasında bir köprü oluşturmayı amaçlarken psikolojik boyutunu da sadece zihinsel olmadığı için toplumsal biliş (sociocognitive) olarak adlandırmıştır. Öte yandan haber üretim ve idrak sürecine dair

zihinsel boyutun ihmal edildiğini düşünür. Geçmişte yapılan birçok araştırmanın sonuçlarını entegre ederek kendi teorik çerçevesini oluşturur. Yapılabilecek şey haberlere dair her günkü önsezinin açığa çıkarılmasının bir denemesi ve hakkında analiz yapıp teorileştirilmek istenen ampirik nesnenin ne olduğunun yaklaşık olarak belirlenmesidir (Van Dijk, 1988b: 1-3).

Haber kavramı muğlak olsa da genel anlamda ‘yeni bilgi’ anlamını taşır. Diğer yandan bu çalışmada inceleyeceğimiz anlamda haber kavramı medya ve kitle iletişimi içeren bir anlama da sahiptir. Medya haberi kavramı günlük kullanımında şunları ima etmektedir:

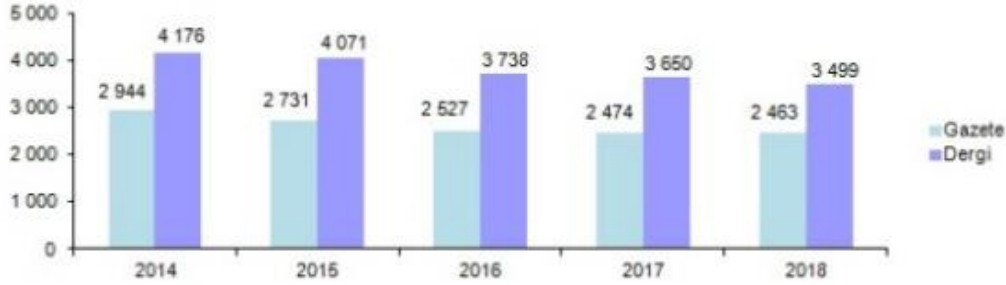
1. Olaylar, şeyler ve kişiler hakkında yeni bilgi
2. Haber maddelerinin sunulduğu bir program türü (TV ya da radyo)
3. Haber maddesi ya da haber raporu, mesela son olaylar hakkında yeni bilgi veren gazete, TV ya da radyodaki bir metin ya da söylem (van Dijk, 1988b: 4-5).

Çalışmada üçüncü maddedeki haberlere odaklanacaktır. Söylem ya da metin türünün medya haberlerinde (dijital gazetelerde) nasıl açıklandığı, kullanıldığı ya da ifade edildiği ile ilgilenilecektir. Karmaşadan kaçınmak için de ‘haber söylemi’ şeklinde ifade edilecektir. Dijital ortamda yayınlanan güncel haberler ve köşe yazıları incelenecektir.

Günümüzde basılı gazeteler hala aktif bir kullanıma sahip olsa da dijital kullanım giderek artmaktadır. Son yıllarda yapılan Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) araştırmaları da bunu doğrulamaktadır. Verilere göre 2014-2018 yılları arası yazılı medyada gazete ve dergilerin sayısında gözle görülür bir düşüş varken 2017-2018 yılları arası sayısı %2,6, tirajı ise %17,6 oranında azalmıştır³¹.

³¹ Türkiye İstatistik Kurumu, 25 Temmuz 2019, http://turkyaybir.org.tr/wp-content/uploads/2019/07/Haber_Bulteni.pdf

Gazete ve dergilerin yıllara göre sayısı, 2014-2018

Şekil 1: Stratejik Düşünce Enstitüsü, Gazete ve dergilerin yıllara göre sayısı 2015-2018, 2019

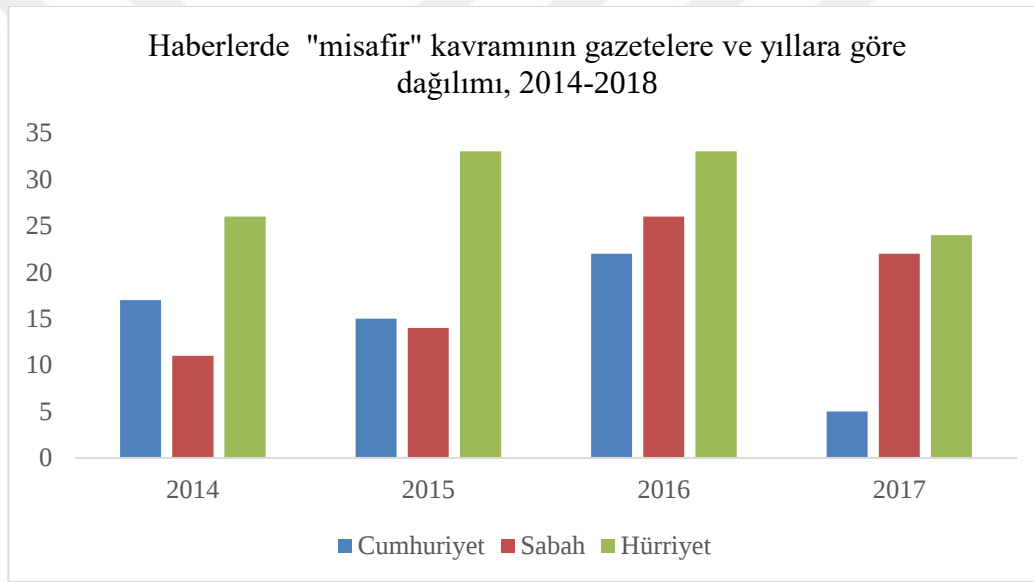
Öte yandan 2019 Stratejik Düşünce Enstitüsü medya raporu, yazılı basında yaşanan tiraj kaybında okurların TV haberlerini ve interneti tercih etmesini nedenlerden biri olarak ileri sürüyor³². Bu veriler nedeniyle de çalışmada dijital gazetecilik tercih edilmiştir. Gazetelerin incelenecek yılları, YUKK’un uygulamaya geçmesi sebebiyle 2014 yılından başlatılıp Hürriyet gazetesinin yönetim değiştirmesi sebebiyle de 2018 yılında sonlandırılmıştır. Araştırma esnasında ideolojik çeşitliliğin sağlanabilmesi amacıyla üç farklı gazete ele alınmıştır: Sabah (ılımlı), Cumhuriyet (muhalif) ve Hürriyet (statükocu). Gazetelerin internet sayfalarından “Suriyeliler” ve “Suriyeli Misafir” yazılarak içinde “misafir” kavramı geçen toplam 248 gündem haberi ve köşe yazısı (Sabah-73, Cumhuriyet-59, Hürriyet-116) incelemeye tabi tutulmuştur.

Analize geçmeden önce değinilmek istenilen bir başka nokta ise Türkiye’deki Suriyelilerin medyadaki temsiline dair yapılan çalışmalardır. Suriye’den göçün başladığı tarihlerden itibaren Türkiye’de Suriyelilerin misafir oldukları ve bu nedenle Türk misafirperverliğine uygun davranışların gösterilmesi gerektiğine dair bir algı oluşturulmuştur. Misafir söylemiyle kalıcı mı yoksa geçici mi olduklarına dair

³² Stratejik düşünce Enstitüsü, 31 Aralık 2019, <https://www.sde.org.tr/bulent-erandac/genel/sde-2019-yili-medya-raporu-kose-yazisi-14507>

belirsizliğin ise toplumda rahatsızlık oluşturduğu ileri sürülmektedir (Özdemir, 2017: 128). Türkiye basınında -1-15 Temmuz 2017 tarihlerinde *Hürriyet*, *Posta*, *Milliyet*, *Birgün* ve *Yeni Asır* gazeteleri incelenerek- Suriyelilerin temsiline odaklanan bir çalışmada, haber dilinde Suriyelilerin “mülteci” ve “misafir” oldukları vurgulanırken geçici olarak Türkiye’de bulunduklarının altı çizilmiş; medyada da Suriyelilerin kullandığı kardeşçe söylemlere yer verilse dahi Türk milliyetçiliğine dair söylemlerin ön plana çıkarılarak “biz” ve “öteki” ayrımının perçinlendiği belirtilmiştir. Ayrıca statü karmaşasıyla birlikte kuvvetlendirilen “biz” tahayyülü, dışlanan Suriyelilere karşı üstünlük eğilimi açığa çıkarmış ve düşman algısına sebep olmuştur (Filiz, 2018: 121-125). Yazılı basına dair yapılan bir başka çalışmada ise yasal statülerinin “mülteci ya da sığınmacı” olduğu belirtilerek (Göker & Keskin, 2015: 248) *Cumhuriyet*, *Yeni Şafak*, *Zaman*, *Posta* ve *Hürriyet* gazeteleri incelenmiştir. “Onlar mağdursa biz de mağduruz” popülist söylemi aracılığıyla savaş mağduru mülteciler karşısına mülteci akınına uğramış mağdur Türkiye’yi yerleştiren bir temsilden bahsedilmektedir (Göker & Keskin, 2015: 255). *Sözcü* gazetesinde yer alan Ağustos 2012-Şubat 2015 arası haberlerde “Suriyeliler”in temsiline odaklanan bir başka çalışma misafir olarak değerlendirilen Suriyelilerin bir takım negatif imalarla kolayca “istenmeyen misafirlere” dönüşebildiklerini belirtmiştir (Yılmaz-Wilke, 2015: 5-7). Gazetede genel olarak polisiye ya da suç haberlerinin yazıldığı sayfalarda Suriyelilere dair haberler yer alırken pozitif haberlerin buna kıyasla çok az olduğu tespit edilmiştir (Yılmaz-Wilke, 2015: 8,14). Suriyelilerin toplumda “öteki” olarak algılandığını belirten, anaakım (Habertürk ve Hürriyet) ve alternatif (Bianet ve Sendika.org) medya temsillerine ilişkin yapılan bir çalışmada da gazetelerde yer alan başlıca temalar ortaya konmuştur. Buna göre anaakım medya egemen bakış açısının bir ürünü olarak mültecileri edilgen ve muhtaç bir konuma yerleştirirken yoksulluk ve suç temalı haberlerle konumlarını meşrulaştırmaktadır. Öte yandan alternatif medya mülteciliğe dair insan hakları temasına ağırlık vermiştir (Şen & Yıldız, 2017: 29-35). Google Haberler üzerinden web kazıma yöntemiyle 2011-2018 yılları arasında yapılan bir başka çalışmada ise basının Suriyelilere karşı nispeten ilgisiz olduğu sonucuna varılmıştır. Negatif içerikli haberlere bir yatkınlık söz konusu olsa da

araştırma neticesinde sadece bu yönde bir eğilimden bahsedilemeyeceği de belirtilmiştir (Düşündere ve d., 2019: 12-13). Bununla birlikte Murat Erdoğan, Suriyelilerin yalnız belli dönemlerde yanlış haberlerle medyada yer almalarındansa hiç yer almamalarının kabul ve uyum süreci açısından daha olumsuz bir etkiye sahip olduğunu belirtmiştir (Erdoğan, 2017: 24).

Şekil 2: Cumhuriyet, Sabah ve Hürriyet gazetesinde “misafir” kavramının yıllara göre dağılımı

Yapılmakta olan bu çalışmada ise tutarlı bir sonuç elde edebilmek için farklı ideolojilere sahip gazeteler aracılığıyla “misafir” kavramının yazılı medyada hangi anlamların taşıyıcısı halinde kullanıldığı tespit edilmeye çalışılarak kavramın kendisine dair bir irdelemenin yapılması amaçlanmıştır. Yukarıdaki grafik de kavramın yıllara göre incelenen gazetelerdeki dağılımını göstermektedir. Buna göre geçen zamanla birlikte kavramın kullanımına dair bir düşüş ya da yükselişten değil dalgalanmadan söz etmek mümkündür. Analiz esnasında da görüleceği gibi Suriyelilere dair gündemde öne çıkan konularla birlikte kavramın da dolaşımında kalmaya devam ettiğini görmek mümkündür.

3.2.Haber Dilinde Misafirin Dönüşümü

“Misafir” kavramının yüklendiği farklı anlamları ve araştırma yapılan yıllar içerisinde dönüşüm gösterip göstermediğini anlamak için yapılması gereken, ele alınan gazetelerde çeşitli konulara (suç, kent, seçim, siyaset, günlük yaşam vb.) dair haberlerin işlenişinde gösterilen benzerliklerin ya da farklılıkların ortaya çıkarılmasıdır. İncelenen tüm haberleri tek tek aktarmak mümkün olmadığı için analiz esnasında temsil özelliği taşıyan haberler ön plana çıkarılacaktır. Kullanılan bazı tanımlamalara, deyim, atasözü gibi söz öbeklerine dikkat çekilerek 2014-2018 yılları arasında ‘misafir’ kavramının yüklendiği farklı anlamların ardındaki genel ifade yapısı ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır. Konuya dair incelenen haberlerin iktidar söylemiyle iç içe geçmiş şekilde işlendiğinin tespit edilmesi çalışmayı doğrudan iktidar konuşmalarını içeren haberlerle paralel bir analiz yapmaya iterken bu haberleri ayrı bir kategori olarak ele almayı da gerektirmiştir. Yapılan analiz esnasında haberlerin ‘misafir’ kavramına yönelik olarak seçildiğinin akılda tutulması analizin anlamlılığı açısından önemlidir.

Olumsuz içerikli haberler. Bir kısmını suç, cinayet, protesto, propaganda içerikli haberlerin oluşturduğu haberlerde iktidar/bürokrat söyleminde ‘misafir’ kavramının durumlara dair teskin edici bir anlam yüklendiği görülmektedir. Yayılan suç haberlerine dair bir gerçeklik payı bulunmadığında ‘misafirlerimiz’ şeklinde ifade edilerek kapsayıcı ve koruyucu bir dilin kullanıldığı tespit edilmiştir. Örneğin; Gaziantep’te Suriyeli kiracıların ev sahibini öldürmesiyle başlanan gerginliklerin Suriyelilerin içme suyuna zehir kattıkları söylentisi ile artması karşısında Belediye Başkanı Fatma Şahin yaptığı açıklamada şu cümleyi kullanmıştır: “Birileri Gaziantep’i karıştırmak için Suriyeli misafirlerimize yönelik asılsız ve kötü niyetli suçlamalar uyduruyor” (Hürriyet, Gaziantep’i karıştıran dedikodu, 19.08.2014). Diğer yandan bir Suriyelinin suçu aşıkâr biçimde sabit olduğunda iktidar/bürokrat söyleminde Suriyeliye cezasının verildiği ya da verileceği garantisini veren cümlelere rastlanır. Suç oranlarının infial amaçlı abartıldığı iddiası ile yine misafir ve misafirperverlik ilişkisi üzerinden olayları yatıştırıcı bir dilin hâkim olduğu görülmektedir. Bir çözüm yolu olarak suçluların ya da dilencilerin kamplara

yani bir anlamda misafirler olarak ait oldukları yere gönderilmesi sık sık önerilir. Gaziantep’te yaşanan aynı olayın ardından Gaziantep Valisi Erdal Ata “Suça karışan, halkımızın huzurunu bozan Suriyelilerin yaptığı hiçbir olaya müsaade edilmemektedir... Suç işleyen kim olursa olsun, gerekli yasal işlem yapılmaktadır" ifadelerini kullanarak Suriyelilerin çadır kent ya da kamplara gönderileceğini duyurmuştur (Hürriyet, 7 bin 800 Suriyeli kamplara gönderilecek, 14.08.2014). 2017 yılında İçişleri Bakanlığı’ndan yapılan bir açıklama ise şu şekildedir:

"Bazı basın yayın organları ve sosyal medya hesaplarından, Suriyeli misafirlerimizle ilgili, "suçu tırmandırdıklarına yönelik olarak" servis edilen haber ve yorumlar gerçek bağlamından kopararak kamuoyuna yansıtılmaktadır. Son yıllarda; komşu ülkelerdeki istikrarsızlık, iç savaş ve terör, kitlesel göç hareketlerini tetiklemiş; aramızda köklü tarihi ve dini bağlar bulunması dolayısıyla, zulümden ve ölümden kaçan insanların sığındığı ilk kapı ülkemiz olmuştur. Sivil, asker demeden insanların katledildiği bir savaştan kaçarak ülkemize sığınmış, milletimizin yüce gönlüne kendisini emanet etmiş, ailesi ve çocuklarıyla birlikte vatanımızı evi bilmiş 3 milyonun üzerinde Suriyeliyi misafir etmekteyiz." (Sabah, İçişleri Bakanlığı’ndan Suriyelilerle ilgili gerginlik açıklaması, 05.07.2017)

Açıklamada geçen “milletimizin yüce gönlüne kendisini emanet etmiş” ifadesi Suriyelilere olan yaklaşımın yumuşatılmasını sağlarken bir anlamda da “emanete hıyanet edilmemesi” yönünde millete bir misyon yüklediği görülmektedir. Bir başka haberde dönemin Başbakanı Binali Yıldırım, halkın misafirperverlik özelliğine dikkat çekerek provokasyonlardan kaçınması gerektiğini vurgularken Suriyeliler için “ancak haddini aşanlar da hak ettikleri şekilde hukuk önünde cezalarını alır. Gerekirse bu kişileri sınır dışı dahi ederiz” ifadelerini kullanmıştır (Sabah, Vatandaşlara: Misafirperver olun Suriyelilere: Haddinizi aşmayın, 06.07.2017).

Konu gazeteler bazında ele alındığında 1950 yılından beri objektif yayıncılık yapacağı parolası (Özkır, 2013: 48) ile kurulan Hürriyet gazetesinde misafir kavramına ilişkin haberlerde ağırlık iktidar konuşmalarına verilirken aynı zamanda halkın tepkisine

ya da iktidarın mesafeli bir biçimde eleştirisine yer ayırmaktadır. Konya/Beyşehir’de yaşanan kavgada iki Suriyeli ve bir Türk gencin ölümünün ardından mahalle sakinlerinin “Suriyeliler, buraya misafir olarak gelmişler ve misafir gibi olmalarını istiyoruz. Biz de misafirperverliğimizi yaparız”, “Bizim sevgimizi kötüye kullandılar. Devletin gerekli cezayı vermesi lazım. Aksi halde halk bu olaya girerse, iş çıkırından çıkar”, “Artık Suriyelilere çözüm bulunmasını, hatta ilçeden göç etmelerini istiyoruz” gibi tepkilerine dikkat çeken haberde misafirin yerini bilmesi anlamına gelen bir niteliğin kavrama yüklendiği görülmektedir (Hürriyet, Beyşehir’deki olayda ölen gencin ailesi: Suriyeliler göç ettirilsin, 12.07.2016). Bir yandan da dikkat çekici bir haber olarak “Misafir ettiğiniz Suriyeli bacılarınıza neler yapıyorlar!” (Hürriyet, 19.06.2014) başlıklı haber gibi halka yüklenen sorumluluk üzerinden dolaylı yoldan yapılan bir iktidar eleştirisini de görmek mümkündür. Hürriyet Gazetesi köşe yazarı Emel Armutçu’ya ait metin aynı başlıkla gündem haberi olarak yayınlansa da haber içeriğinin kaldırıldığı görülmüştür.

Şekil 3: Hürriyet Gazetesi, Misafir ettiğiniz Suriyeli bacılarınıza neler yapıyorlar, 19.06.2014

Mazlumder'in hazırladığı "Kamp Dışında Yaşayan Suriyeli Kadın Sığınmacılar" raporunu ele alan yazı konuyu "Ancak kapıları açmak, iyi ev sahibi olmak için yeterli miydi?" sorusuyla hukuk dilinde karşılığı olmayan "misafir" kavramına ve verilen "geçici koruma" statüsüyle misafirliğin sürdürüldüğüne dikkat çekerek savaştan kaçan kadınların "misafir" edildikleri ülkede fuhşa zorlandığına vurgu yapmaktadır. Haber, okuyucuya seslenildiği anlaşılan başlığıyla değerlendirildiğinde kardeşliği simgeleyen "bacı" ifadesi ile kardeşliğe yakışmayan durumlara tepki gösteren bir anlam yüklenmiştir.

Haber dili ile iktidar politikalarına yakın bir konumda yer alan Sabah gazetesinde (Sabah, Sabah'ın sahibi kim?, 14.02.2014), misafir kavramının geçtiği olumsuz içerikli haberlerde daha ziyade misafiri koruyan bir dilin hakim olduğu görülmektedir. Bu koruyucu dil haberlerin başlıklarına da yansırken içeriklerde halka hitap eden konuşmalarda provokasyonlara inanılmaması ve misafire sahip çıkılması yönünde ihtarlar yer vermektedir. Gaziantep'te yaşanan cinayetin ardından yayınlanan haberde bir vakıf koordinatörünün sözleri şöyledir: "Bize yakışan misafire sahip çıkmaktır. Kimse duyarsız değil, Suriyeliler de ferdi olaylara üzülüyor" (Sabah, Provokasyona karşı sağduyu çağrısı, 14.08.2014). Ya da köşe yazarı İbrahim Altay'ın kaleme aldığı "Vicdanınız hiç mi sızlamıyor?" başlıklı yazıda Suriyelilerin sanki kötülüklerin başıymış gibi gösterilmelerinden şikâyet etmektedir. Yazar "Bir şarkıcı "Hırsızlık, gasp, bıçaklama haberlerinden bıktık, Suriyeliler evine dönsün" diyor; bazı internet siteleri bu safsatayı köpürtüyor. Sanırsınız ki bütün mülteciler katil" şeklinde koruyucu bir dil kullanırken bu şekilde yapılan haberlerin insanları empati kuramaz hale getirip misafirperverlikten uzaklaştırdığını dile getirmektedir. Metinden bir anlamda misafirperverliğin empati kurma gücüyle paralel işlediği anlaşılmaktadır (Sabah, Vicdanınız hiç mi sızlamıyor, 10.07.2017). Yayınladığı fotoğrafla dikkat çeken diğer bir haberde ise Mehmet Emin Ay'ın yazısı ele alınmıştır. Yine algı operasyonlarına karşı uyanık olma vurgusunu yapmakta olan metin bir Kuran ayetine (Bakara/134) atıfta bulunarak konuya ensar-muhacir ilişkisi üzerinden yaklaşılması gerektiğini savunmaktadır.

Şekil 4: Sabah Gazetesi, “Suriyeliler hangi evlerine dönsün!”, 06.07.2017

Fotoğrafta da görüldüğü üzere haber Suriyelilerin dönecek bir evlerinin olmadığına dikkat çekerken yan yana Suriye ve Türkiye bayrağını sallayan çocuklar kardeşliğin sembolü izlenimini vermektedir (Sabah, “Suriyeliler hangi evlerine dönsün!”, 06.07.2017).

Kurulduğu yıllardan itibaren “devletçi, milliyetçi ve devrimci” çizgisini korumuş olan Cumhuriyet Gazetesi günümüzde muhalif “sol bir gazete” olarak bilinmektedir (Yıldız, 2017: 209). Misafir kavramına ilişkin yayınlanan haberlerde yoğun olarak statü tartışması ön plana çıkarken sık sık Suriyelilerin mağduriyeti üzerinden yapılan bir iktidar eleştirisi bulunmaktadır. Haberlerin genelinde ise olumsuz ve kasvetli bir havanın hâkim olduğu görülürken yaşanan olumsuzlukların başlıca suçlusu olarak hükümet gösterilmektedir. Köşe yazarı Deniz Kavukçuoğlu yazısında dilencilik yapan Suriyelileri konu edinirken karşılaştığı dilenci için “iktidar tarafından ‘misafir’ olarak nitelenen, Türkiye’nin dört bir yanında serseri mayın gibi dolaşan yüzbinlerce Suriyeliden biri” ifadelerini kullanarak dilencinin “siyasal mağdur” gibi görünmediğini ancak belli suç örgütleri tarafından bu kadar çok dilencinin getirilmiş olabileceği öngörüsünde bulunmaktadır. Metinde bahsi geçen “misafir” kavramı da nihayetinde sınırı açarak “gelebildiğiniz kadar gelin” diyen dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan’ın yani iktidarın bir tanımlamasıdır (Cumhuriyet, Suriye Politikası ve Sokaklarımız, 02.07.2014).

Kamplardaki kötü şartlara değinen bir haberde Suriyelilerin “bize misafir gibi davranmıyorlar” minvalinde sözlerine yer verilerek fotoğraflarla fuhşa zorlandıkları anlatılmıştır. Ayrıca bu suça jandarmanın da ortak olduğu yazılmıştır (Cumhuriyet, ‘En çok kadın o astsubaya gider’, 04.03.2015).

Molotoflu provokasyon

Şekil 5: Cumhuriyet Gazetesi, Molotoflu provokasyon, 22.08.2014

Bir başka haber Hatay’da Suriyeli bir çocuğun (14) aynı mahalledeki bir erkek çocuğa (8) tecavüz ettiği söylentisiyle cereyan eden olaylarda bir çocuğun (17) molotofkokteyliyle yakalanmasını aktarmaktadır. Ancak haberin başlıkla olan ilişkisine bakıldığında tüm provokasyonun molotoflu gerçekleştiği izlenimini uyandırmaktadır. Aynı haber misafir statüsüne eleştiride bulunurken 15 sivil toplum örgütünün açıklamasını da konu alarak “Mültecilerle Dayanışma Derneği’nden Pırıl Erçoban, Suriyelilerle ilgili yaratılan ‘misafir’ algısının, ‘artık gitsinler’ olgusuna dönüştüğüne işaret ederek, ‘Geçici durum, kalıcı hale dönüşmekte. Artık statüleri belirlensin’ çağrısını yaptı” ifadeleriyle “misafir” kavramının “artık gitmesi gereken”le eş anlamlı hale geldiğine işaret etmektedir (Cumhuriyet, Molotoflu provokasyon, 22.08.2014).

Gündelik yaşama dair. Haberlerin bir kısmında da şehir hayatı (özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki şehirler), sergiler, sempozyumlar, yardım, Suriyelilerin durumu gibi gündelik hayatın birer parçası diyebileceğimiz haberler yer almaktadır. Gazetelerin konulara yaklaşımını göstermek açısından ortak bir nokta olarak Kilis'e dair haberden bahsetmek açıklayıcı olabilir. 2015 yılı sonu 2016 yılı başında Kilis şehrinin Nobel Barış Ödülü'ne aday gösterilmesi şehre dair haberleri gündeme taşımıştır. Yalova'dan sonra Türkiye'nin en küçük kenti olan ve Suriye'deki iç savaşın ardından kendi nüfusundan fazla göçmen nüfusu barındıran Kilis, gösterdiği yardımlaşma ve

dayanışma neticesinde ödüle aday gösterilmiştir. Hürriyet gazetesinde yer alan haberlerin birinde nüfustaki artışın birtakım sorunlara sebep olmasına ya da halk ve Suriyeliler arası gergin durumlar yaşanmasına rağmen genel anlamda ensar-muhacir ruhunun yaşatıldığı aktarılmaktadır. Görüşmeler yapılan esnaflardan "Haleplilerle kız alıp verdik, yüzlerce yıllık ticaret geçmişimiz var.

Nobel'lik ensar muhacir kenti: Kilis

Şekil 6: Hürriyet Gazetesi, Nobel'lik ensar muhacir kenti: Kilis, 15.02.2016

Yabancılarımız değiller. Hem ensar-muhacir zihniyetimiz de var", "Muhacir, 'zulme uğrayıp göç eden', ensar 'misafir eden' demektir. Hazreti Muhammed, Medine'ye göç ettiğinde Medineliler gibi biz de Suriyeli kardeşlerimizi bağrımıza bastık" gibi yapıcı cümlelerle birlikte "Sermayeleriyle birlikte bilgi birikimlerini getirdiler. Esnafın önüne geçtiler" gibi Suriyelilerin olumlu vasıfları da aktarılmıştır (Hürriyet, Nobel'lik ensar muhacir kenti: Kilis 15.02.2016). Haberin sonunda ertesi gün yayınlanacak haberin bilgisini veren görsel (Şekil 6) de dikkat çekicidir.

YARIN: KİLİSLİ KADINLARIN SÜRİYELİ KUMA KORKUSU

Şekil 8: Hürriyet Gazetesi, Nobel'lik ensar-muhacir kenti: Kilis, 15.02.106

Şekil 7: Hürriyet Gazetesi, Kilis'teki kadınlara kuma korkusu, 16.02.2016

Bir gün öncesinde yayınlanacağı bilgisi verilen haberde Belediye Başkanı Hasan Kara kente dair sıkıntıları aktarmıştır. Kara, yaşanan sıkıntılar için Suriyelilerle anlaşılmadıklarını, örf ve adetlerinin bir olmadığını ama örneğine rastlanmayan bir ev sahipliği yaptıklarını belirttikten sonra "...bir insan Herkül de olsa, kaldıracağı yük belli. Şu anda on binlerce Suriyeliyi misafir ediyorsam ve bir saat sonra ne olacağını bilmiyorsam, benim ve Türkiye'nin yükünün BM, AB ve Arap ülkeleri tarafından alınması lazım" sözlerini kullanarak erkeklerin Kilis'te ya da başka şehirlerden gelerek Suriyeli ikinci, hatta üçüncü eşle evlenme eğilimi, çocukların eğitim problemi gibi sorunlarla karşı karşıya olunduğunu aktarmaktadır (Hürriyet, Kilis'teki kadınlarda kuma

Şekil 9: Sabah Gazetesi, Kilisli "Nobel Barış Ödülü" için kolları sıvadı, 04.03.2016

korkusu, 16.02.2016).
Haberde olumsuzluklar önce çıkarken misafirin bir "yük" haline geldiği görülmektedir. Konuya dair Sabah gazetesinde yer alan bir haberde Kilislilerin ödül için imza topladıkları konu edilirken Vali Süleyman

Tapsız Suriyelilerin Kilis'te misafir olarak "barış ve huzur içinde, birlik ve beraberlik ortamında" yaşadıklarını ifade ettiği sözler aktarılmaktadır (Sabah, Kilisliler "Nobel Barış Ödülü" için kolları sıvadı, 04.03.2016). Bir başka haberde ise Kilis'in yaptığı ev sahipliği ile dünyaya ders verdiği ve Kilis'te Suriyelilerle yaşanan dört yıl konu edilmiştir. Vali'nin sözlerini aktaran haberde Suriyeli misafirlerle empati kurulmaya çalışıldığı, misafirlere imkanların sunulduğu, asayiş olaylarının arttığına dair söylentilerin yalan olduğu, aynı kültürün insanları olunduğu dini ve tarihi değerlere atıfla ve ensar-muhacir ahlakıyla yaşandığı gibi olumlu ifadeler yer almaktadır (Sabah, Kilis, dünyaya insanlık dersi veriyor, 15.02.2016).

Cumhuriyet gazetesinde Kilis'e ait haberlerden biri "Nobel Barış Ödülü'ne adayız" başlığıyla iki halk arasında dostluk bağının geliştiği ifadesinden sonra ekonomik sorunlara değinilmiş ve esnafların şikayetleri ekonomik anlamda mağdur oldukları ya

Şekil 10: Cumhuriyet Gazetesi, Nobel Barış Ödülü'ne adayız, 22.02.2016

da yerli halkın Konya Ovası'na taşınacağı söylentileriyle korku içinde oldukları şeklinde aktarılırken Suriyeli bir esnafın ülkesine dönmek istediği yönünde sözlerine yer verilmiştir. Toplumsal bir sorun yaşanmadığı da aktarılan diğer bir detaydır (Cumhuriyet, Nobel Barış Ödülü'ne adayız, 22.02.2016). Bir başka haber Ocak ayında Nobel'e aday olan kentin Mayıs ayında bir nevi savaş alanına döndüğü haberidir. Halkın korkuyla evlerine kapandığı şehirde huzurun ve can güvenliğinin kalmadığı detaylarına yer verilmektedir (Cumhuriyet, Acele edin ölüyoruz, 09.05.2016).

Hürriyet gazetesinde yer alan haberlerde olumlu-olumsuz yanların birlikte verildiği görülse de Vali ve Belediye Başkanıyla yapılan görüşmelerden daha olumsuz içeriğe sahip olan Belediye Başkanının sözlerinin aktarılması buna mukabil Sabah gazetesinde de Valinin sözlerinin aktarılması gazetelerin objektiflikten ziyade taraflı

şekilde metni oluşturdıklarının bir göstergesi olabilir. Öte yandan Hürriyet gazetesinde yerli esnaflardan aktarılan sözlerin ağırlıklı biçimde olumlu oluşu, Cumhuriyet’te ise aksine olumsuzun ön plana çıkarılışı da bir başka gösterge olarak ele alınabilir. Hürriyet’in misafiri “kardeş ama yük”, Sabah’ın misafiri “misafirperverlikle gurur duyma vesilesi” ve Cumhuriyet’in misafiri “gerçek dışı bir kavram” olarak temsil edilirken haber içeriğiyle ilişkilendirildiğinde misafir sorun yaratan ya da sorunun kökeni olan yerden gelen kişidir.

Gündelik yaşama dair diğer haberlerin işlenişinde Hürriyet Gazetesi’nin yine çeşitliliği koruduğu görülmektedir. Suriyelilere dair entegrasyon temasının ön plana çıktığı haberlerde “misafirlik” sürecinin artık bittiği yönünde tartışmalar daha çok yer alsa da misafirlik olgusuna sahip çıkan haberlere de yer verilmiştir. Misafirliğin uzaması ve misafirlerin sayısının artmasıyla ortaya çıkan sorunlara çözüm arayışlarına dair haberlerin yanında statü tartışması bağlamında iktidar eleştirisini görmek de mümkündür. 2014 yılında dönemin Gaziantep Valisi olan Erdal Ata Gaziantep’in misafirperverliğinin en güzel örneğini gösterdiğini söylerken hem kampta hem kentte ağırlanan Suriyeliler hakkında “bu kadar uzun süre kalacağını biz tahmin etmiyorduk” demiştir (Hürriyet, Gaziantep Valisi: Suriyelilerin bu kadar kalacağını tahmin etmedik, 29.05.2014). 2017 yılına gelindiğindeyse dönemin Gaziantep Valisi Şeref Malkoç’un konuşmasına yer veren haberde valinin “Türkiye’de yaşayan yaklaşık 3 milyon Suriyeli misafirimizin yüzde 80’i kalacak gibi görünüyor” sözleri misafirliğin artık “kalıcı”lıkla eşleştiğini göstermektedir (Hürriyet, Malkoç: Suriyelilerin yüzde 80’i kalacak gibi görünüyor, 16.1.2017). “Exodus Déjà Vu” sergisinin sahibi olan Coşkun Aral konuyla ilgili olarak “konuk ettiğiniz insanlara ister misafir, isterseniz mülteci deyin” sözleriyle Türkiye elinden geleni yapsa da entegrasyon sağlanmadığı müddetçe ilerde büyük kaoslara neden olacağını ileri sürmüştür (Hürriyet, Usta Gözüyle ‘Mülteciler’ (Rıza Özel), 20.06.2017). Haber bu haliyle kavramın anlamını yitirerek üzerinde durulması gereken konunun entegrasyon olduğuna dikkat çekmektedir. Diğer yandan Avrupa’ya göç etmek isteyen Suriyelileri konu alan bir haberde bir Suriyelinin neden Türkiye’ye dönmek istemediği sorulduğunda alınan cevap şöyledir:

“‘Her şeyi yaparız’ dedik. Ama 12 saat çalışmaya 10 lira verdiler. Çocuklar için gelecek yok. Bir cehennemden bir cehenneme sürükleniyoruz. Ben artık Avrupa’ya gidip insanca yaşamak istiyorum. Erdoğan bizi misafir etti onu seviyoruz ama Türkiye’de hayat Suriyeliler için çok zor.”

Şekil 11:Hürriyet Gazetesi, "Türkiye’de hayat göçmen için zor, 08.04.2016

Haberde umudun peşinde koşan bir Suriyeli için misafir edilmenin insanca yaşamaya yetmediği gösterilirken yayınlanan fotoğraf kampa dönmeye zorlanan bir Afgan’ın “atarım bebeğimi!” sözleriyle ortaya koyduğu tepkisini yansıtmaktadır. Bebeğin yeni hayat anlamına geldiğini düşündüğümüzde yeni bir hayata başlamak isteyen göçmenler için bunun imkansızlaşması bir anlamda bebek için de bir geleceğin olmayışı demektir (Hürriyet, ‘Türkiye’de hayat göçmen için zor’, 08.04.2016).

Sabah Gazetesi’nde hükümetin beyanlarına yer veren haberler yoğun olmakla birlikte Suriyeliler hakkında olumlu bir yaklaşımın sergilendiğini söyleyebiliriz. Türkiye’nin büyük sorunlar yaşamadan misafirperverliği sürdürme başarısı ve halkta tepkiden ziyade hoşgörünün bulunması haberlerde öne çekilen noktalardır. Haberlerde

Suriyelilerin mazlum ve Türkiye'ye "emanet" olduklarına dair baskın bir dil kullanımına rastlanırken 2014 yılında hala geri dönecekleri beklentisi mevcuttur. 2017 yılına gelindiğinde bu beklentinin hala sürmesinin yanında entegrasyon konusunun da ön plana çıktığı görülmektedir. Bir yandan yapılan harcamalar ya da yardımlar hakkında haberler yapılırken diğer yandan Suriyelilerin de Türkiye ekonomisine katkıları dile getirilmiştir. Bu konuda 2017 yılında Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanı Mehmet Eşref Fakıbaba'nın şu sözleri dikkat çekicidir: "Şu an 3,5 milyon Suriye'den gelen misafirimiz var, kendileri gitse biz onları göndermeyeceğiz, bizim ihtiyacımız var" (Sabah, Ucuz markete ucuz et reyonu, 02.10.2017). 2014 yılında Başbakan Yardımcısı Beşir Atalay'ın entegrasyonla ilgili uzun vadeli bir projenin olmadığını, çalışma izni ya da vatandaşlık gibi konuların henüz konu dahilinde olmadığını belirttiği haberde "dileğimiz Suriyelileri uğurlamak" şeklinde düşüncesini ifade ederek misafirliğin "geçici"liğine vurgu yaptığı görülmektedir (Sabah, Atalay: Dileğimiz Suriyelileri uğurlamak, 10.08.2014). 2017 yılına gelindiğinde bir yandan "Biz, sizi Suriye'den savaştan kaçmış gelmiş, sığınmış insan olarak görmüyoruz. Nasıl zamanında ensar, muhaciri kabul ettiyse, bugün de sizler tüm milletimizin misafirlerisiniz" ifadeleri bir gün bitecek olan misafirliğe üstün bir anlam kazandırırken (Sabah, Sizler sığınmacı değil, misafirimizsiniz, 03.06.2017), Suriyelilerin Türkçe öğrenmesine ya da çalışma iznine yönelik çalışmaları aktaran haberlerle bir anlamda toplumla kaynaşma sürecine gidildiği gösterilmektedir. Öte yandan dikkat çeken bir tanımlama "kendi imkanlarıyla kiraladıkları evlerde kalan misafirler" şeklindedir. Bu cümle aslında iktidar tarafından sunulan imkanların kamplarda geçerli olduğunu yani kamp dışında yaşamın misafirin ancak kendi imkanlarıyla mümkün olduğunu göstermektedir (Sabah, Suriyeliler geride kalanları unutmadı, 19.04.2014).

Cumhuriyet Gazetesi haberlerinde Suriyelilerin durumuna değinen, çalışma izni, kent yaşamı, kültür sanat gibi haberlerin ekseriyetle statü sorununa işaret ettiği ve dolayısıyla bir tür iktidar eleştirisini ortaya koyduğu görülmektedir. Eleştirilerin çıkış noktası "geçici koruma" statüsünün yetersiz kalışı sebebiyle bir yönetim problemi iken varış noktası "mülteci" statüsünün sağlanması için çalışılarak uluslararası düzeyde bir hak sahibi olmaları gerektiğinin vurgusudur. Misafir kavramının kişilerin inisiyatifine bağlı

kullanılışının bir göstergesi olarak 2015 yılında yayınlanan “Yardım bekliyorlardı, kampa gönderildiler” başlıklı haber, tecavüz iddiası ile kampa gitmek istemeyen Suriyelilerin yardım beklerken çadırlarının yıkılmasını anlatmaktadır. Konuya dair Vali Mehmet Kılıçlar’ın “Sizler bizim misafirimizsiniz. İstedığınız yerde kalamazsınız. Bizim gösterdiğimiz yerde kalacaksınız” sözleri aktararak Suriyelilerin Güneydoğu Anadolu Bölgesi’ndeki kamplara gönderileceği yazılmıştır (Cumhuriyet, Yardım bekliyorlardı, kampa gönderildiler, 10.01.2015).

“Bunlara mültecilere uluslararası standartlarda muamele etmeye yanaşmayarak, onları korunaksız bir “misafir” konumunda tutan hükümetin “yüce gönüllü” tutumunu da eklemek gerekir. Onlar “misafir” olarak statüsüz bırakıldıkça, kendisini buranın asıl sahibi olarak gören statü ve itibar sahibi “konuksever” kesimlerin “Bu Suriyeliler çoğaldıkça şımardılar. Misafirse misafirliklerini bilsinler” demelerine şaşırmamak lazım.”

Yukarıdaki alıntıda Suriyelilere yönelik ırkçı saldırıların nedeni olarak iktidarın uygulamaları gösterilmektedir. “Korunaksız” misafir kavramının halk tarafından misafire haddini bildirme halini alabileceğine dikkat çekmektedir (Cumhuriyet, İnsanlığın Travması: Göç, 09.02.2015). Yapılan bir çalışmada halkın %26’sının Suriyelileri “asalaklar”, %72’sinin ise “zulümden kaçan insanlar, Türkiye’deki misafirlerimiz, din kardeşlerimiz” olarak görmesi bir yandan iktidar söyleminin toplumda karşılık bulduğuna işaret ederken haberin “Yüzde 26 için Suriyeliler ‘asalak’” başlığıyla ve “Halkın yarısı Suriyeli komşu istemiyor” girişiyle yayınlanması haberi olumsuz bir noktaya taşımaktadır (Cumhuriyet, Yüzde 26 için Suriyeliler ‘asalak’, 23.10.2014). Diğer yandan “Kim Kimi Güverteden Atar” başlıklı sergiyi konu alan bir haber, misafir kavramına eleştiriyle son bulmuş ve misafirlerin Avrupa’yı tehdit etmede bir tür “koz”a dönüştüğü iddia edilmiştir (Cumhuriyet, Sahile vuran kapitalizm, 29.11.2016).

Siyaset ve İktidar. Haberlerin yoğun bir kısmında iktidara ait konuşmaların yer aldığı belirtilmişti. İktidarın, misafir kavramının tanımlayıcısı ve sınırlarının belirleyicisi

olarak konunun merkezinde yer aldığı görülmektedir. İktidar söyleminde açık kapı politikası ile insanların din, dil, ırk ayrımı yapmaksızın ve ensar-muhacir yaklaşımı ile misafir edildiği ve böylece ensar sorumluluğunun halka (özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki şehirlere) verildiği, misafirlerin yani mazlum olan kardeşlerimizin bize emanet olduğu, ezelden beri misafirperver bir millet olduğumuz gibi söylemler ön plana çıkmaktadır. Misafir kavramı bu şekilde iktidar tarafından kapsayıcı ve koruyucu bir anlam kazandırılarak kullanılsa da pratikte ve yapılan eleştirilerde kavram tanımının belirsizliği, dolayısıyla kırılganlığı kendini göstermektedir. Bu şekilde kavram “kim olduğu bilinmeyenler”, “siyasi emellere alet edilenler”, “hukuki bir tanımlaması olmayanlar”, “sosyal ve ekonomik olarak yük olanlar” gibi farklı anlamları içermeye açık bir hale gelmiştir.

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın konuşmalarını konu alan metinlere bakıldığında 2014-2018 yılları arasında misafir kavramının aslında sahip olduğu anlamı koruduğu ve genel olarak hem Suriyelileri hem de Iraklıları işaret ettiği görülmektedir. Dikkat çeken bir nokta ise Erdoğan'ın herhangi bir açılış veya iftar yemeği konuşması, terörle veya 3. havalimanı ile ilgili bir basın toplantısı gibi farklı konuşma alanlarında Suriyeliler konusuna değinmesidir. Başka bir deyişle, ele alınan haberlerde Suriyeliler konusu günlük siyasetin bir parçası haline gelmiş gibi görünmektedir. 2014 yılında henüz Başbakan iken Musul Başkonsolosluğu'nun kurtarılması hakkındaki konuşmasının sonuna doğru Türkiye'de bulunan 1 milyon 300 bin Suriyeli ve Iraklı için “topraklarımızda bir ensar anlayışı ile misafir ediyorsak bu milletin büyüklüğünün ifadesidir” ifadeleriyle misafirliğin ancak milletin misafirperverliği ile mümkün olduğuna dikkat çekmiş ve bunun getirdiği sıkıntılar olsa dahi onların bomba altında bırakılmasının zulüm olacağını söylemiştir (Hürriyet, Erdoğan kurtarılan personeli Köşk'te kabul etti, 21.09.2014). Yine aynı yıl bir iftar konuşmasında benzer noktalara değinilmiştir: “Başka ülkelerde derin sosyo-ekonomik yıkımlara yol açabilecek bir hadiseyi Türkiye kendisi mağdur olmadan misafirleri de mağdur etmeden yönetme başarısını gösterdi” (Hürriyet, Erdoğan: Batı, Filistinlilerin katline ortak oluyor, 18.07.2014). 2015 yılında şoför esnafa hareket edilmesi hakkında yaptığı konuşmasının sonuna doğru “Suriyeli misafirlerimizi

kapı dışarı etmekten bahsediyorlar. Bunlar ne diyor, biz bunları zalim Esed'e teslim edeceğiz, o da bunları bildiği gibi yapsın. Biz olduğumuz sürece Suriyeliler bizim misafirimizdir" cümleleri, bir anlamda misafirliğin aslında iktidarın dış politika tercihinin bir ürünü olduğuna işaret etmektedir. Zira iktidar değiştiğinde Suriyelilerin kimin misafiri olacağı sorusuna tartışmaya açık bırakılmıştır (Sabah, Erdoğan: Şoförümüze hakaret eden yazarı kınıyorum, 30.04.2015). 2016'daki vatandaşlık tartışmalarından sonra da 2017 yılı Suriyelilerin kalıcı olduğunun medyada daha fazla yansıtıldığı görülmektedir. Erdoğan kaymakamlara seslendiği bir konuşmasında misafir edilen Suriyeli ve Iraklılar için "Başlangıçta kısa süreli hesaplanan bu durum zamanla daha köklü tedbirleri gerekli kılmıştır" ifadeleriyle vatandaşlık vermek üzere bir çalışmanın yürütüldüğünden bahsetmiştir (Hürriyet, Cumhurbaşkanı Erdoğan kaymakamlara seslendi, 10.01.2017). Başka bir haberde ise Şanlıurfa'da toplu açılış törenindeki konuşmasında yerel halkın Suriyeli göçmenleri misafir edip ev sahipliği yaparak dünyaya insanlık dersi verdiklerini belirtmiş ve "sizin her biriniz batıya meydan okudunuz ve 'biz ensarız, muhacirleri bağrımıza bastık' dediniz" sözleriyle yine batı karşısında ensar-muhacir ilişkisinin gücünü vurgulamıştır (Hürriyet, Cumhurbaşkanı Erdoğan: Büyük bir felaketin önüne geçildi, 06.01.2017).

Siyaset ve iktidar söylemine dair diğer haberlerde vatandaşlık, geri kabul anlaşması ve vize serbestisi, Cerablus ya da Fırat kalkanı operasyonu gibi konular gündeme gelirken iktidar söylemine yönelik eleştiriler de bu haberlerin diğer yanını oluşturmaktadır. Erdoğan'ın konuşmalarında sık sık yapılan harcamaları dile getirmesi "dünyada ne kadar mağdur insan varsa, asırlardır hepsini misafir etmek, bağrımıza basmak çok güzel ama bu âlicenaplığı sürekli kafalarına kakmak çok kötü" şeklinde eleştirilmiştir. Bu konuda paranın nereye harcandığının söylenmesinin Türk milletinin asaletine yakışmayacak kadar olayların çirkinleştiği anlamına geldiği iddia edilmiştir (Hürriyet, Badem kurusu, Rauf Tamer, 27.12.2017). Statü karmaşasına değinerek Suriyelilerin savaştan kaçarken geldikleri yerde dilenmeleri, fuhşa sürüklenmeleri gibi durumlarla geleceklerinin karardığını aktaran bir köşe yazarı konuyu statü meselesine bağlayarak şu eleştiriye dile getirmiştir:

“Ancak toplumumuzda bu beklenmedik, çok kalabalık ve topraklarımızdaki durum ve statüleri belirsizliğini koruyan, mülteci mi, göçmen mi, sığınmacı mı, yoksa sadece misafir mi sayıldıkları bilinmeyen konukların varlığı gittikçe daha büyük sorunlara yol açmaya başladı.” (Cumhuriyet, Alevileri Gören Var Mı?, Sadık Çelik, 19.7.2014)

Tanımlama ve Etiketleme. Haberlere ve gazetelere dair genel çerçevenin verilmesinin ardından dikkat çekilmesi gereken başka bir konu “misafir” kavramına ne gibi anlamların yüklendiğini ortaya koyabilmektir. İktidar söyleminde misafir kavramının sıklıkla “kardeş, muhacir, mazlum” kavramlarıyla bir arada kullanıldığı görülmektedir. Bu haliyle misafir, bir yandan (mazlum) savaş mağduriyetinin getirdiği vicdan meselesi, bir yandan (muhacir) tarihi geçmişimizle anlam kazanarak geleneksel bir değer meselesi ve bir yandan da (kardeş) kültürel bağların ve akrabalık ilişkisinin getirdiği yükümlülöklere has bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Konuşmalarda bilhassa sınır kentlerine (Gaziantep, Şanlıurfa, Mardin, Kilis, Hatay) yönelik olan ensar-muhacir vurgusu, iktidarın “misafir” olarak tanımladığı Suriyeli ve Iraklıları halkın misafirperverliğine emanet ederek onlardan ensar olmaları beklentisiyle sorumluluğun fazlasıyla halka yüklendiği görülmektedir. İncelenen yıllar arasında yer alan haberlerde iktidarın misafir kavramını tanımlama biçiminde bir değişimden söz etmek pek mümkün değilse de misafir kavramının başına eklendiği varsayılabilir “kalıcı” sıfatının bu süreçte “geçici”liğin yerini aldığı söylenebilir. Söylemlerde misafir ve misafire olan yaklaşım birbirinin benzeri şekilde kendini tekrar ederken 2014 yılında geçici oldukları vurgulanan misafirler 2017 yılına gelindiğinde vatandaşlık ve entegrasyona yönelik çalışmaları ile kalıcı etiketini kazanmıştır. Misafir kavramının ilk tanımını koruyuşu, kalmanın yanında hala gitmesi beklenen ikircikli bir durumun sürmesine neden olmaktadır.

“Misafir gibi olsunlar”, “misafire sahip çıkılsın”, “misafir algısı artık gitsinler olgusuna dönüştü”, “misafirin yükü”, “ister misafir ister mülteci olsun”, “koz olarak misafir”, “empati kurulduğunda misafir”, “ülkelerine dönecekleri güne kadar misafir” gibi ifadelerde kavramın her bağlamda farklı bir işlev yüklendiği görülmektedir. Bunu halk nezdinde, Suriyeli gözünde, iktidar söyleminde ve muhalif yaklaşımda (iktidar eleştirisi anlamında) olarak temelde dört farklı açıdan değerlendirildiğini görmek mümkündür. İktidar için toplumsal sonuçları bağlamında kardeş, yük, koz vb. tanımlamalara sahip olan kavram, halk nezdinde deneyimleri (suç, cinayet ya da komşuluk ilişkisi gibi) doğrultusunda bir anlam kazanmaktadır. Benzer şekilde Suriyeli için de bu tanımlamalardaki değişimin yine deneyimlere (fuhşa zorlanmak ya da güzel bir iş sahibi olmak gibi) dayandığı görülmektedir. Muhalif yaklaşımda ise iktidarın kavramın içini nasıl doldurduğuna bağlı olarak aslında iktidar söyleminden bağımsız bir tanıma sahip olmadığı görülmektedir. Toplumsal düzeyde ise “ister misafir ister mülteci” şeklinde kavramın ne olduğundan öte Suriyelilerin kalıcı oluşu ve entegrasyonuna bağlıdır.

3.3. Misafire Bahşedilen Bazı Konular

Bu kısımda 2014-2018 yılları arasında incelenen haberlerde gündem yarattığı söyleyebilecek ön plana çıkan belli başlı tartışma konuları ele alınacaktır. Konulara dair gazetelerden seçilen haberlerin Van Dijk’ın söylem analizi yöntemi ile incelenerek birbirleriyle karşılaştırılmaları amaçlanmıştır. Haberler dilenci-misafir, ölü-misafir, vatandaş-misafir ve son olarak da iktidarın misafiri şeklinde dört farklı tema çevresinde işlenmiştir. Analize başlamadan önce ise Suriyelilerin Türkiye’ye göçü ve sahip oldukları statüye dair kısa bir giriş yapılmıştır.

15 Mart 2011’de Arap Baharı’nın etkisiyle Suriye’nin Deraa kentinde başlayan rejim karşıtı gösteriler, hükümet güçleri tarafından sert bir müdahaleyle sonuçlanmıştır ve ardından çatışmalar ülke genelinde hızla yayılmaya başlamıştır. Başlangıçta hükümet güçleri ile rejim muhalifleri arasında süren çatışmalar, zamanla farklı etnik ve dini inanç grupları arasında da cereyan etmeye başlamıştır (Koyuncu, 2014: 13, 19). Bu süreçte,

muhalif konumdaki uluslararası topluluğun büyük çoğunluğu ve Türkiye, sivil halka şiddet ve baskı uygulamaya devam eden Esed rejiminin fazla uzun ömürlü olmayacağını beklemiştir. Ancak DAİŞ isimli örgütün de ortaya çıkması bölgede siyasal ve toplumsal sorunların artmasına neden olmuştur. Uzun kara sınırı ve uyguladığı “açık kapı politikası” sebebiyle bu çatışmalardan kaynaklanan sorunlar önemli boyutta Türkiye’ye yansımaktadır (Ağır ve Sezik, 2015: 96). Suriye’de süregelen çatışmalar, milyonlarca insanın ülkesini terk etmek zorunda kalmasına ve Lübnan, Mısır, Irak, Ürdün ve Türkiye’ye sığınmalarına neden olmuştur. Bu ülkeler çatışların başlamasıyla açık kapı politikası³³ uygulamaya başlamışlar ancak bu durum, bir süre sonra sınırları geçen sığınmacıların kayıtlarını tutmanın olanaksız hale gelmesine yol açmıştır (İHD, 2013). Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK), tarihte benzerine az rastlanan bu durumu “yakın tarihte görülen en büyük göç dalgası” olarak nitelendirmiştir (Erdoğan, 2018: 1). Türkiye’ye Nisan 2011’de başlayan Suriyelilerin bu kitlesel göçü Suriye’deki iç çatışma nedeniyle tipik zorunlu göç olarak değerlendirilmektedir (Duruel, 2017: 208). Türkiye de bu tarihten itibaren açık kapı politikası uygulayacağını belirtirken 100.000 kişinin kritik eşik olduğunu dile getirmiştir. Ancak beklentinin ötesinde Suriye’den gelen göç dalgası devam etmiş, Türkiye sürenin uzaması ve sayının artmasına rağmen Suriyelileri kabul etmeye devam etmiştir (Ağır ve Sezik, 2015: 96). Göç İdaresi Genel Müdürlüğü’nün verilerine göre ise 8 Mayıs 2020 tarihi itibarıyla Türkiye’de 3.579.008 Suriyeli bulunmaktadır. 63.403 Suriyeli Geçici Barınma Merkezleri’nde yaşarken, 3.515.805 Suriyeli ise bu merkezlerin dışında yaşamaktadırlar³⁴.

Türkiye’deki göçmenlerin büyük bir kısmı siyasi ve ekonomik nedenlerden ötürü Avrupa dışı ülkelere gelmektedirler. Bu göçmenlerin ve sığınmacıların çoğu, Türkiye’nin düzensiz göçmenlere dair ülkedeki yasal zeminden yoksunluk ve Cenevre Sözleşmesi ile getirdiği coğrafi sınırlama sebebiyle yasal statü edinme imkanından

³³ Açık kapı politikasına dair Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin ilk açıklaması: “zulüm ve savaştan kaçan bu misafirler için sınırların açık olduğunu ve öyle kalacağını, gelenlerin Türkiye’deki temel ihtiyaçlarının karşılanacağını ve kimsenin zorla geri gönderilmeyeceği” şeklindedir (Erdoğan, 2015: 318).

³⁴ Göç İdaresi Genel Müdürlüğü. (2018). Yıllara göre geçici koruma kapsamındaki Suriyeliler. Erişim tarihi: 19.05.2020, http://www.goc.gov.tr/icerik3/gecici-koruma_363_378_4713

mahrumdurlar (Danış, 2010: 191). Özellikle coğrafi sınırlama Türkiye’den koruma talep etmeyi isteyecek birçok insanı kapsam dışı bırakırken Afganistan, İran, Irak ve Suriye gibi ülkelerden gelenler sığınmacıların çoğunluğunu oluşturmaktadır (İçduygu, 2015: 286). 2011 yılında, Türkiye’ye başlayan Suriye kitlesel göçünde ise başlarda “misafirlik” ve “geçicilik” algısı üzerine yürütülen politikalar, zamanla “kalıcılığın kabulü” ve “uyum” politikalarına doğru evrilmiştir. Bu süreçte, Türkiye’deki Suriyelilerin yasal statüleri en önemli sorunlardan biri olmuştur. 11 Nisan 2013’teki Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK) ve 22 Ekim 2014’te yapılan Geçici Koruma Yönetmeliği (GKY), coğrafi kısıtlama şartını korurken, yeni tanımlamalara da yer vermiştir (Erdoğan, 2015: 320-321). Böylece “sığınmacı” kavramı kaldırılırken yerine şartlı mülteci, ikincil koruma, geçici koruma olarak yeni statüler tanımlanmıştır (Erdoğan, 2018: 45). Buna göre, Türkiye’ye gelen Suriyeliler “geçici koruma³⁵ statüsü altındaki kişiler” şeklinde tanımlanmaktadır. Bu statü ile koruma altına alınan Suriyeliler, her türlü ihtiyaçlarının devlet tarafından karşılandığı bir nevi “misafir” konumunda kabul edilmektedirler. Neticede bu statü Suriye’deki iç savaşın son bulmasıyla Suriyelilerin geri dönüşünü öngörmektedir (Koyuncu, 2014: 28-29).

Bununla beraber Türkiye’ye gelen Suriyelilerin statüsü uzun süre tartışılmış, yasal düzenlemeler mülteci statüsünde tanımlanmalarına izin vermediği için kamu kurumları ve siyasal aktörler bu kavramı kullanmaktan kaçınmışlardır. Türkiye’nin göç mevzuatındaki karmaşa Suriyeliler hakkında mülteci, sığınmacı, göçmen, misafir ve geçici koruma altındaki kişiler gibi birçok kavramın gündem olmasına da neden olmuştur (Erdoğan, 2018: 58-61). Yasal konudaki karmaşa GKY ile son bulmuş ve Suriyeliler için “geçici koruma altındakiler” statüsü tanımlanmışsa dahi kavramsal karmaşa kendisini sürdürmeye devam etmiştir. Misafirlik kavramı toplumsal kabul ve uyum açısından önemli kabul edilebilir. Öte yandan Erdoğan’ın *Toplumsal Kabul ve Uyum* araştırmasına göre kavramın hem olumlu hem de olumsuz bir yanı taşıdığı söylenebilir (Erdoğan: 2018:

³⁵ Geçici Koruma: Ülkesinden ayrılmaya zorlanmış, ayrıldığı ülkeye geri dönemeyen, acil ve geçici koruma bulmak amacıyla kitlesel olarak veya bu kitlesel akın döneminde bireysel olarak sınırlarımıza gelen veya sınırlarımızı geçen ve uluslararası koruma talebi bireysel olarak değerlendirmeye alınamayan yabancılara sağlanan korumadır (GKY Md. 1).

182). Gelenlerin misafir gibi görülmesi, ev sahibi topluma sorumluluk yükleyip empati kurmalarını sağlarken diğer yandan bu misafirliğin sınırlı ve geçici olduğuna işaret eder. Çalışmaya göre Suriyeliler de Türkiye’deki toplumsal ilişkiler bağlamında kendilerini en çok rahatsız eden konulardan birinin misafirlik kavramı olduğunu öne sürmüşlerdir. Nitekim misafirlik bir anlamda ev sahibinin verdikleriyle yetinmeyi ve haddini bilmeyi gerektirmektedir (Erdoğan, 2018: 182).

a. Dilenci-Misafir

Türkiye’de 2013 yılı sonu ve 2014 yılı itibarıyla Suriyelilerin sayısındaki artış Suriyeli nüfusun daha da artacağı ve kalış sürelerinin uzayacağı iddiasını dolaşıma sokmuştur. Başka bir deyişle Suriyelilerin “kalıcı” oldukları yargısı tartışılmaya başlanmıştır. Bu noktada asıl mesele ise kontrol edilebilen kamp alanlarında yaşayan Suriyeliler (%13) değil, kamp dışında Türkiye’nin farklı şehirlerinde yaşayan Suriyeliler (%87) olmuştur (Erdoğan, 2018: 32). Geçici Koruma’ya dair yönetmeliğin 22 Ekim 2014 tarihinde yürürlüğe girmesiyle ancak bu tarihten sonra Suriyelilere geçici koruma statüsü verilmeye başlanmıştır. 2014 yılı içerisinde kayıt altına alınan Suriyeli sayısı Göç İdaresi’nin 2014’te yayınlanan raporuna göre 1.294.631 kişidir. Yönetmelik sonrası yılsonunda ise bu sayı 1.519.286 olarak kaydedilmiştir (Türkiye Göç Raporu, 2014: 75). Şehirlerde yaşayan Suriyelilere dair 2014 yılında gündemde cereyan eden temalardan biri dilenciliktir.

17 Temmuz 2014 tarihinde Cumhuriyet gazetesinin dokuzuncu sayfasında yer alan haber (ya da haber sayfasının) başlığı “*İnsan onuru zedeleniyor*” şeklindedir. Haber başlığı herhangi özel bir grubu içine almazken tüm insanlığı kapsayan ve insanı insan yapan bir değer gördüğü zarara atıfta bulunmaktadır. Yerelde yaşanan bir olayın küresel anlamda kabul gören bir değere bağlanması ifadenin referans aldığı noktaya özel bir güç kazandırırken durumun vahametini de artıran bir niteliğe sahip görünmektedir. Sayfaya bakıldığında göze çarpan ilk iki unsurun başlık ve fotoğraf olduğu göz önünde bulundurulursa, bu haliyle başlık haberin içeriğine dair özel hiçbir şey sunmazken

sayfadaki fotoğraflar sokakta yerde oturan çocuklar ve kadının neyi temsil ettiğine dair ufak bir fikir sunmaktadır. Ana başlığın hemen yanında yer alan “*Hukuki statüsü olmayan Suriyelilerin sorunlarını çözmek için kalıcı adımlar atılmıyor*” ifadesi Suriyelilerin sahip oldukları ya da olamadıkları statüye dair belirsizliği tartışmaya açmaktadır. Dolayısıyla başlığın altındaki yazı Cenevre Sözleşmesi’ndeki coğrafi çekince gereği Suriyelilere mülteci statüsü verilmezken onların mahrum kaldıkları hakların yanında ucuz işçi gücü olarak kullanılmalarına işaret etmekte ve bu sebeple yeni yasaların çıkarılmasının gerekliliğine değinmektedir.

Ana başlığın ardından göz çarpan daha küçük puntolarla yazılmış diğer ara başlık ise “*Sefaletle terk edildiler*” dir. Bu başlık sefaletle terk eden ve terk edilene yani fail ve mefulle dair bir bilgi vermese de insanlık onurunu zedeleyen konunun sefaletle olanla bağıni göstermesi sebebiyle haber içeriğine biraz daha yakınlaştırmaktadır. Hemen

altındaki “*Devlet, kamplarda kalmayan ve dilencilik yapıp insana yakışmayan yerlerde yaşam savaşı veren yaklaşık 800 bin Suriyeli göçmeni görmezden geliyor*” haber girişiyle dilencilik konusuna gelinmiş ve Türkiye’de barınma merkezi dışında yaşayan kayıt dışı

17 TEMİZLİK 2014 PERİYODİ

CUMHURİYET HABERLER

9

İnsan onuru zedeleniyor

Hukuki statüsü olmayan Suriyelilerin sorunlarını çözmek için kalıcı adımlar atılmıyor

Yeni yasalar çıkarılmalı

Sefaletle terk edildiler

Devlet, kamplarda kalmayan ve dilencilik yapıp insana yakışmayan yerlerde yaşam savaşı veren yaklaşık 800 bin Suriyeli göçmeni görmezden geliyor

Esad kontrolü sağladı

Ermeniler geri döndü

Kampa gidenin masrafları karşılanacak

Sonuç almaya yönelik çalışmalar başlatılacak

AKP'di Salih: Provokasyon

Yeni yasalar çıkarılmalı

Sefaletle terk edildiler

Esad kontrolü sağladı

Ermeniler geri döndü

Kampa gidenin masrafları karşılanacak

Sonuç almaya yönelik çalışmalar başlatılacak

AKP'di Salih: Provokasyon

durumdaki Suriyelilerin yanı sıra dilenenlerin çoğunun Türkmen Alevileri ve Kürtler olduğu ancak devletin onları görmezden geldiğinden bahsedilmiştir. Bu şekilde statü karmaşasının yol açtığı durumlardan bahsedilip failin devlet mefulün ise Suriyelilerin yanı sıra Türkmen Aleviler ve Kürtler olduğu belirlenerek sayfa sonunda İstanbul'daki dilenciler konusuna gelinmiştir ki çalışmada merkeze alınan 'misafir' kavramı da bu kısımda yer almaktadır.

"İSTANBUL VALİSİ MUTLU'DAN SURIYELİ AÇIKLAMASI: Sonuç almaya yönelik çalışmalar başlatacağız" alt başlığıyla açıklamanın nesnesi ile metne dair daha fazla detayın verildiği görülmekte ve metin temelde iki paragraflık kısa bir açıklama şeklinde yer almaktadır. Bu metnin odak noktası Suriyelilere dair yapılacak düzenlemedir. Haberin kaynağını gösteren 'İstanbul Haber Servisi' ifadesi ile başlayan ilk paragrafta dönemin İstanbul Valisi Hüseyin Avni Mutlu'nun açıklamasının mevzuatla ilgili kısmından kısa bir alıntı yapıldıktan sonra ikinci paragrafta Vali'nin şu sözleri aktarılmıştır:

İSTANBUL VALİSİ MUTLU'DAN SURIYELİ AÇIKLAMASI:

Sonuç almaya yönelik çalışmalar başlatacağız

İstanbul Haber Servisi - İstanbul Valisi Hüseyin Avni Mutlu sokaklarda yaşayan ve dilencilik yapan Suriyelilerle ilgili "İstanbul'da 67 bin Suriyeli için önümüzdeki günlerde daha iyi neticeler alacağımız bir çalışma başlatacağız. Kendi rızası olmayanların kamplara gönderilmesi konusunda bir mevzuat düzenlemesi üzerinde çalışıyor" dedi.

İl Koordinasyon Kurulu Toplantısı'na başkanlık eden Vali Mutlu sorular üzerine şöyle konuştu: "İstanbul'da orta halli, eğitim seviyesi biraz daha yüksek bir kesim var. Ancak tamamı böyle değil. Biz sokak-

ta kalanlar için geçen kış itibarıyla biri Tuzla, diğeri Pendik olmak üzere iki tane misafirhane oluşturduk. 700 civarında misafiri 5-6 ay kadar orada muhafaza ettik. Bunlardan 500'den fazlasını geçtiğimiz ay itibarıyla kendi rızalarıyla Şanlıurfa'ya gönderdik. Geri kalanları da İstanbul'da ev tutmak itibarıyla kaldı.

'Kendi rızası olmayanların kamplara gönderilmesi' konusunda bir mevzuat düzenlemesi üzerinde çalışıyor. Önümüzdeki günlerde bu konuda çok daha iyi neticeler alabileceğimiz bir çalışmayı başlatmış olacağız" diye devam etti.

Haber başlıkları bize verdiği içerik tahmini sebebiyle bir güce sahiptir. Ayrıca haberdeki başlıklar yalnızca bir tür başlıklandırma değildir, aynı zamanda haber içi hiyerarşik yapıyı da şekillendirir (Van Dijk, 1988b: 34, 41). Başlığıyla büyük bir insanlık sorununa işaret ederek başlayan haber anlatısı Suriyelilerin statüsünün belirsizliğine ve dilenci olmalarına temas ettikten sonra sayfa sonunda aslında haber dilinden bağımsız 'misafir'

Şekil 13: Cumhuriyet Gazetesi, İnsan Onuru Zedeleniyor, 17.07.2014

kavramına bürokratik söylemin bir parçası olarak yer verir. Vali'nin konuşmasından yapılan alıntı göreceli olumlu bir girişe sahiptir. İstanbul'da bulunan Suriyeliler, dilenciler olarak ön plana çıkmışsalar da eğitim seviyesi daha yüksek olan veya orta halli olanlardan bahsedilmesi hepsinin aynı kategoride değerlendirilmediğine dikkat çeker. Van Dijk'ın "X'e karşı değilim, ama..." şeklinde kurulan cümleler için önyargılı söylemin bir parçası olan *Sözde Olumsuzluk* olarak bahsettiği yadsıma ifadesini (Van Dijk, 2015: 59) burada okumak mümkündür. Konuşmacının, dinleyicilerin Suriyeliler hakkında olumsuz bir izlenime kapılmasını önlemek için konuşmaya olumlu bir durumla başlayıp "*Ancak tamamı böyle değil*" ifadesiyle devam etmesi buna bir örnektir. Devamında ise "*Biz sokakta kalanlar için... misafirhaneler oluşturduk. 700 civarında misafiri 5-6 ay kadar orada muhafaza ettik*" ibaresiyle misafir tanımlamasının olumsuz yargılardan uzak tutulduğu görülebilir. Vali, dilenci ve misafir kelimelerini aynı metinde bir arada kullanmayarak "sokakta kalanlar" şeklinde dilencilere işaret ettiği görülmektedir. Saklamak kadar, koruma anlamını da barındıran "muhafaza etmek" ifadesi bir anlamda misafirlerin herhangi bir düzenleme yapılmaksızın oldukları durumda yaşayacaklarını ima eder. "Bunlardan 500'den fazlasını geçtiğimiz ay itibarıyla kendi rızalarıyla Şanlıurfa'ya gönderdik. Geri kalanları da İstanbul'da ev tutmak itibarıyla kaldı" cümlesinde geçen 'rıza' hoşnutluğu, istemeyi gerektiren bir kavramdır. 'Göndermek' ise bir insanın rızasından öte bir anlam içerir. Bir insan bir yere gönderilir, ancak bir yere kendi rızasıyla gidebilir. Göndermek fiili, muhatabını edilgen duruma sokan bir fiildir. Bu cümle yapısında rıza ve göndermek birbiriyle çelişen bir anlama sahiptir. Konuşmanın devamı da bu çelişkiyi sürdüren bir niteliğe sahiptir. Hazırlanan mevzuat, kendi rızası olmayanların da gönderilmesine ilişkin bir düzenlemedir. Bu haliyle konuşma metninden rızaya dair anlaşılan, başka seçeneği olmadığı için gitmeyi kabul edenler ve gitmemek için direnenler arasındaki farkla ilişkilidir. Neticede herkes gitmek zorundadır. Dikkat çeken diğer bir nokta ise, Vali'nin konuşmasında sadece 'sokakta kalanlar' sıfatı kullanılsa da haber metninin kendi içeriğinde 'sokakta kalan ve dilencilik yapan Suriyeliler' ifadesi yer almaktadır. Bürokratik söylem, Suriyelileri dilencilik merkezinden uzaklaştırırsa da metnin kendisinde dilenci ve Suriyelinin bütünleştirildiği görülmektedir.

Konuya dair 16 Temmuz 2014 tarihli Sabah gazetesine ait “*Vali Mutlu’dan ‘Suriyeli’ açıklaması*” başlıklı haber “*İstanbul'daki Suriyeli sayısının 67 bin olduğunu söyleyen Vali Hüseyin Avni Mutlu, kendi rızası olmayanların kamplara gönderilmesi konusunda çalışma başlatılacağını ifade etti*” girişiyle verilmiştir. Van Dijk başlık ve haber girişinin, metnin ana temasını ifade ettiğini söyler. İkisi birlikte haber metnini özetlerken anlamsal makro yapıyı da açığa vururlar (Van Dijk, 1988b: 53). Bir önceki haberin aksine bu haberde başlık konunun bir bürokrat tarafından Suriyeliler hakkında yapılan bir açıklama hakkında olduğu bilgisini vermektedir. Haber girişinde herhangi bir neden belirtilmeksizin kendi rızası olmayan Suriyelilerin de kamplara gönderileceği belirtilmiştir. Haberin ilk paragrafı da mevzuat düzenlemesine dairdir. “İstanbul İl Koordinasyon Kurulu 2014 Yılı İkinci Dönem Toplantısı”nda gerçekleştiği bilgisi verilen konuşmada Vali, İstanbul’daki projelere ve Ramazan ayına değinmiştir. “*67 BİN SURIYELİ VAR*” alt başlığı bizi Suriyeliler konusuna getirse de dilencilikten bağımsız bu başlık sadece sayılarla Suriyelilerin varlığına işaret eder.

“Toplantıya katılan bir sivil toplum kuruluşu temsilcisinin "Suriye'den gelenlere ülkemizin değişik kentlerinden tepkiler gelmeye başladı. Dilencilik çok arttı, Valiliğinizin bu konuda bir çalışması var mı?" şeklindeki sorusu üzerine Mutlu, ülkelerindeki iç savaştan kaçarak Türkiye'ye sığınan Suriyeliler için "misafir" tabirinin kullanıldığını hatırlattı.”

Haberde dilencilik içeriğiyle gelen soruya ilk karşılığın “misafir” hatırlatması olduğu görülmektedir. Ardından da misafirlerin kayıt altına alındıkları bilgisi verilmiştir. Konuşmaya dair alıntı şu şekilde devam etmektedir:

"Nerede oturduklarını, geçim ve eğitim durumlarını ve buna benzer birçok bilgiyi kayıt altına aldık. Şu anda İstanbul'da kayıt altında 67 bin Suriyeli misafirimiz var. Bu rakam son 3 ayda adeta sabitlendi. Başlangıçta kayıt altına alınırken, Suriyelilerin çekinceleri vardı. Zamanla sıkıntı olmayacağını anlayınca, kendileri gelip kayıt

yaptırdı. Maddi durumu iyi, mesleki bakımdan iyi, kendi ayakları üzerinde durabilecek bir kesim, ağırlıkla İstanbul'a geldi. Ama tamamı böyle mi? Hayır. Özellikle hepimizi üzen ve meşgul eden, sokakta dilenmek suretiyle geçimini temin etmeye çalışan tablolar var. Bu sıkıntının farkındayız. Dilencilikle zabıta mücadele eder, buna müsaade etmez. Ancak yapılan uygulamalara rağmen, bunun çok fazla önüne geçilemediğini görüyoruz. Kış aylarında...”

Kayıt altına alınanlar zamanla güvenleri kazanılan misafirlerdir. Cumhuriyet gazetesindeki habere göre daha detaylı verilen bilgide İstanbul'da bulunan Suriyelilerin çoğunun kendi imkanları ile yaşamlarını sürdürebildiği, sokakta dilenenlerin ise geçim sıkıntısı yaşaması nedeniyle dilendikleri belirtilmektedir. Bu noktada vurgu misafir Suriyelilerin dilenmesine değil yaşadıkları sıkıntı sebebiyle buna mecbur kalmış olmasına kaydırılmıştır. Haberin devamında ise bu mecburiyetten doğan duruma yapılması planlanan müdahaleyi meşrulaştırmada İstanbulluların yanında Suriyelilerin düşüncelerine de başvurulmuştur.

“Dilencilik sadece İstanbulluları değil Suriyelileri de rahatsız ettiğini ifade eden Mutlu, "Suriyelilerin bizimle birlikte sorunlarını çözmek için çalışan birtakım mekanizmalarının temsilcileri, bu problemi bize aktarıyor. 'Bunlar, Suriyeli misafir olarak imajımızı sarsıyor' diyorlar. Bir grubun dilencilik konusunda suistimal yaptığını belirtiyorlar. Bu konuyla ilgili değerlendirmeler yapılıyor. Belki çok kısa bir süre içinde bununla ilgili, ciddi ve yeni bir uygulama başlatacağız" şeklinde konuştu.”

Yukarıdaki alıntıda Suriyelilerin de kendilerini misafir gördükleri bilgisi ve dilencilik mevzusunun Suriyeli oluştan ayrı bir konum arz ettiğinin bizzat yetkili konumdaki Suriyeli tarafından okuyucuya aktarılması bürokratik söylemin Suriyelilerce de desteklendiğinin kanıtı niteliktedir. Böylelikle misafir, tek taraflı, bahşedilmiş bir statü olmaktan çıkmış ve karşılıklı kabulün bir sonucunda var olmaktadır.

İki haberde de dilencilik konusunun yoksullukla doğrudan bağlantılı olduğu kabul edilir. Bir haberde dilenci problemi iktidarın problemi haline getirilirken diğer haberde iktidar tarafından Suriyelilerin bireysel yoksulluğunun bir sonucu olarak sunulduğu görülür. Bu durum Georg Simmel'in "yoksul" tiplemesini hatırlatır. Yoksulluğun bir hak ve yükümlülük konusu olduğunu belirten Simmel yardım alma hakkının yoksullara, yükümlülüğün ise diğerlerine ait olduğunu vurgular. Bu durumda yoksul; yardım almaktan utananlardan toplumda iyi giyinen herkesi vicdan azabı duymaksızın soyulabilinecek kişiler kabul eden proleterlere ya da Tanrı sevgisi adına yardım isteyen mütevazı dilencilere kadar uzanan bir çeşitliliğe sahiptir. Bireylere yöneltilen yardım talebinin diğer yüzü de belediye, yardım kuruluşları, meslek örgütleri gibi kolektif yapılara yöneliktir. Yoksullara yardım devletin yükümlülüğü haline gelmişse de bu yükümlülük belediyelere aktarılmış ve belediyeler ve sosyal yardım kuruluşları daha ziyade yardım sürecinde bir aktarım noktası gibi rol kazanmıştır. Sosyal yardım kuruluşları ve maaşlı sosyal yardım görevlileri yoksullarla ilgili sürecin (tek tek her vakanın ele alınışı ve belediyeden gelen para ile sürecin yönetimi) ana karakterleri haline gelmiştir. Devlet ve genel anlamda kamusal örgütler ise acil ihtiyaçlarla ilgilenir. Ayrıca ilgilenilen bu yoksullar vatandaş statüsünde toplumsal bütünün kendisine aittirler. Dışlanmaları toplum içinde yer aldıkları role özgü bir durumdur. Yani toplumun birer mensubu, vatandaşı olarak dışlanırlar (Simmel, 2015: 155-178). Simmel konuyu şu şekilde özetler: *"Devlet yoksulluğa yardım eder; özel yardım ise yoksullara..."* (Simmel, 2015: 171). Bu bağlamda "misafir dilenci" ve devlet ilişkisini ele aldığımızda, Suriyeli misafir dilenci olmanın olağan bir durum içerisinde ortaya çıkmaması yani acil denebilecek bir sorun olarak görülmesi sebebiyle devletin sorumlu olduğu bir konu olarak ele alınabilir. Diğer yandan Suriyelilerin misafir oluşu, toplumsal bir bütüne ait olmanın ötesinde bugün gelmiş yarın gitmesi gerekenler olmaları ve devletin onlara sağladığı "geçici" haklar; sorumluluğun öznesi olarak yine devlete işaret etmektedir. Giorgio Agamben devletin baş etmekte aciz olduğu insan ve vatandaş arasında olmanın (yani misafir ya da mülteci, sığınmacı, devletsiz vs. olmasının) ulus devletin egemenliğinde kriz yarattığını ifade eder. Bu şekilde mülteci ve sığınmacılarla ilgilenen BMMYK'yi kendi

başına devlet gibi bir yapılanma olarak değerlendirirken devletin aciz kaldığı noktadan doğduğunu ifade eder (Agamben, 2008: 91-92). Toplum içi, topluma ait olanların sorunlarında sosyal yardım kurumları rol oynarken, toplumda bulunan ama vatandaş olarak dahil olmayanlarla BMMYK gibi uluslararası örgütler ilgilenmektedir. Nihayetinde misafir oldukları söylenenler için sorumluluğun kime ait olduğu bir belirsizlik gibi görünse de hedef devlet değil, iktidar olmuştur. İktidarın yaptığı düzenlemeler sonucu kendi ayakları üzerinde duramayanları yani misafirleri gönderdikleri yerler geçici koruma merkezleridir. Adam Ramadan mülteci kamplarını geçici olarak kurulan “misafirperverliğin alanı” (space of hospitality) olarak tanımlar (Ramadan, 2013: 65). Böylece misafir dilencilerin, misafirperverliğin alanına gönderilmesiyle tekrar misafir olmaları sağlanarak soruna çözüm getirilmesi planlanmıştır.

b. Ölü-Misafir

Murat Erdoğan, yaşanan göç krizi karşısında gelişmiş ülkelerin tutumlarını 2014 yılına kadar “*Doğu sınırını sonuna kadar açın ama Batı sınırlarınızı sıkı sıkı kapatın bize gelmesinler*”, 2014 sonrası ise “*para verelim bize gelmelerine engel olun*” şeklinde özetlemektedir (Erdoğan, 2016: 75). Bunun bir göstergesi de 16 Aralık 2013’te Avrupa Birliği (AB) ile imzalanan “Türkiye Cumhuriyeti ile Avrupa Birliği Arasında İzinsiz İkamet Eden Kişilerin Geri Kabulüne İlişkin Anlaşma”dır. Anlaşmayla düzensiz göçmenlerin “*anlaşma yapılan kaynak ülkeye ya da en son transit geçiş yapılan ülkeye insan onuruna yakışır şekilde*” gönderilmeleri amaçlanmıştır. Aynı dönemde Türkiye, vatandaşlarının AB’ye vizesiz seyahat imkânı tanıyacak “Vize Serbestisi Diyaloğu” sürecine de girmiştir (Türkiye Göç Raporu, 2014: 60). Anlaşma 1 Ekim 2014’te yürürlüğe girmiştir. Ancak aynı dönemde Avrupa ülkelerine Suriye ve Asya ve Afrika’nın farklı ülkelerinden düzensiz göçler beklenmedik biçimde artmaya başlamıştır. Göç dalgasındaki bu artış AB’yi sınır güvenliği ve düzensiz göçün önlenmesi konusunda çevre ülkelerle iş birliği yapmaya yöneltmiş ve bu konuda kritik noktada yer alan Türkiye ile 29 Kasım 2015 tarihinde varılan anlaşmayla “Ortak Eylem Planı” harekete geçirilmiştir. Geri Kabul

Anlaşması'nın tarihi de 1 Haziran 2016 olarak yeniden belirlenirken Türkiye'deki düzensiz göçmenlerin ihtiyaçlarının karşılanmasında kullanılacak 3 milyar avroluk ek kaynak da taahhüt edilmiştir (Ekinci, 2016: 18-19). 2015 yılında Suriyelilerin bölgede yoğunlukla göç ettiği beş ülke (Ürdün, Irak, Mısır, Lübnan, Türkiye) dışında başka ülkelere göçü artsa da 5 milyonu aşkın Suriyelinin ancak 600-700 bin kadarı (%15 civarı) Batı ülkelerine gitmiştir. Akıllarda "Aylan bebek" faciası olarak kalan olayın ardından oluşan duygusal atmosferin etkisiyle kapılarını açan Batı ülkelerine Irak, Pakistan ve Afganistan gibi ülkelere de göçmenler gitmiştir (Erdoğan, 2016: 75). Bu konu 6 Eylül 2015 tarihinde "*Aylan başardı*" başlığıyla Sabah gazetesinde konu olur. Haber'deki "*İki yaşındaki Kobanili Aylan'ın dramatik ölümü, on binlerce mültecinin Avrupa'ya giriş vizesi oldu*" ifadesi yaşanan durumu özetler niteliktedir.

6 Eylül 2015 tarihinde Aylan bebek faciasının ardından "*Türkiye'de kalamadılar çünkü...*" başlıklı haber şişme bot üzerinde kıyıya yaklaştığı tahmin edilen 5-6 kişilik bir grubun fotoğrafıyla yayınlanmıştır. Başlık ve fotoğraftan anlaşıldığı kadarıyla kimliği belirsiz bu kişilerin Türkiye'de kalabilme ihtimalleri varken kalamamalarına sebep olan bir durum onları denize yani göçe itmiştir. Kalmamak ve kal-a-mamak arasındaki fark düşünüldüğünde, 'kalamamak' kelimesi mecbur kalınan, zorlamanın olduğu bir duruma götürür.

Şekil 14: Cumhuriyet Gazetesi, "Türkiye'de kalamadılar, çünkü...", 06.09.2015

“STK çalışanlarına göre, dil bilmeyen, savaş travması yaşayan eğitilmiş, eğitimsiz tüm göçmenleri misafir değil ‘dilenci’ olmak zorunda bırakan Türkiye’nin ölümle biten kaçışta sorumluluğu ağır” cümlesiyle yazılan giriş aslında incelenen bir önceki Cumhuriyet gazetesi haberinde geçen misafir yaklaşımına benzemektedir. Yoksulluktan sorumlu olan STK çalışanları sorumluluğunu yerine getiremeyen iktidar sebebiyle eğitim seviyesi düşük misafirlerin artık bir dilenci olduğunu iddia etmektedirler. Dilencilikten sonra ölümün sorumlusu da yine iktidardır. Van Dijk, konuşmacılar için iddia eddikleri bilgi ve düşünceleri otorite olmuş şahsiyet ya da kurumlara gönderme yaparak ya da farklı biçimlerle kanıtsallığı artırma yoluna gidebileceklerini söyler. Özellikle de göçmenlerle ilgili önyargı ve olumsuz düşüncelerin iştirildiği tartışmalarda kanıtların iddialara bir tarafsızlık ve güvenilirlik kazandırdığını ifade eder (Van Dijk, 2015: 79). Haberde STK çalışanlarının sözlerinin ve yerel halkla yapılan röportajların referans gösterilmesi de iddianın kanıtsallığını artırıcı unsurlar olarak değerlendirilebilir.

““Avrupa’nın siyasi duruşu elbette eleştirilebilir. Ancak bu insanlar neden Türkiye’de kalmayı tercih etmiyor, bu da düşündürücü. Ölümün sebeplerinden biri de Türkiye...” Bu sözler Hamiş Suriye Kültür Evi kurucularından Şenay Özden’e ait.”

Avrupa’nın eleştirilebileceği bahsi ile başlayan haber metninde tersine bir yadsımadan bahsetmek mümkündür. Türkiye’nin karşısında yer alan bir konuma sahip olduğu düşünülürse Avrupa’ya (Onlara) yapılan eleştirilerin haklı olması, göçmenlerin Türkiye’de (Bizde) kalmasını istememelerinin ardında yatan gerekçeleri yok etmemektedir. Cümlelerin devamının ölümüne bağlanması, altta yatan sebeplerden birinin de ölüm olduğuna ve Türkiye’nin bundan sorumlu olduğuna işaret eder. Bu sözler de Suriyelilere yönelik hizmet veren bir kuruluşun kurucusuna aittir. Haber tüm Suriyelilerin dilenci olmadığını ancak eğitimlilerin kendilerini gösteremedikleri yönünde iddiasıyla

devam ederek Suriyeliler için çalışan derneklere destek olmaya davet eder. “*Emniyet Göz yumuyor*” alt başlığıyla da konu Aylan bebeğe taşınır.

“Bodrum sahiline cansız bedeni vuran 2 yaşındaki Aylan Kurdi’nin fotoğrafı dünyayı sarstı. Oysa küçük Aylan’dan önce 2014 yılında toplam 3 bin 279 göçmen Akdeniz’de boğularak hayatını kaybetti. 2015 yılında ise sadece Nisan ayına kadar ölen göçmen sayısı bin 750’ydi. Nisan ayından itibaren ise yoğun bir şekilde Bodrum ve İzmir açıklarından Yunanistan’a ulaşmaya çalışan onlarca botun içinde cansız bedenlere ulaşıldı. Cumhuriyet geçen ay minik Aylan’ın cesedinin vurduğu sahilde göçmen trafiğini izleyip ‘İnsanlığın Bodrumundan’ yazı dizisi ile izlenimlerini aktarmıştı. Gelenlerin kaçma işlemi için geçilen iletişim, kaçış saatleri ve yeri bölgede kime sorulsa bilinecek haldeydi. Çalışmamız boyunca sadece son gün jandarma gelip bir ekibi yakalamıştı. Bu tehlikeli geçiş Türkiye göz yumuyordu ve yummaya da devam ediyor...”

Aylan Kurdi’nin fotoğrafı dünyayı sarsmışsa da Aylan’ın ölen ilk bebek olmadığına dikkat çekilirken ölümlerden sorumlu tutulan Türkiye, devletin bir aygıtı olan polislerin görevini yerine getirmemesi gerekçesiyle suçlu bulunmaktadır. Gazetenin takip ettiği, Aylan’ın cansız bedeninin vurduğu bölgede, esnafla yapılan görüşmelerde de esnaf “*jandarma şov yapıyor*” diyerek sadece yabancı ajans gelince uğrayan jandarmadan şikayetçi olmaktadır.

4 Eylül 2015’te Sabah gazetesinde “*Cumhurbaşkanı Erdoğan CNN International’a konuk oldu*” başlıklı Cumhurbaşkanının Aylan Kurdi hakkında soruları cevapladığı haber, “*Erdoğan Avrupa’yı eleştirerek, 3 yaşındaki Aylan’ın fotoğrafına ailece ağladıklarını anlattı. Cumhurbaşkanı Erdoğan, muhabirin “Suçlu kim” sorusuna, “Ben doğrusu tüm Batı dünyasını bu konuda suçlu buluyorum” yanıtını verdi*” spotuyla devam eder. Bu haberde bahsi geçen suçlunun Batı olduğu görülmektedir. Yani iktidar söyleminde suç okları Batı’ya yöneltilmiştir. “*BİZİ AĞLATTI*” alt başlığında şu cümleler yer almaktadır:

“‘Daha önce de ne yazık ki Akdeniz'in azgın sularında çok sayıda çocuk, anne ve babanın boğulduğunu’ hatırlatan Erdoğan, sadece Türk sahil güvenlik görevlilerinin yıl başından bu yana Akdeniz'de 50 binden fazla kişiyi kurtardığına dikkati çekti.”

Cumhurbaşkanının dikkat çektiği noktada ölenlerin sayısı verilmeden çokluğuna işaret edilirken, Cumhuriyet gazetesi haberindeki jandarmalara dair bilginin aksine, yıl başından itibaren kurtarılanların sayısının 50 binden fazla olduğuna dikkat çekilmektedir. Ayrıca “Akdeniz’i mezarlığa dönüştürmek”le suçlu Batı karşısında “Türkiye’nin sınırlarına dayanan insanları misafir olarak” kabul ettiği ve 2 milyondan fazla Suriyeli ve Iraklıya ev sahipliği yapıldığı vurgulanır. Bu noktada ölenlere dair herhangi bir rakamsal veriye ulaşılmazken önem noktası olumlu olana yani kurtarılanlara çekilmiştir.

Alphonso Lingis’e göre *“kişi kendini ötekini yutmak için ağzını açmış bekleyen ölümün yerine tamamen koyduğunda ötekinin kardeşi olur”* (1997: 137). Rasyonel toplum bireyleri ‘ölüm’ dışında bir araya getiren başka bir ortaklığa sahip değildir. Öteki sadece kendi ölümünün benimkinden farklı oluşuyla benden ayrılır. Kendi ölümü benden ayrıken de ölümlülüğü ile bakış, jest ve mimikleriyle beni kendisine bağlar. Aylan Kurdi’nin ölümü, bir anda tüm dünyayı birleştiren hatta Avrupa’ya gidişin vizesi olarak tanımlanan bir özelliğe sahip olmuş ve sembol haline gelmiştir. Aylan’ın ölümü, dünyanın vicdanını sızlatırken herkesi göçmenlerin yaşadıkları zorluklar karşısında (geçici de olsa) uyanmaya çağırmıştır. Vicdana seslenen ölüm haberleri aynı zamanda ölümün suçlusu tespit edilmeye çalışıldığında insanları birbirinden ayıran bir niteliğe kavuşmaktadır. Hükümet ölümün acısının yaşandığı ve daha fazla ölümün yaşanmaması yönünde çalışmaların olduğu, suçlunun ise Batı olduğu yönünde açıklamalarda bulunurken muhalif çevre sorumluluğun çoğunu “misafir” kavramına ve jandarmanın görevini yerine getirmemesi üzerinden hükümete bırakmaktadır. İktidar söyleminde misafir sahip çıkılan iken, muhalif söylemde misafir dilenciliğin yanında tehlikeli göç yollarına başvuran kişi anlamına gelmektedir.

12 Mart 2016'da Cumhuriyet gazetesinde Deniz Kavukçuoğlu "*Suriyeliler sorunu*" başlıklı köşe yazısında AB-Türkiye Geri Kabul Anlaşması'nı ele alırken Suriyelilerin neden mülteci olamayıp "misafir" olduklarını ve geçici koruma statüsünü açıklamaktadır. Yazar, anlaşmanın sadece kaçakları kapsaması ve AB'deki mülteci karşıtlığı sebebiyle Türkiye'deki sayıların (doğal nüfus artışı hariç) sabit kalacağını öngörmektedir. "*Yakın bir gelecekte ülkemizde nüfusça güçlü bir Suriyeli-Arap azınlığın tüm sorunlarıyla karşımıza çıkacağı anlamına gelmektedir*" ibaresiyle gelecekte oluşması mümkün görülen bir soruna işaret ederken huzur içinde yaşamak için "geçicilik" esasına dayalı çözüm yolları arayışlarının "kalıcılık" esasına göre şekillenmesi gerektiğine dikkat çeker.

3 Nisan 2016'da Sabah'ta yayınlanan haberin başlığı "*Bakan Ala: Aldığımız her Suriyeli için, bir Suriyeliyi AB'ye göndereceğiz*" bir tür değiş-tokuşun yaşanacağı mesajını vermektedir. Haber girişinde ise Bakanın konuşmasının Muğla-Bodrum'da gerçekleştiği ve "Geri kabul ve AB vize serbestisi"ne dair açıklamalar olduğunu bildirmektedir. Ala: "*Aldığımız her bir Suriyeli göçmen için, bir Suriyeliyi Avrupa Birliği'ne göndereceğiz. Bu projenin ana cümlesi budur*" demiştir.

"Suriye'de yaşanan krizden dolayı Türkiye'de şu an itibari ile 2 milyon 749 bin Suriyeli kardeşimizi misafir etmekteyiz. Bu sayıya başka ülkelerden gelenler de eklendiğinde 3 milyon 69 bin 640 kişi Türkiye'de göçmen olarak bulunmaktadır. Bu miktar aslında bazı ülkelerin nüfusundan fazladır. Türkiye bu kadar kişiyi takdire layık biçimde misafir etmektedir."

Türkiye'nin misafirperverliğini layıkıyla yaptığını belirten Bakan, yapılan harcamalara ve ardından AB'den gelmesi beklenen para yardımına değinmiştir. Yasal yollardan göçün teşviki ve Geri Kabul Anlaşması ile Ege Denizi'nde yaşanan insanlık dramlarının engellenmesine katkı sağlanacağını belirtmiştir. Geri kabuller başladığı zaman, gönderilen göçmenlerin geri kabul merkezlerine intikal ettikten sonra geldikleri ülkelere

geri gönderileceklerini, Suriyelilerin ise geçici koruma altına alınarak kamplara ya da merkezlere gönderileceğini açıklamıştır.

Hürriyet Gazetesi yazarı Ünal Çeviköz 6 Temmuz 2016 tarihli köşe yazısını *“Zorunlu misafirlikten sorunlu vatandaşlığa”* başlığıyla kaleme almıştır. Başlık açık bir şekilde misafirliğin gönüllü değil zorunlu bir durum oluşu ve vatandaşlığın da sorunlu olduğuna dikkat çeker. Hemen altında kalın harflerle yazılmış haber girişi diyebileceğimiz cümle Suriye’deki iç savaşa dikkat çekmektedir: *“Suriye’de 2011 yılında başlayan ve Türkiye’de bazı çevrelerin “halkın demokratik haklarını arayış mücadelesi” olarak tanımlanan gelişmeler kısa zamanda iç savaşa döndü.”* Bu cümlede dikkate değer nokta *“Türkiye’de bazı çevrelerin...”* ifadesidir. Bu cümle hedef gösterdiği çevrenin bakış açısının yanlışlığına bir eleştiri getirerek temel bir hak arayışının neden olduğu faciaya işaret etmektedir. Devamında da aynı grubun sadece destek değil, (duyumlara göre) teşvik de ettiği demokratik mücadelenin neticesinde sınır kapısını sonuna kadar açtığından bahseden yazar, ardından Suriyelilerin neden mülteci olamadıkları hakkında ve misafir olarak tanımlayarak Türkiye’deki durumları hakkında bilgiler verir.

“Kısa zamanda misafir baskını arttı. Geçici yerleşim birimlerinde konumlandırılan misafirlerin sayısı arttıkça misafir odaları yetmez oldu. Evin her yerine dağıldılar.

Misafirler aslında misafir gittikleri evde yoğunlaşmalarına rağmen orada kalmayı da pek istemiyorlardı. O nedenle ölümü bile göze alarak kendilerini denizlere attılar ve Avrupa’ya gitmek için akın akın her türlü maceraya başvurdular. İnsanlık trajedisi daha da büyüdü.

Avrupa Birliği Türkiye’den kaçan Suriyeli mültecilerin kendi üzerinde yarattığı baskıyı azaltmak için pazarlığa razı oldu. Böylece Türkiye üzerinden Avrupa’ya kaçak yollardan gitmeye çalışan Suriyelilerin Türkiye’ye iade edilmesi, iade edilen her Suriyeli için de hukuki bir değerlendirme sonunda Avrupa’ya bir diğer Suriyelinin mülteci olarak kabul edilmesi dönemi başladı.”

Yazar, misafir kavramına eleştiri getirirken, misafirlerin misafir olma konusunda hoşnutsuzluklarına vurgu yapmaktadır. Bu nedenle misafirler aslında kendi tercihlerinin bir sonucu olarak misafirliği tercih etmezken ölümü de göze alarak başka yerlere gitmeyi tercih etmişlerdir. Geri Kabul anlaşmasına gelen eleştiri, iktidara yönelerek misafirlerin bir pazarlık unsuru haline getirildikleri yönündedir. Dolayısıyla daha önce desteklediği “Suriyelilerin demokrasi mücadelesi” bir trajediye dönüşmesinde ve şimdi de AB ile pazarlık unsuru haline gelen Suriyelilerin Avrupa’ya göç esnasında yaşadığı ikinci bir insanlık trajedisinde payı olan yine aynı iktidardır. Avrupa ile yapılan anlaşmadan bahsettikten sonra yazar “yeni bir dönem”in başladığına dikkat çeker. Suriyelilerin vatandaşlığa kabulü için çalışmaların başladığı yeni dönemde vatandaşlığa dair muhtemel sorunlar ve AB’nin muhtemel yaklaşımları tartışılmış, “*Avrupa Birliği de Türkiye’deki Suriyeli misafirlerin birdenbire ev sahibine dönüşmelerini şaşkınlıkla karşılayacak*” cümlesiyle de misafirlikten ev sahipliğine dönüşümün hızı, arada atlanan aşamaların varlığını ima eder görünmektedir.

Giorgio Agamben *Homo Sacer* adlı kitabında Yunanlıların yaşamı iki farklı kavramla, zoe ve bios ayrımıyla, açıkladıklarından bahseder. Zoe, tüm canlıların en basit tanımıyla canlı oluşu, yaşaması iken bios bir grup veya bireyin özel bir tür yaşam biçimi olarak tanımlanır. Bir anlamda bios içinde yer alan zoe’yi çıplak yaşam (bare life) olarak tanımlayan Agamben, çıplak yaşamın tarih boyunca kadınlar, köleler gibi farklı formlarda üretildiğini ve günümüzde de mültecilerin çıplak yaşama sahip olduğunu söyler. Kitabın kahramanı Homo Sacer’in yaşamı ise bu çıplak yaşamdır. Homo Sacer, hem Tanrı hukukundan hem de devlet hukukundan dışlanan kişidir. Bir anlamda elinde yaşamı dışında bir şey kalmayan kişidir. Bu kişiler öldürülebilir, ancak kurban edilemezler çünkü kurban edilmek en azından Tanrı hukukunda bir yere sahip olmayı gerektirir. Politik düzenden dışlanan bu kişiler, dışsal içleme (inclusion in the form of exclusion) diyebileceğimiz bir formda aslında tekrardan bu düzenin bir parçası olarak yer alırlar (Agamben, 1988). Balibar’ın içsel dışlama diye ele aldığı yabancı formuna tersinden bir bakış olarak da görülebilir. Nitekim yabancı, toplumsal düzenin bir parçası iken vatandaş olmaması sebebiyle dışlamaya maruz kalandı. Mülteci ise düzenin dışında yer alırken

sürekli olarak düzene kenarından dahil olan kişidir. Mültecilerin çıplak yaşam konusunda ellerinde sadece yaşamları olan insanlar olarak değerlendirmek mümkün değilse de umudunun peşinde canı pahasına yola düşen insanlar olmaları yolda bulundukları süreçte üzerlerindeki her türlü korumayı kaldırırken ölümlerinden dahi sorumlu kimsenin bulunmayışı, Agamben'in de deyişiyle öldürülebilir olmaları onları birer Homo Sacer'e dönüştürebilmektedir. Bu anlamda denizlerdeki ölüm oranlarının artışı, ortada sorumlu bir kişi bulunamazken tüm dünyanın sorumlu hale gelişi ya da sürekli farklı suçluların tespit edilerek bir yere varılmaması; mültecilerin, göçmenlerin ya da misafirlerin sınırları geçişinde veya yolculukları esnasında birer Homo Sacer olduklarından bahsedebiliriz. Buna örnek Ege Denizi'nde bir taraftan diğer tarafa geçişte ölümlerin sorumlusu bulunmaması ya da Aylan bebeğin cansız bedeni de olabilir. 2014 yılında *“Sınırdan geçmek isterken açılan ateşte öldü”* başlıklı haberde Suriye'deki iç savaştan babası ve iki çocuğuyla kaçan Sada Darwich, sınırı kaçak olarak geçmeye çalışırken nöbet tutan asker tarafından öldürülmüştür. Ölümün ardından üzüntüsünü ifade eden dönemin Şırnak Valisi Hasan İpek *“Biz Suriye vatandaşlarına Türkiye'ye giriş yaptığında misafir muamelesi yapıyoruz”* ifadelerini kullanmıştır. Sada Darwich, otopsis yapılmak üzere Türkiye'ye ölü-misafir olarak gelmiştir (Hürriyet, Sınırı geçmek isterken açılan ateşte öldü, 20.05.2014).

c. Vatandaş-Misafir

2014 yılında yürürlüğe giren YUKK ile geçici koruma kimliğine sahip olan Suriyeliler sağlık, eğitim, iş bulma gibi birtakım temel haklara sahip olmuş (ancak kamp dışında yaşayanlara barınma hakkı sağlanmamış) ve sosyal yardıma sahip olacakları da belirtilmiştir. Bu şekilde temel haklara erişim, entegrasyon sürecinin bir parçası şeklinde değerlendirilmiştir. Temel insan hakları yanında güvenli bir yasal statüye sahip olmak entegrasyonun önemli bileşenlerinden biri kabul edilir. 2016 Şubat ayında Bakanlar Kurulu ile geçici kimlik düzenlemesi gerçekleştirilen kişilerin altı ay sonra ikamet ettikleri illerde çalışma izni başvurusunda bulunabilecekleri kararı çıkarılmıştır. 2017 yılında 20.970 Suriyeli çalışma izni almaya hak kazanmıştır. Temmuz 2016'da entegrasyon

sürecinde önemli bir adım kabul edilen vatandaş olma imkânı sağlanacağına dair açıklamalar yapılmıştır (Şimşek, 2018: 369, 378). Vatandaşlığa alınması planlanan Suriyelilerin yüksek öğretim mezunu olma, Türkiye’de ekonomik, sanayi, bilimsel ve teknolojik alanlarda hizmet etme ya da edebilecek durumda olma ve çalışma izinlerinin bulunması gibi kriterle sahip olması şart koşulmaktadır. Entegrasyon için olumlu bir adım gibi görülse de belirtilen kriterlere uymayan çoğu Suriyeli vatandaşlığın getirdiği haklardan mahrum kalmaya devam edecektir (Şimşek, 2018: 378). 2016 yılında da Suriyelilere vatandaşlık verilmesine dair yapılan açıklamalar gazetelerde de gündeme oturan konulardan biri olmuştur.

Cumhuriyet gazetesi köşe yazarı Ahmet İnsel “*Mülteci mümkün değil, vatandaşlık verelim!*” (12 Temmuz 2016) başlıklı yazısında yapılan vatandaşlık açıklamasının zamansız ve hazırlıksız oluşunu eleştirmiştir. Başlıktan ilk anlaşılan statü eleştirisinin statüyü mümkün kılana yöneltildiği anlaşılmaktadır. Mülteciliğin mümkün kılınmadığı yerde geriye kalan seçenek vatandaşlık olmuştur. Yazar vatandaşlık verilmesinin kaçınılmaz olduğunu söylerken yapılan açıklamanın “ani” oluşunun hem toplumun genelini hem de AKP iktidarının tabanını bölen bir gerginliğe yol açtığını ifade eder. Başkanlık sistemi için oy hesabı yapılmışsa da açıklamanın göçmenlere karşı muhtemel ırkçı ve ayrımcı tepkiyi katlanarak artıracak iddia edilmiştir.

“Bu “başkanlık kararı”nın, hangi Suriyelilere (ya da istisnasız hepsine mi?) ve ne koşullarda vatandaşlık verilebileceğinin elle tutulur bir hazırlığı yapılmadan ortaya atıldığını, hükümetten gelen son derece çelişkili beyanlar gösterdi. Erdoğan da bu karışıklığı, kalifiye olanları işaret ederek daha büyüttü. Böylece birçok kuşkuyu tetiklemek, büyük şayialara neden olmak ve sonuçta misafir etiketli mültecileri toplumsal nefret nesnesi haline getirmek için yapılması ne gerekiyorsa yapmış oldu.”

“Misafir etiketli mülteciler” ifadesinde ima edilen mülteci olması gerekenlerin misafir oldukları ve misafirliğin bir statü sayılamayacağından ötürü ancak bir etiket olabileceğidir. Bu misafirler paragraftan anlaşıldığı üzere misafirler arası tercihin

uygulanmasıyla (vasıflı olanlara tanınacak vatandaşlık hakkı sebebiyle) iktidar tarafından toplumsal nefretin nesnesi haline getirilmiştir. Diğer yandan yazar vatandaşlığın kaçınılmaz olduğunu söylese de verilmesi gereken statünün mültecilik olduğunu iddia eder. Daha önce dilenciliğin ve ölümlerin sorumlusu olan iktidar bu sefer de toplumsal nefretin ve ırkçılığın sorumlusu olarak gösterilir. Ayrıca “*sonuçta misafir etiketli mültecileri toplumsal nefret nesnesi haline getirmek için yapılması ne gerekiyorsa yapmış oldu*” cümlesi, bunun amaçlanan ve istenilen bir şey olduğu izlenimini yaratmaktadır. Bu haliyle olumlu bir şey gibi görünen “vatandaşlık” hakkı, yanlış atılan adımlarla olumsuz bir sonuca “ırkçılığa” varmıştır. Yazara göre iktidarın Suriyelileri iç ve dış politikanın aracı haline getirmesi onları “patlama noktasında yaşanan toplumsal gerilim”in de nesnesi kılmaktadır.

Taceddin Kutay “*Vatandaş Suriyeli Türkiye için fırsattır*” (Sabah, 09.07.2016) başlıklı köşe yazısında AB’nin mülteci krizi yaşanana kadar vatandaş olmayanlara karşı uyguladığı dışlama politikası ile eleştirilere maruz kaldığını, Türkiye’nin ise benzer eleştirilerin hedefi haline gelmesine neden olacak bir sorunla, Suriyelilerin hukuki statüsünün belirsizliği sorusuyla yüzleştikinden bahseder. Başlık olumlu bir yaklaşımın habercisi gibi kendisini gösterirken AB örneği ile başlayan yazı problem görülen durumların Türkiye’ye has dolayısıyla direkt olarak iktidarla bağdaştırılabilecek bir sorun olmadığı izlenimini vermektedir.

“Birkaç senedir diplomasi literatürüne kazandırdığımız "misafir" kavramı ile başarılı bir şekilde ve asgari sorunla şehirlerimizde iskân ettiğimiz bu insanlar ile aramızdaki ilişki ne kadar daha bu şekilde sürüp gidecek?”

Misafir yaklaşımı ile bunca zaman başarılı bir yol izlendiğini belirten yazar statü tanınmasının değil nasıl bir statü tanınacağını tartışılması gerektiğini söyler. Ancak devamında “*Karşılıklı Sorumluluk*” ve “*Paralel toplum gerilimi*” alt başlıkları ile vatandaşlık meselesine ılımlı bir yaklaşım ortaya koyar.

“Türkiye Cumhuriyeti'nin bir devletin hariçten gelen insanlara verebileceği en yüksek paydaşlık payesi olan vatandaşlık hakkını vermesi ulus devletin yetiştirdiği pek çoğumuz için kabul edilmesi zor bir teklif niteliğinde. Zira orta ve üstü kuşakları yetiştiren temel eğitim bu duruma bakışımızı olumlar nitelikte değil. Oysa meseleye vatandaşlık perspektifinden baktığımızda karşımıza çıkan şey bu teklife olur tarafından yaklaşmamızı mümkün kılan bir tabloyu gözler önüne seriyor: Westfalya'dan günümüze kadar gelişerek değişen vatandaşlık algısının en modern hali devletin ve vatandaşın birbirine karşı karşılıklı vazifeli olduğu bir ilişkiyi bizlere öneriyor.”

Paragrafın ilk cümleleriyle bir nevi kutsal bir yere konan vatandaşlık statüsünün Suriyelilere verilmesinin kabulü zor bir durum olduğu ileri sürüldükten sonra statünün verilmesinin olumlu yanları tartışılmaya başlanır. Van Dijk'ın cümle yapısı için ileri sürdüğü *yadsıma* durumunu bu paragrafta görmek mümkündür. Okuyucularına seslenen yazar, vatandaşlık statüsünün kıymetinin farkında olunduğunu temin ederek başlar “oysa” bağlacıyla statünün verilmesinin neden olumlu olabileceğini tarihi bir referansla sunar. Vatandaşlıktaki karşılıklılık ilkesi Westfalya'ya dayanmaktadır. “*Avrupa'da yaşayan soydaşlarımızın aksine ülkemizde yaşayan Suriyeliler devletimiz ile ilişkilerinde katkı sağlayan değil, sürekli katkı sağlanan kimseler olma vasıflarından arınacaklar*” cümlesinde geçen “arınmak” kavramına dikkat çekecek olursak arınmak, temizlenmek anlamını taşıyan bir kavramdır. İnsanlar kötülüklerden, günahlardan ya da suçlarından arınırlar. “Katkı sağlamak” ise olağan ya da olması beklenen bir durumun başkalarının dokunuşuyla güzelleşmesi, iyileşmesi, tamamlanması anlamını taşır. Devlet, sağladığı katkılarla Suriyelilerin hayatına dokunmaktadır ancak Suriyelilerin “sürekli katkı sağlanan kimseler” oluşu onları edilgenleştirmektedir ve Suriyelilerin bu pasiflikten arınıp temizlenmesi gerekmektedir. Bu da ancak karşılıklılık ilkesinin gerçekleşmesi yani vatandaş olarak Suriyelilerin “katkı sağlayan” kimselere dönüşmeleri ile mümkündür. Metnin Avrupa'daki soydaşlarımıza atfı olaya Suriyelilerin gözünden bakılmasını sağlar. Avrupa'da vatandaş olmayan soydaşlarımız ekonomiye katkı sağlarken devlet tarafından

belli başlı haklardan mahrum bırakılmışlardır. Aynı yaptırım Suriyelilere uygulanmamalıdır. Yazıda öne çıkan diğerk bir nokta “paralel toplum” meselesidir. Vatandaş olarak toplumun bir parçası haline gelemeyen Suriyelilerin yeterli imkanlardan yoksun biçimde şhrin çeperlerin paralel bir toplum oluşturmaları ihtimal dahilindedir.

Hürriyet gazetesi köşe yazarı Ünal Çeviköz “*Türkiye'nin ‘yabancı düşmanlığı’ ile sınava*” (13 Temmuz 2016) başlıklı yazısında Türkiye’nin tarihteki belki de en ciddi sınavlarından birini verdiğini ileri sürerek sorunun büyüklüğüne işaret etmektedir. Vatandaşlık açıklamasının zaten bölünmüş bir toplumda yeni bir bölünmeye zemin yarattığını, Türkiye’nin en önemli özelliğı olan hoşgörüyü kaybettiğini ve bunda Suriyelilerin bir suçu olmadığını iddia ederek başlar.

“Nedir bu vatandaşlık tartışması? Her şeyden önce, iktidar Suriye’li mülteciler konusunda yaptığı yanlışın geç de olsa farkına vardı. Öyle Mevlâna gibi her gelene kucak açan, "kim olursan ol, gel yine gel" diyerek sınır kapılarını elek gibi geçişken hale getiren politikaların sonunda ülke Suriye’den gelen ve tam olarak sayısı bilinemediğı için bir kaynaktan diğerkine farklılıklar gösteren, ortalama üç milyon dolayında mülteciyi barındırmak zorunda bırakıldı.”

İktidarın sınırları açıp kayıt altına almayarak yaptığı hatayı anlamasının bir telafisi olarak vatandaşlık uygulamasına başvurusu neticede daha da olumsuz sonuçlara yol açtığı ve Suriyelilerin aleyhine toplumda baş gösteren yabancı düşmanlığının artmasının muhtemel olduğu belirtilmektedir. Vatandaşlık fikri ayrımcılığa neden olabilirken yazaer “*Suriyelilere vatandaşlık verilmesi her şeyden önce Suriyelilerin kendileri açısından tehlikelidir*” sözleriyle tehlikenin Esad rejiminin yapabileceğı herhangi bir düzenleme ile iki taraflı hale gelebileceğıne dikkat çeker. Konuyu sonraki paragraflarda Almanya’daki “misafir işçi”lerin vatandaşlık durumlarıyla yaptığı karşılaştırmalarla temellendirmeye çalışır. Misafir işçilerle ilgili durumun ekonomik temelli oluşu ve misafirliğin karşılıklı bilinerek gerçekleşmesi nedeniyle yanlış bir kıyas olduğunu belirtir.

“Suriyelilerin de bu ülkede kalmayı tercih etmeleri halinde, özel kanunlar üzerinden değil de olağan hukuki süreçler ve süreler üzerinden yasal olarak Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığına geçmeyi hak edene kadar bu ülkede yabancı ve misafir olarak kalmayı, ona göre de davranmayı kabul etmeleri gerekiyor. Aksi takdirde Türkiye'deki Suriyelilere yönelik son zamanlarda bazı kentlerimizde rastlanan Suriyeli aleyhtarı davranış ve eylemlerin önünü almak zorlaşacaktır.”

Vatandaşlık fikrinden vazgeçilmesi gerektiğini belirten yazar, çözümü sahip olunan misafirlik statüsünün korunmasında görür. Vatandaşlığı normal sürecine bırakılıp yalnızca hak eden Suriyelilerin vakti geldiğinde almasının doğru olduğunu savunur. Böylece vatandaşlığın önce emek verilip sonra kazanılması gereken bir hak olduğu vurgulanır. Misafirlik, geçici anlamı muhafaza edilerek hem Türk toplumu hem de Suriyeliler açısından kabul edilmesi gereken bir durumdur. Sorunun çözülmesi için de sorunun asıl kökeni olan Suriye’de bir çözümün bulunması gerektiği aktarılır. Buna göre Suriyeliler, misafir ve yabancı oluşlarını kabul ederek gidecekleri zamanı beklemeli ve ona göre davranmalıdırlar. Aksi takdirde iktidar yabancı düşmanlığını körüklerken Suriyeliler de yabancı düşmanlığının nesnesi haline gelecektir.

Balibar’ın içsel dışlama olarak tartıştığı vatandaş ve vatandaş-olmayan ayrımı bu noktada değerlendirilebilir. 2011 yılından 2016 yılına kadar geçen 5 yıllık süreçte Suriyeliler tam anlamıyla kabul görmese de toplum içinde varlıkları kanıksanır hale gelmiş kişilerdir. Bu anlamda göçün ilk başladığı dönemdeki bilinmezlik ya da ilk karşılaşmaların verdiği şaşırtıcı etkiden artık bahsetmek mümkün değildir. Haberlerin biri vatandaşlık vermenin doğru bir karar olabileceğini sunarken iktidarın devlet açısından gördüğü gerekliliği temellendirmeye çalışır. Ancak diğer haberlerde vatandaşlık konusuna karşı çıkıldığı, verilmesi gereken statünün mülteci olduğu veya misafirin misafir olarak kabul edilmesi gerektiğine dair farklı görüşler yer almaktadır. Balibar, vatandaşlıktan dışlayan kişilerin, ürettikleri vatandaş-olmayanlar imgesi üzerinden kendi ortak vatandaşlık algılarına sahip olduklarını ifade eder. Ait olmayı belirleyen koşullar, ait

olmamanın koşullarını da tanımlar. Bu haliyle vatandaş olmanın karşısında vatandaş-olmayan misafir Suriyeliler imgesinin oynadığı rol yadsınamaz. Gazetelerdeki yazarların dikkat çektiği “ani açıklama” ya da yabancı düşmanlığının artması ihtimali de bu minvalde değerlendirilebilir. Nitekim aniden verilecek olan vatandaşlık, “kendilerini oldukları haliyle bilen ve tahayyül eden vatandaşlar” açısından ortaklık ideallerini üretmelerine katkı sağlayan vatandaş-olmayanın yıkılışıdır.

d. İktidarın Misafiri

Buraya kadar yapılan analizde Suriyelilere iktidar tarafından verilen geçici koruma statüsünün ve misafir tanımlamasının haberlerde yine iktidarla ilişkili bir biçimde ele alındığı görülmüştür. İktidarın söylemi üzerine şekillenen misafir kavramı ile önceki haberlerin bütünlüklü bir analizi için bu başlıkta seçilen haberlerle iktidar söyleminin analizi yapılacaktır. Daha önceki başlıklarda iktidar söylemine değinilmiş olması hasebiyle bu başlıkta son dönem haberlere ağırlık verilmiştir. Analize başlamadan önce Arap-Türk ilişkileri söylemi ana hatları ile aktarılacaktır.

Tarihimizde Türklerin Araplarla olan ortak yaşamı diğer etnik gruplara (Yunan veya Ermeni) göre çok daha uzun sürmüş ve İslamiyet’e geçişle beraber bu ilişki farklı bir etkileşim boyutu kazanmıştır³⁶. Türk toplumunun tarih boyunca karşılaştığı öteki biçimleri arasında Araplarla olan karşılaşmasında yüzyıllarca paylaşılan ortak tarih, din ve toprakla birlikte yakın bir komşuluk algısı da söz konusudur. Araplar tarihte İslamiyet’le birlikte güçlenen bir topluluk iken Türklerle ilişkiye girdikleri dönem sonrası zayıflamış ve Osmanlı döneminde Türklerin egemenliği altına girmiştir. Bu süreçte Osmanlı tebaasının bir parçası olarak tarihe konu olan Araplar ancak 20. yüzyılda ulusal kimliklerini elde etmek için ayaklandıkları zaman yeniden kendi etnik kimlikleriyle anılmaya başlanmışlardır (Copeaux, 2000: 201-202). 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Osmanlı ilk kez Arap ve Müslüman nüfusun yoğun olduğu bir yer haline

³⁶ Öyle ki çok uzun süre Avrupalılar tarafından Osmanlı tebaası “Türkler” olarak adlandırılırken, Türklerin de Arap oldukları sanısı yaygındır. Yani Hristiyan Avrupa’nın Müslüman öteki’si bir şekilde Türkleri ve Arapları bir bütün olarak görme eğilimine varmıştır (Copeaux, 2000: 201)

gelmiştir (Mardin, 1992: 95). Bu dönemden sonra hızla gelişme gösteren milliyetçiliğin kaynağında haberleşme vasıtaları önemli rol oynamıştır. Bilhassa gazeteler Avrupa'dan Osmanlı'ya aktarılan milliyetçi ideolojiler aracılığıyla Araplık ve Türklük bilincinin yaratılmasında etkili olmuştur. Araplar bölücü unsur olarak ortaya çıkarken ikinci planda kalan taşralı Türk kimliği Türk sosyal müesseseleriyle ön plana çıkarılmıştır (Mardin, 1992: 354).

Cezayir ve Tunus kaybı esnasında henüz Türklere sadık olan ve “yerli” halk diye tanımlanan Araplar 1916 isyanında düşman olarak anılmaya başlanmıştır. Bu olay Türklerle Araplar arasında kökten bir kopuşa neden olmuştur (Copeaux, 2000: 238). Copeaux'a göre tarih boyunca “Arap” sözcüğü ancak gergin çatışma dönemlerinde kullanılmış, uyum dönemlerinde ise sadece “Müslümanlar”, “Osmanlılar” ve “Türkler” vardır.

“İki halk çok uzun süre iç içe yaşamıştır ki, Türkler onları yabancı ya da komşu gibi bile görmemektedirler. Kaynaşma öyle güçlüdür ki, insan fazla alıştığı bir varlığı nasıl fark etmezse, Araplar da öyle hiç algılanmamaktadırlar. Komşu olarak Arap (günümüz Arap devletleri), düşman olarak Arap (1916) kökten yabancı gözükmemektedir; ama İslam, Müslümanlık olgusu, Türkler tarafından benimsenen İslam geçmişi bu yabancıyı insanın ayrılmakta güçlük çektiği bir başka benlik haline getirmektedir.” (Copeaux, 2000: 242).

Birinci Dünya Savaşı sırasında yaşanan bu durum Türklerde ihanete uğramış, din kardeşleri tarafından hançerlenmiş hissinin sonuna kadar da kullanılmasına yol açmıştır (Belge, 2008: 187). Neticede Arapların düşmanla iş birliği yaparak ihanet ettikleri yaftası da Cumhuriyet dönemi ders kitaplarında işlenmiştir. Bu ders kitaplarındaki düşman Arap imgesi 20. yüzyıl sonunda değişmiş, ihanet söylemi hafiflemiş ve tahkir edici ifadelerden uzaklaşmıştır. Hatta düşman artık Arap değil, İngiliz'dir (Copeaux, 2000: 239, 241). Nitekim 1980 darbe sonrası Türk milliyetçi kimliğinin yeniden inşası anlamında okullarda dinin bütünleştirici özelliklerine başvurulurken zihinsel seferberlik için ırk unsurunun

vurgulandığı görülmektedir. Ayrıca bir iç ve dış tehdit ayrımı yapılmış; iç tehdit olarak devlete karşı yıkıcı ve bölücü faaliyet hedef gösterilirken, dış tehdit olaraksa daha çok ülkenin jeopolitik konumuna göre biçimlenmiştir. Bu minvalde Ege Denizi'nde gizli emelleri olan Yunanistan'ın yanında, Türkiye'nin doğusunda yaşanan olaylara destek veren Suriye veya Fransa da dış tehdit olarak gösterilmektedir (Üstel, 2016: 291-298). Diğer yandan Demokrat Parti döneminde Ortadoğu'ya olan ilgi artsa da 1980 yılına kadar Türk-Arap ilişkileri bir anlamda Türk-İsrail ilişkilerinin gölgesinde kalmıştır. Soğuk Savaş sonrası gerçekleşen Körfez Savaşları ve ABD'nin Irak'ı işgali ile Ortadoğu uluslararası ilişkilerde önemli bir yer edinmiştir. 1990-2002 yılları arasındaki dönemde Türkiye'deki terör olaylarına da paralel biçimde Suriye (PKK) ve Irak (PKK ve Bölgesel Kürt Yönetimi) ilişkileri iyi değildir ancak 2002 sonrası Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)'nin iktidara geçmesiyle Ortadoğu ve Körfez ülkeleriyle ilişkiler artmıştır (Türk, 2009: 23). 1980 sonrasında dinin bütünleştiriciliği ülke içinde vurgulanırken etnik sebeplerle Türklüğü diğer Müslümanlardan ayırtıran bir söylem öne çıkmıştır. Başka bir deyişle dinsellik de ulusun sınırlarıyla koşullanmıştır. Bu söylem doğrultusunda sınırın diğer tarafındaki Müslüman, potansiyel düşman gibi görülebilmektedir. Suriyelilerin Türkiye'ye göçü de Müslüman bir komşu devletin zulmünden yine Müslüman bir halkın trajik kaçıdır.

6 Ocak 2017 tarihinde Hürriyet Gazetesi'nin aktardığı Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın konuşması "*Cumhurbaşkanı Erdoğan: Büyük bir felaketin önüne geçildi*" başlığıyla yayınlanmıştır. Başlık felaketin ne olduğu yönünde bir bilgi vermezken girişte verilen bilgi, cumhurbaşkanının Şanlıurfa'da terör örgütleri ve İzmir'de önlenen terör saldırısı hakkında yaptığı bir açılış töreni konuşması hakkındadır. Konuşmanın seyri terör örgütleri hakkında devam ederken "*DÜNYAYA İNSANLIK DERSİ VERDİNİZ*" şeklindeki altıncı alt başlık Suriyeliler hakkındadır.

"Şanlıurfa nüfusunun neredeyse 4'te 1'i kadarını yarım milyona yakın Suriyeli göçmeni topraklarında misafir ederek, ev sahipliği yaparak dünyaya siz var ya siz

insanlık dersi verdiniz. Bunu Batı yapamadı. Sizin her biriniz batıya meydan okudunuz ve 'biz ensarız, muhacirleri bağrımıza bastık' dediniz. Onlarla tas çorbayı paylaştınız. Onun için ben 15 Temmuz'da milletimle nasıl iftihar ettiysem, şimdi de işte bu ensar olan Şanlıurfalı, Hataylı, Gaziantep'li, Kilisli kardeşlerimle, tüm milletimle iftihar ediyorum. Bu şehir, sıradan bir şehir değildir. Hazreti İbrahim ateşe atıldığındaki tevekkülüyle, Hazreti Eyyüp'ün en büyük musibetlere maruz kaldığındaki sabrı ile yoğrulmuş. 'Men sabara zafara' yani sabreden zafere erer. Bunun örneği Hazreti Eyyüp'tür. Bugün de aynı metaneti ortaya koyan burası kutlu beldedir. Hazreti İbrahim ateşe atıldığında ne demişti; 'Bana Allah kafidir, o ne güzel bir vekildir,' Bugün bizde ülke ve millet olarak yaşadığımız sıkıntılar karşısında aynısını söylüyoruz... Türkiye'yi çevremizdeki ülkeler gibi kardeş kavgasıyla yakıp, yıkmak, yok etmek isteyenlere Şanlıurfa'nın kardeşlik cevabı bir kez daha tarihe geçecektir.”

Alıntılanan bu sözlerde Şanlıurfa'nın insanlık dersi verdiği başlıca taraf Batı'dır. Ensar-muhacir benzetmesiyle özellikle Güneydoğu Anadolu şehirleri olumlu bir şekilde etiketlenir. Bir anlamda ensar benzetmesi ile devletin ve tüm milletin üzerindeki sorumluluk Suriye'ye yakınlığı olan illere aktarılmaktadır. Tarihsel ve dini referanslarla vurgulanan değerlerin güncel bir durumun idealizasyonunda kullanıldığı görülmektedir. Millete sabır telkin edilirken Allah'ın her şeye yeten olduğu hatırlatılarak yaşanan sıkıntıların son bulacağına dair umut ve güven duygusu aşılanmaktadır.

Hürriyet Gazetesi'nde Cumhurbaşkanının konuşma metnine yer veren diğer bir haber ise 23 Haziran 2017'de “*Cumhurbaşkanı Erdoğan: Asla müsaade etmeyeceğiz...*” başlığıyla gündeme gelmiştir. Şanlıurfa'nın Akçakale ilçesinde gerçekleşen konuşma yine terör örgütleri hakkındadır. Şehrin ensar olma özelliğine vurguda bulunan Cumhurbaşkanı şehir halkına teşekkürlerini sunduktan sonra şunları ifade etmiştir:

“Batıların bin kişiyi misafir edemezken, Türkiye'nin 2 milyon sığınmacıya kapısını açtığını anlatan Erdoğan, "Şu ana kadar yaptığımız harcamalar 30 milyar dolara yaklaşıyor. Avrupa verdiği sözleri tutmadı ama biz buna rağmen yolumuza devam ettik. Niye? Biz şuna inanıyorduk, veren el, alan elden hayırlıdır. Biz sizi seviyoruz, ne Arap'ın Türk'e ne de Türk'ün Arap'a üstünlüğü yoktur. Üstünlük ancak Allah'a

olan ittika ile yakınlık iledir. Öyleyse biz bölücü olmayacağız, Arapmış, Kürtmüş, Türkmüş, bu ayrımı yapmayacağız. 80 milyonu kucaklayacağız. Çünkü biz yaradılanı yaradandan ötürü sevdik." şeklinde konuştu."

Batıyı sığınmacıları misafir edememekle suçlarken bölge halkının Arap, Türk, Kürt ayrımı yapmaksızın tüm etnik farklılıkları kucakladığı ifade edilir. Dikkat çeken diğer bir nokta ise başka haberlerde de (Hürriyet, Erdoğan hukukçulara seslendi, 22.10.2015) karşımıza çıkan, Suriyeliler için yapılan harcamalardır.

"Vatandaşlara: Misafirperver olun Suriyelilere: Haddinizi aşmayın" (6 Temmuz 2017) başlığıyla Sabah Gazetesi'nde yayınlanan haber, dönemin Başbakanı Binali Yıldırım'ın konuşmasını ele almıştır. Haber girişinde *"Başbakan Yıldırım, Suriyeli provokasyonlarına dair net konuştu. Vatandaşlara "Misafirperverliğimize laf getirecek davranışlardan kaçının" derken, Suriyelileri de uyardı: Suç işleyen kendini hâkim önünde, gerekirse sınır dışında bulur"* ifadelerinden oluşan metin konunun vahametini göstermektedir. Adeta bir babanın kavga eden iki çocuğunu azarladığı bir anı anımsatan başlık taraflar arasında tanımlanmış rol dağılımını vurgular. Vatandaş misafirperverliğini, Suriyeliler misafirliğini bilmelidir. Haber girişinde provokasyonun, bu had bildirme söyleminin nedenine şu şekilde yer verilir:

"Başbakan Yıldırım, "Suriyelilere vatandaşlık verecek misiniz?" sorusunu ise şöyle cevapladı: "Türkiye, Suriyeli mültecilere güvenli bir liman olarak kapısını açtı. Vatandaşlık kazanmanın şartları kanunlarla belirlenmiştir. Bu şartların başında da kuşkusuz edepli olmak, bu millete, devletine bağlılık gelecek. Sınırlarımızda geçirdikleri süre onlar için ciddi bir sınavdır. Mülteciler arasında iyi eğitim almış, ülkesinde kariyer sahibi çok değerli kişiler de bulunuyor. Akademisyenler, bilim adamları, hekimler de var. Üç milyondan fazla sığınmacı içinden ince eleyip sık dokuyarak belirlediğimiz nitelikli kardeşlerimize vatandaşlık vereceğiz. Ancak haddini aşanlar da hak ettikleri şekilde hukuk önünde cezalarını alır. Gerekirse bu kişileri sınır dışı dahi ederiz. Bundan kimsenin şüphesi olmasın. Sapla samanı karıştırmamak lazım."

Suç işlemenin cezası sınır dışı edilmeye varabilirken haberin devamında vatandaşlık kazanmanın temel şartları arasında “edepli olmak, milletine, devletine bağlılık” gibi erdemler gösterilmektedir. Böylece misafir uslu olduğunda ödül olarak vatandaşlık kazanabilirken yaramazlık yaptığı takdirde sınır dışı edilerek cezalandırılabilir. Bu söylemde vatandaşın evlat misafir Suriyelinin ise üvey evlat konumuna yerleştirildiği ileri sürülebilir. Edepli ve devletine bağlı olma kriterlerini takiben ülke sınırları içerisinde yaşadıkları süreci bir sınav gibi atlatabilen nitelikli Suriyeliler vatandaşlığa hak kazanmaktadır. “*SIKİ GÜVENLİK TARAMASI*” alt başlığıyla vatandaşlara, sıkı önlemler alındığının ve herhangi bir taşkınlık yapanın sınır dışı edileceği garantisi verilmektedir. “*İÇİŞLERİ BAKANLIĞI: Fitne malzemesi yapılıyor dikkat!*” şeklindeki ikinci alt başlıkta ise Suriyelilerin kendi aralarında ya da Türk vatandaşlarıyla aralarında yaşanan gerginliklerin abartılarak yansıtıldığına değinilirken ‘misafirperverlik’ ve ‘ensar’ ruhu vurgulanıp ona yakışır davranılması gerektiği yönünde uyarılarda bulunmaktadır. Olayların abartıldığının kanıtı olarak “*Suriyelilerin karıştıkları olayların Türkiye’deki toplam asayiş olaylarına oranı 2014-2017’de yıllık ortalama yüzde 1,32’dir*” şeklinde yıllık suç oranları gösterilmektedir.

İktidar söyleminde geçmişe yapılan atıfla ensar-muhacir ilişkisi, kardeş Suriyeliler, misafirperver toplum gibi etiketler Ayşe Kadioğlu’nun deyişi ile unutulana ‘hatırlatmak’ gibi bir işlev görmektedir. Cumhuriyet döneminin egemen vatandaşlık söyleminin dışarda bıraktıkları artık içerdekiler söylemine dahil edilmektedir. İktidarın misafiri söylemi Araplarla olan ilişkinin Birinci Dünya Savaşı’ndaki ihanetten çok daha geçmişe dayandığı hatırlatılarak toplumun Suriyelileri kabulünü kolaylaştırma işlevi görür. Balibar’ın ırksız ırkçılık olarak tanımladığı ve yeni ırkçılığın kültüre dayandığı iddiasının da bu şekilde ters-yüz edildiği görülmektedir. Nitekim iktidar Suriyelilerle aynı kültüre sahip olduğumuzu söylerken ırkçılığın bu yeni yüzünü de ortadan kaldırır görünmektedir.

Hobsbawm, Birinci Dünya Savaşı'nda ülkelerin orduyu harekete geçiren güçlü vatanseverlik ülküsü ve vatandaşlık görevinde asıl etkili olanın biz-onlar ayrımına dayanan propagandalar olduğunu söyler. Neticede 'biz' saldırgan politikaların kurbanı, 'onlar' ise 'biz'de bulunan özgürlük ve uygarlık değerlerine ölümcül bir tehdittir (Hobsbawm, 2017: 181). Benzer şekilde Edward Said, Amerikan ve Batı medyasında, terörizmle bütünleşen İslam'ın ve Müslümanların “‘biz’i ve bizim yaşam tarzımızı tehdit edenler” olarak yansıtıldığını ifade eder (Said, 2017: 13-14). Bauman da göçmenleri benzer bir noktadan ele alır. Kötü haber elçisi olan göçmenlerin belirişini, 'biz'den habersiz ve 'biz'den kaynaklanmayan sebeplerle gerçekleşerek prekarya karşısında tehlike arz edenler olarak değerlendirir. Bu şekilde biz-siz ayrımı ile şekillenen ulus-devletin ötekiyle ilişkisi söz konusu ulus-devlet içinde medya ile ilişkili biçimde gerçekleştiğinde iktidar tarafından biz-siz-onlar ayrımına dönüşmektedir. 'Biz'in ikircikli anlamı bir yandan Türkiye Cumhuriyeti devlet ve vatandaşlarını kapsarken konu medya diline geldiğinde 'biz' aslında iktidar ve iktidarın ideolojisiyle bütünleşik bir anlam kazanmakta; 'siz' iktidarın seslendiği kitle ve 'onlar' ise hakkında konuşulan göçmenler ya da vatandaş olmayanlardır. İktidar, onlar (göçmenler) hakkındaki kendi düşüncelerini duyururken kendisine katılan veya katılmayan size (vatandaşlara) seslenmektedir. Araştırmada da iktidar söyleminin biz-siz-onlar ilişkisi üzerinden geliştiği görülmüştür.

SONUÇ

Modern dönem, metropol hayatının bir parçası diyebileceğimiz “yeni karşılaşmaları” günlük hayatın sıradan olgusu haline getirmiştir. Ulus-devlet düzeni içinde bu günlük karşılaşmalar toplumsal bellekte her daim aynı ulusun vatandaşı olmak üzerinden bir tanışıklığı barındırmaktadır. Aynı sınırlar içinde büyüdüğümüz, aynı dili konuştuğumuz, aynı okullarda eğitim aldığımız bu insanlar ‘biz’ olarak tanımladığımız grubun içinde yer almaktadırlar. Ortak referans grubuna sahip olmak yabancıyı tanıdık olmayan şekilde karşımıza çıkarır. Diğer yandan aynı düzen, karşılaşmaların alışıldık olmayanını da tanımlamıştır. Sınır ötesinde yer alan, yabancı olarak adlandırdığımız ve karşılaşmaların o alışıldık olmayan hissini bizde yaratan şey sahip olduğumuz kalıp yargılardır. Bu çalışmada başlıca çıkış noktamız da bu alışık olmadığımız karşılaşmalardır. Dolayısıyla araştırmanın gidişatında biz-öteki, yerli-yabancı, vatandaş-misafir gibi karşıtlıkların tanımlanma pratiklerinden yola çıktık. Dünyanın tanıklık ettiği son büyük göç dalgasında Türkiye’ye gelen Suriyelilerin medyada misafir olarak nasıl tanımlandıkları analizi, tez boyunca yapılan tartışmalar neticesinde varılan misafir tanımıyla ele alınmaya çalışıldı.

Antik Yunan vatandaşlığı ortak bir dil etrafında birleşen Helen topluluğunu oluştururken, Roma İmparatorluğu’nda vatandaş geniş Romalı yaşam tarzını benimseyen herkes yani “Romanitas”tır. Vatandaşın kentle olan ilişkisi Ortaçağ’da da kendini sürdürürken feodal yönetimin hakim olduğu kırsal alan, kilise etkisi altında Hristiyan olan ve olmayan ayrımıyla temellenmiştir. 18. Yüzyıl aydınlanması dogmatik dediğimiz birçok şeyi ve kilise hakimiyetini sorgu altına alırken devrime giden yolda içerdeki-dışardaki ayrımının yapılmasında göçün etkin hale geldiği görülür. Ancak buradaki göç, bir tür “ayıklama” pratiği olarak içeriye dahil olma kriterlerine sahip olmayanların (siyasi ya da dini sürgünler) göç ettirilmesine dayanmaktaydı. Ulus-devletleşme sürecinin başlangıcı olarak kabul gören Fransız Devrimi, vatandaş kavramını bir ulusal aidiyetle bütünleştirirken İkinci Dünya Savaşı’na kadar devam edecek olan bir yüzyıldan fazla

sürede vatandaş olmayanların göç ettirildiğine vatandaş kabul edilenlerin ise bir çatı altında asimile edildiğine şahit olunmuştur. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra farklı sebeplerden (ekonomik, siyasi ya da toplumsal) ötürü gerçekleşen göçlerle göç konusunda yeni bir dönemin başladığına şahit olunurken bir zamanlar homojenliğin sağlanması uğruna katliam ve etnik temizliklerin yapıldığı ulus-devletlerde dengelerin yeniden değiştiği görülmekteydi. Misafir de artık herkesin evinin belli olduğu varsayılan İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden dönemde sınır ötesi ile yakından ilişkili bir kavram olarak karşımıza çıkacaktı. Kendi ait olduğu yerin sınırları ötesine geçen, misafirperverlik hukukuna göre misafir olarak karşılanan ama aynı zamanda geldikleri gibi gitmesi beklenenlerdir. Bu bağlamda 1945 sonrası bize misafirliğin ilk örneklerini sunan gelişmiş ülkelerin davet ettikleri işçilerdi. Misafir işçiler çoğu anlaşma yoluyla gidip anlaşma süresince kaldıktan sonra ülkesine, evine geri dönecekleri varsayılanlardı. Bir kısmı geri dönse de çoğunun gittikleri yerlere yerleşmesi yıllarca vatandaş olmamalarına rağmen misafirlik haklarıyla yaşamlarını sürdürmelerine neden oldu. Vatandaşlık aradan geçen uzunca zaman sonra gündeme gelen hatta bazı ülkelerde gelecek nesilleri bekleyen bir tartışma alanıydı. Anlaşmalı göçlerin son buluşu, küreselleşmenin artışı ve sömürge devletlerin bağımsızlıklarını kazanmalarının akabinde yaşanan toplumsal sorunlar beraberinde düzensiz göçlerin artışı getirmiştir. Böylece ülkelerin kapılarında beliren davetsiz misafirler yeni ulus-devletlerde yeni düzenlemelerin ve yeni tanımlamaların istenmeyen yüzünü oluşturmuşlardır. Sürdürülen tartışmada misafir ilk karşılaşma anına ve bu anın ardından devam eden kısa süreye gönderme yapan bir zamansallığa sahiptir. Misafir verilen sürenin nihayetinde gitmediğinde toplum içinde yer alması ve onun bir parçası haline gelmesi beklenir. Dolayısıyla sahip olduğu geçici statüden bağımsızlaşarak yabancı konumuna evrilir. Geçen süre misafir ve ev sahibi arasında tanıdık olunmasa da tanışıklığı artırırken grupların bilinmezliğini kanıksamaya dönüştürür.

Türkiye'de toplumsal ve kültürel bir değer olarak ön plana çıkarılan misafirperverlik olgusunun günümüzde "misafir" statüsü verilen göçmenlere yönelik bir tutum şeklinde geliştiği görülmektedir. Vatandaş-olmayan misafirin nasıl bir anlama sahip olduğuna açıklık getirmek için ise ancak 19. yüzyıl Osmanlı'sında başlayan Osmanlı

tebaasından vatandaşlığa geçişi ve günümüze kadar olan dönüşümünü anlamakla mümkündür. Avrupa devletlerinin ulus-devletleşme mücadelesini verdiği bir dönemde milliyetçilik akımlarının etkisi Osmanlı toplumunda kendini göstermeye başlayan toplumsal ayrışmayı derinden etkilemiştir. Ulaşım ve haberleşmenin hızlanmasıyla Avrupa'daki gelişmelerden daha kolay haberdar olunması da toplumsal düzeyde etkinin hızlı yaşanmasına neden olmuştur. Böylece Osmanlı'nın gayrimüslim tebaasında 19. yüzyıl boyunca birbirini takip eden isyanlar ve aynı zamanda yaşanan toprak kayıpları, Müslümanları Osmanlı sınırları içerisinde toplarken gayrimüslimlerin bağımsızlıklarını kazandıkları topraklara ya da kendilerini ait hissettikleri topraklara göçüne neden olmuştur. Yaşanan bu ayrışma süreci Osmanlı'da da ulus-devletin nüvesini oluşturmuştur. Yaşanan ayrışma ilk başlarda Müslüman ve gayrimüslim arasında olsa da sonraları Türk Müslüman kimliği ön plana çıkmaya başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı'yla birlikte göç ve mübadelelerle homojenleştirme sürecine katılan Türkiye, Türk Müslüman kimliğiyle yeni ötekileri de ortaya çıkarmıştır. Ayşe Kadıoğlu'nun da dediği gibi yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin bir ötekisi de kendi geçmişi yani Osmanlı olmuştur. Böylece yeni Türkiye eski rejimin unutulması üzerine inşa edilmiştir.

Tek Parti dönemi artık dindaştan soydaşa bir dönüşümün yaşandığı vatandaşlıkta Türk kültürünün temel alındığı bir dönem başlamıştır. Bu dönemde uygulanan politikalar ve yaşanan olaylar gayrimüslim azınlık nüfusunda azalmalara neden olurken farklı sebeplerle Türkiye'ye sığınanlara vatandaşlık verme hususunda ana kriter kişilerin kendilerini Türk hissetmeleri olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrası dış politikadaki gelişmelerle dönemin komünizme karşı olan yeni mücadelesi Türkiye'nin kendi içindeki bölünmelerle meşgul olmasına neden olmuştur. Ancak yüzyılın sonuna doğru gelirken Soğuk Savaş sonrası dünyada olduğu gibi Türkiye'ye yönelen düzensiz göçlerde de artış yaşanmıştır. Soydaşlığın da son bulduğu 1990 sonrası vatandaşlık konusuyla birlikte göç konusunda da yeni düzenlemelere gidilmiştir. Bu dönemde kitlesel göç olarak tanımlanan Iraklıların ve Bulgarların göçünün ardından 2011 yılında başlayan Suriyelilerin göçü, Türkiye'de bu alanda farklı bir dönemi başlamıştır. Türkiye'ye göç eden Suriyeliler de bu bağlamda Türkiye'nin misafirleri olarak karşılanmışlar ve yeni çıkarılan yasa ile

misafirliğe eşdeğer görebileceğimiz geçici korumaya sahip olmuşlardır. Başlarda yeni karşılaşmanın, beklenmeyen, alışıldık olmayanın sebep olduğu bir misafirlik söz konusu olmuştur. Savaş vardır, savaştan kaçan mazlumlardır ve savaş bitince geri dönmeleri öngörülmektedir. Nihayetinde gelenler misafirdir, vakti gelince gideceklerdir. Bu anlayışla karşılanan misafirler, Suriye'deki iç savaşın uzaması neticesinde ancak üç yıl sonra 2014'te yürürlüğe giren YUKK ile geçici koruma statüsüne yani yasal bir korumaya sahip olmuşlardır. Devam eden süreçte ise uluslararası siyasette bir yük paylaşımı söyleminin parçası haline gelmiştir. Nitekim misafirlerin ne dönebilecekleri güvenli bir evi ne de hepsinin ait olabileceği yeni bir evi bulunmamaktadır.

Son bölümde vatandaş-olmayanlar grubunun bir üyesi olan misafirin medyadaki temsiline odaklanılmıştır. Öncelikle ideoloji ve söyleme dair kısa bir tartışma yürütüldükten sonra eleştirel söylem analizinin bir tanımı yapılmaya çalışılmış ve Teun Van Dijk'ın geliştirdiği yol takip edilerek misafir kavramının analizi yapılmaya çalışılmıştır. Analiz biçim ve tematik olarak iki boyutta ele alınmıştır. Biçim analizi kısmında haberlerde geçen konuların genel dağılımı gösterilmeye çalışılırken mümkün mertebe objektifliği sağlamak için gazetelerdeki ideolojik ayrışmalar da açığa çıkarılmaya çalışılmıştır. Bunların yanında yıllara göre “misafir” kavramının yüklendiği işlevler ve kendi içindeki dönüşüm ortaya koyulmuştur. Kavramın iktidar söylemiyle anlam kazarak ona bağlı bir şekilde dönüşüm geçirdiği tespit edilmiştir. Suriyeliler bağlamında kavrama iktidar tarafından yüklenen anlamda bir değişim görülmezken Suriyelilerin konumlanışı itibarıyla yaşanan bir dönüşüm söz konusudur. İktidar nezdinde Suriyeli misafirler, Türk halkının misafirperver kültürüyle ağırlanması gereken kişilerdir. Kavrama eşlik eden “kardeş”, “mazlum” ve “muhacir” kelimeleri de misafire nasıl yaklaşılması gerektiği konusunda halka bir misyon yüklerken özellikle kalıcı olanla geliştirilen bir ilişki biçimi olarak ensar-muhacir ilişkisinin bir gün gideceklerine inanılan misafirle aynı bağlamda kullanılması ileriye dönük birlikte yaşamının da mümkün oluşuna dair zihinsel bir hazırlık yapar gibi görünmektedir. Diğer yandan geri döneceği beklentisiyle geri dönecekleri güne kadar misafir edilmelerine karar verilen Suriyelilerin geçici koruma statüsüne sahip oldukları 2014 yılı misafirliğin daha fazla uzayacağını anlaşıldığı ve entegrasyon

tartışmalarının da ortaya çıktığı yıl olmuştur. Devam eden süreçte 2016 yılında kendini gösteren vatandaşlık tartışmaları 2016'da da devam ederken, değişen şey “geçici” misafirden “kalıcı” misafire olan sıfattaki dönüşümdür. Değinilmesi gereken başka bir nokta ise kavramın belki de hukuki bir karşılığı bulunmayışının da etkisiyle her zaman iktidarın tanımıyla eş bir tanıma sahip olmadığıdır. Halk arasında yaşanan olaylar ve toplumsal etkileri sebebiyle misafir kimi zaman yük olan kimi zaman haddini bilmesi gereken, kimi zaman ise birlikte kardeşçe yaşanan kişidir.

Tematik analiz kısmında incelenen dönemlerde üç gazetenin de gündemine oturan konular gazetelerde ele alındığı haliyle karşılaştırmalı biçimde bir analize tabi tutulmuştur. Dilenci-misafir, ölü-misafir, vatandaş-misafir ve iktidarın misafiri başlıkları altında temsil değeri taşıdığı düşünülen haberlerin içeriğine dair bir analiz yapılmaya çalışılmıştır. Dilenci-misafir, 2014 yılında kalıcılık ve statü konusunun tartışıldığı bir dönemde dilencilik yapan Suriyelilerin haberlerde yansıtılışını ele almaktadır. Kamp dışında yaşayan Suriyelilerden dilencilik yapanların sayısında ve Suriyelilerin kentlerdeki görünürlüklerinde hızlı bir artış yaşanması konuyu gündemin bir parçası haline getirmiştir. Suriyeli dilenciler olarak haberlere yansıyan dilenciler için ısrarla “dilenci değil misafir” oldukları vurgusunda bulunan iktidar söylemi, bu konuya dair çözümü dilencilerin misafirperverlik alanı olan kamplara gönderilmesinde bulmuştur. 2015 yılında fotoğraflanan üç yaşındaki Aylan Kurdi'nin uyur gibi görünen cansız bedeni dünya gündemine oturmuş ve göçmenlerin yaşadıkları dramın bir sembolü haline gelmiştir. Yapılan Geri Kabul Anlaşması'na da insanların daha fazla yasadışı yollardan göç etmeye çalışarak hayatlarını kaybetmemesi için bir önlem niteliği yüklenmiştir. Ölüm haberi bir yandan dünyanın vicdanını sarsarak göçmenlerin hayatına karşı daha duyarlı olmaya yönelik adımlar atılmasına neden olurken diğer yandan ölümün sorumlusunun kim olduğu sorusu Türkiye'deki haberlere yansımıştır. Suçlunun bulunmadığı yerde muhalif iktidarı, iktidar ise Avrupa'yı suçlu ilan etmiştir. Bu şekilde topraklara girdiğinde misafir olarak karşılanan göçmenler yanında ölü-misafir olarak gelenlerin ölümünün sorumluluğu statü sorununun bir parçası kılınmıştır. Vatandaş-misafir 2016 yılında iktidarın Suriyelilere vatandaşlık verileceğini ilan ettiği açıklamasıyla gündemde tartışma konusu haline

gelmiştir. Öne çıkan nokta ise haberin ani oluşuyla birlikte misafirden ev sahipliğine geçişin de ani karşılanmasıdır. Bu ani oluş, kendisini yarattığı vatandaş-olmayan imgesi üzerinden kuran vatandaşın bir anda ötekisinin yıkılışına şahitlik etmesi anlamına gelmektedir. Konunun tartışıldığı dönemde Suriyelilerin 5 yıldır Türkiye’de yaşıyor olmaları yeni geldikleri zamanki ilk karşılaşmaların verdiği şaşırtıcı etkilerinin artık son bulduğunu hatta varlıklarının kanıksandığını söylemek mümkündür. Ancak vatandaşlık doğal işleyiş içinde sahip olunan bir statü değil de devlet eliyle aniden verilen bir statü olduğunda misafirin vatandaş olarak kabul görülmesi tartışmaya açık başka bir konudur. Yapılan analizler bizi Suriyelileri misafir kabul eden iktidarın haberlere yansıyan söylemini incelemeye itmiştir. İktidar misafir nosyonunu Türklerin kültürel misafirperverlik değerlerine atıfla birlikte üstün bir noktada konumlandırmaktadır. Suriyelilerle olan unutulmuş uzak geçmişin hatırlatılması ve aslında Araplarla Türklerin aynı kültürü paylaştıklarının ve kardeş olduğunun sık sık konuşmalarda geçmesi Suriyelilerin toplum nezdinde kabulünü kolaylaştırıcı işlevsel tanımlamalar gibi görünmektedir. Böylece unutilan geçmiş ortak yaşamın hatırlanması kültürel ırkçılık şeklinde tanımlanan ırksız ırkçılığın da teorik anlamda feshini beraberinde getirmektedir.

Çalışmamızın başında vatandaş kavramına dair değişmeyen kesin bir şeyin “içerdeki” ile olan ilişkisi olduğundan bahsetmiştik. Çalışmamızın sonuna geldiğimizde ise vatandaş-olmayanlar grubunun bir üyesi olan “misafir” ile ilgili ortaya koyabileceğimiz temel şey “dışardaki” ile olan ilişkisinin ötesinde onu dışardalığın diğer formlarından ayıran “ilk karşılaşma anı”dır. Misafir kapımızı çalan kişidir. Beklenen veya beklenmeyen ya da davetsiz misafir olarak belirse de merkez noktası ilk karşılaşma anından, kapının açıldığı ilk andan itibaren geçen süredir. Misafir kültürel anlamıyla da “kısa süre sonra gitmek üzere gelen kişi” olduğu kabul edildiğinde gitmediği takdirde birlikte yaşanan evin ya da ülkenin bir parçası haline gelen yabancıya dönüşür. Nitekim artık bilinmeyen kişi ya da kalma süresi uzadıkça gitme ihtimali de azalan kişidir. Varlığı tam bir kabul görmese de yadırganmaz duruma gelmiştir. Bu şekilde bakıldığında Suriyeli misafirler, kelime anlamıyla artık misafir değildir. Ancak onlara hala misafir olma vasfını kazandıran şey sahip oldukları statünün geçicilik üzerine kurulmuş olmasıdır. Ulus-devlet

düzeninin bir çıkmazı olarak ele alabileceğimiz “tanımlanmayan alan bırakmama” pratiğine karşılık bu “arada kalmış” tanımlar “ne orada ne burada ama mutlaka bir yerlerde olma”nın vücut bulmuş hali gibidir. Sona gelirken belirtilmesi gereken noktalardan biri misafir kavramının Suriyeli göçünün dokuzuncu yılı olmasına rağmen hala dinamikliğini koruyor olmasıdır. Bu sürecin kavramı geleneksel anlamından da kopararak kendinde bir anlam kazanıp kazanmayacağı sorusu da tartışmaya açıktır. Diğer yandan Suriyelilerin “mülteci” statüsüne sahip olmadıklarının bilindiği akademi çevresinde hala mülteci kavramının kullanıyor olmasının bilinçli bir tercih mi olduğu sorusu da çalışma neticesinde ortaya çıkan bir başka soru olmuştur.

KAYNAKÇA

- A. N. Sherwin -White: **Racial Prejudice in Imperial Rome (The J. H. Gray Lectures for 1966)**, London, Cambridge University Press, 1967.
- Abadan-Unat, Nermin: “Türkiye’nin Son Elli Yıllık Emek Göçü: Yorum, Eleştiri, Öngörü,” **Türkiye’nin Göç Tarihi: 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye’ye Göçler** içinde, Ed. M. Erdoğan, A. Kaya, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015, s. 259-276.
- Abadan-Unat, Nermin: **Bitmeyen Göç: Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2017.
- Adıgüzel, Yusuf: **Göç Sosyolojisi**, Ankara, Nobel, 2016.
- Agamben, Giorgio: “Beyond Human Rights,” **Open 15**, (1993) 2008, pp. 90-95.
- Agamben, Giorgio: **Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life**, Translated by Daniel Heller-Roazen, Standford, Standford University Press, 1998.
- Ağır, Osman, Murat Sezik: “Suriye’den Türkiye’ye Yaşanan Göç Dalgasından Kaynaklanan Güvenlik Sorunları,” **Birey ve Toplum**, C. 5, No: 9, 2015, s. 95-123.
- Ahmad, Feroz: **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2019.
- Ahmad, Feroz: **Jön Türkler ve Osmanlı’da Milletler: Ermeniler, Rumlar, Arnavutlar, Yahudiler ve Araplar**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2017.

- Akay, Ali: “Önsöz – Röntgen Sınır Politikaları: Gözetlemek ve Dışlamak,” **Teorik Bakış**, No: 10, Mart 2018, s. 4-17.
- Aktoprak, Elçin: “Bir ‘Kurucu Öteki’ Olarak: Türkiye’deki Gayrimüslimler,” **İnsan Hakları Çalışma Metinleri: XVI**, 2010.
- Alexandiris, Antonios, Müge Dalkıran: “Rotalar Değişiyor, Göç Devam Ediyor: AB Politikalarının Göç Rotaları Üzerindeki Etkileri,” 28 Mart 2017, (Çevrimiçi), <https://research.sharqforum.org/2017/03/28/rotalar-degisiyor-goc-devam-ediyor-ab-politikalarinin-goc-rotalari-uzerindeki-etkileri/?lang=tr>, 17 Haziran 2020.
- Althusser, Louis: **İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları**, Çev. Yusuf Alp, Mahmut Özışık, İstanbul, İletişim Yayınları, 2000.
- Anderson, Benedict: **Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması**, Çev. İskender Savaşır, İstanbul, Metis Yayınları, 2017.
- Anderson, Matthew S.: **Europe in the Eighteenth Century 1713-1783**, New York, USA: Longman Inc., 1987.
- Balibar, Etienne: “Bir “Yeni-İrkçilik” Var Mı?”, **İrk Ulus Sınıf: Belirsiz Kimlikler** içinde, Ed. E. Balibar, I. Wallerstein, Çev. Nazlı Ökten, İstanbul, Metis Yayınları, 1995.
- Balibar, Etienne: **Yurttaşlık**, Çev. Murat Erşen, İstanbul, MonoKL, 2016.
- Barkın, Ersan: “1951 Tarihli Mülteciliğin Önlenmesi Sözleşmesi,” **Ankara Barosu Dergisi**, No: 1, 2014, s. 331-360.
- Bauman, Zygmunt: **Modernite ve Holocaust**, Çev. Süha Sertabiboğlu, İstanbul, Alfa, 2016.

- Bauman, Zygmunt: **Modernlik ve Müphemlik**, Çev. İsmail Türkmen, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2017.
- Bauman, Zygmunt: **Kapımızdaki Yabancılar**, Çev. Emre Barca, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2018.
- Belge, Murat: “Türkiye’de Zenofobi ve Milliyetçilik,” **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce (Cilt 4): Milliyetçilik**, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İstanbul, İletişim Yayınevi, 2008, s. 179-192.
- Benhabib, Seyla: **Ötekilerin Hakları: Yabancılar, Yerliler, Vatandaşlar**, Çev. Berna Akkıyal, İstanbul, İletişim Yayınları, 2018.
- Berger, John, Jean Mohr: **Yedinci Adam: Avrupa’da Bir Göçmen İşçinin Hikayesi**, Çev. Cevat Çapan, İstanbul, Metis Yayınları, 2018.
- Berkes, Niyazi: **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2019.
- Bonnard, André: **Antik Yunan Uygarlığı-Cilt 1: İlyada’dan Porthenon’a**, Çev. Kerem Kurtgözü, İstanbul, Evrensel Basım Yayın, 2011.
- Bora, Tanıl: “Türkiye’de Faşist İdeoloji,” **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce (Cilt 9): Dönemler ve Zihniyetler**, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 349-369.
- Brown, Andrew: “Medieval Citizenship: Brudges in the Later Middle Ages,” **The Citizen: Past and Present**, Ed. by. A. Brown, J. Griffiths, New Zealand, Massey University Press, 2017, pp. 93-118.

- Brubaker, W. Rogers: “Fransa ve Almanya'da Göç, Vatandaşlık ve Ulus-Devlet: Karşılaştırmalı Bir Tarihsel Analiz,” Çev. Can Cemgil, **Vatandaşlığın Dönüşümü: Üyelikten Haklara**, Ed. A. Kadioğlu, İstanbul, Metis Yayınları, 2012, s. 55-91.
- Burchell, David: “Ancient Citizenship and its Inheritors,” **Handbook of Citizenship Studies**, Ed. Engin F. Isin, Bryan S. Turner, London, Sage Publication, 2002, pp. 89-104.
- Castles, Stephen,
Mark J. Miller: **Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri**, Çev. Bülent U. Bal, İbrahim Akbulut, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008.
- Connell, Charles W.: “Foreigners and Fear”, **Handbook of Medieval Culture: Fundamental Aspects and Conditions of the European Middle Ages**, Ed. by. Albrecht Classen, Berlin, De Gruyter, 2015, pp. 489-536.
- Copeaux, Etienne: “Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993): Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine,” Çev. Ali Berktaş, İstanbul, Türk Tarih Vakfı Yayınları, 2000.
- Coşkun, İsmail: “Sosyoloji, Antropoloji, Şarkiyatçılık ve Öteki”, **Sosyoloji Dergisi**, C. 3, No: 16, Ocak 2008, s. 11-26.
- Çavuşoğlu, Halim: “Yugoslavya-Makedonya” Topraklarından Türkiye’ye Göçler ve Nedenleri, bilig, Bahar, 2007, No: 41, 123-154.
- Çivi, Halil: “Dünden Bugüne Kıbrıs,” **Kıbrıs ve Geleceği: Ekonomi-Politik Bir Tartışma**, Ed. İrfan Kalaycı, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2014, s. 331-240.

- Danış, Didem, Ayşe Parla: “Nafile Soydaşlık: Irak ve Bulgaristan Türkleri Örneğinde Göçmen, Dernek ve Devlet,” **Toplum ve Bilim**, C. 114, 2009, s. 131-158.
- Danış, Didem: “İstanbul’daki Iraklı Göçmenlerin Parçalı Eklemlenme Sürecinde Toplumsal Ağlar,” **Türkiye’ye Uluslararası Göç: Toplumsal Koşullar ve Bireysel Yaklaşımlar**, Ed. Barbara Push, Tomas Wilkoszewski, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2010, s. 191-224.
- Deleuze, Gilles: **Postscript on the Societies of Control**, October 1992, pp. 3-7.
- Derrida, Jacques,
Anne Dufourmantelle: **Of Hospitality**, California, Stanford Press, 2000.
- Duruel, Mehmet: “Suriyeli Sığınmacıların Türk Emek Piyasasına Etkileri: Fırsatlar ve Tehditler,” **Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, 2017, C. 3, No: 2, s. 207-222
- Eco, Umberto: **Ortaçağ: Barbarlar, Hristiyanlar ve Müslümanlar**, Çev. Leyla Tonguç Basmacı, İstanbul, Alfa, 2014.
- Eco, Umberto: **Ortaçağ: Şatolar, Tüccarlar ve Şairler**, Çev. Leyla Tonguç Basmacı, İstanbul, Alfa, 2016.
- Eco, Umberto: **Ortaçağ: Keşifler, Ticaret ve Ütopyalar**, Çev. Leyla Tonguç Basmacı, İstanbul, Alfa, 2017.
- Ekinci, Mehmet Uğur: **Rapor: Türkiye-AB Geri Kabul Anlaşması ve Vize Diyaloğu**, İstanbul, SETA Yayınları, 2016.
- Erdoğan, M. Murat: **Türkiye’deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2018.

- Erdoğan, M. Murat: “Türkiye’deki Suriyeli Mülteciler ile Birlikte Yaşamının Çerçevesi,” **Türkiye’deki Geçici Koruma Altındaki Suriyeliler: Tespitler ve Öneriler**, Ed. Adem Esen, Mehmet Duman, İstanbul, Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi Vakfı, 2016, s. 71-90.
- Erdoğan, M. Murat: “Türkiye’ye Kitlemel Göçlerde Son ve Dev Dalga: Suriyeliler,” **Türkiye’nin Göç Tarihi: 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye’ye Göçler**, Ed. M. Murat Erdoğan, Ayhan Kaya, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015, s. 315-347.
- Erdoğan, M. Murat,
Yudum Kavukçuer,
Tuğçe Çetinkaya: “Türkiye’de Yaşayan Suriyeli Mültecilere Yönelik Medya Algısı,” **Özgürlük Araştırmaları Derneği**, No: 5, Nisan 2017.
- Eryılmaz, Bilal,
Mücahit Bektaş: “Lozan perspektifinden Türkiye’de azınlık politikaları (1923-2016),” **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. V, No: 2, 2017, s. 25-50.
- Fagan, Garrett G.: **The History of Ancient Rome**, United States of America, The Great Courses, 1999.
- Filiz, Selma: **Türk Yazılı Basınında Suriyeli Mültecilerin Temsili**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2018.
- Foucault, Michel: **Bilginin Arkeolojisi**, Çev. Veli Urhan, İstanbul, Metis Yayınları, 2016.
- Gellner, Ernest: **Uluslar ve Ulusçuluk**, Çev. Büşra Ersanlı, Günay G. Özdoğan, İstanbul, Hill Yayınları, 2018.

- Gouldner, Alvin W.: “The communications revolution: news, public, and ideology,” **McQuail’s Reader in Mass Communication Theory**, Ed. Denis McQuail, London, Sage Publication, 2006, pp. 80-89.
- Göker, Göksel,
Savaş Keskin: “Haber Medyası ve Mülteciler: Suriyeli Mültecilerin Türk Yazılı Basınındaki Temsili,” **İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi**, No: 41, Güz 2015, s. 229-256.
- Göç Terimleri Sözlüğü: Uluslararası Göç Örgütü (IOM), Ed. Richard Perruchoud, Jillyanne Redpath-Cross
- Güleç, Cansu: “Avrupa Birliği’nin Göç Politikaları ve Türkiye’ye Yansımaları,” **Tesam Akademik Dergisi**, 2015, s. 81-100.
- Güney, Ülkü: “Yerel/Küresel Aidiyetler ve Yurttaşlık: Britanyalı Olmak ya da Olmamak,” **Yurttaşlığı Yeniden Düşünmek: Sosyolojik, Hukuki ve Siyasal Tartışmalar**, Ed. Ayşe Durakbaşı, N. Aslı Şirin-Öner, F. Karapehlivan-Şenel, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 197-212.
- Gürcan, Ertuğrul C.: “1791 ve 1793 Anayasaları’na İlişkin Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme,” **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. XII, No:3, 2011, Aralık, s. 183-214.
- Hazan, Jacob C.: “Geçmişten Geleceğe Zorunlu Göç: Mülteciler ve Ülke İçinde Yerinden Edilmiş Kişiler,” **Küreselleşme Çağında Göç: Kavramlar, Tartışmalar** içinde, Ed. S. Gülfer İhlamur-Öner, N. Aslı Şirin-Öner, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015, s. 183-198.

- Heater, Derek: **Yurttaşlığın Kısa Tarihi**, Çev. Meral Delikara Üst, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2007.
- Hobsbawm, Eric: **Devrim Çağı: 1789-1848**, Çev. Bahadır S. Şener, Ankara, Dost Kitabevi, 2003.
- Hobsbawm, Eric: **İmparatorluk Çağı: 1875-1914**, Çev. Vedat Aslan, Ankara, Dost Kitabevi, 2017.
- Hobsbawm, Eric: **Sermaye Çağı: 1848-1875**, Çev. Mustafa S. Şener, Ankara, Dost Kitabevi, 2017b.
- Hobsbawm, Eric: **Kısa 20. Yüzyıl: 1914-1991 Aşırılıklar Çağı**, Çev. Yavuz Alogan, İstanbul, Everest Yayınları, 2018.
- Huberman, Leo: **Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla**, Çev. Murat Belge, İstanbul, İletişim Yayınları, 2019.
- İçduygu, Ahmet: “Türkiye’ye Yönelen Düzensiz Göç Dalgaları İçinde “Transit Göç””, **Türkiye’nin Göç Tarihi: 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye’ye Göçler**, Ed. M. Murat Erdoğan, Ayhan Kaya, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015 s. 277-294.
- Jager, Siegfried: “Discourse and knowledge: theoretical and methodological aspects of a critical discourse and dispositive analysis,” **Methods of Critical Discourse Analysis**, Ed. Ruth Wodak, Michael Meyer, London, Sage Publication, 2001, p. 32-62.
- Jobs, Richard I.: “Youth Movements: Travel, Protest, and Europe in 1968,” **The American Historical Review**, Vol: 114, No:2, 2009, April, pp. 376-404, doi: 10.1086/ahr.114.2.376

- Kadioğlu, Ayşe: “Vatandaşlığın Ulustan Arındırılması: Türkiye Örneği,” **Vatandaşlığın Dönüşümü: Üyelikten Haklara**, Ed. Ayşe Kadioğlu, İstanbul, Metis Yayınları, 2012, s. 31-54.
- Kale, Başak: “Zorunlu Göçün 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu Üzerindeki Etkileri,” **Türkiye’nin Göç Tarihi: 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye’ye Göçler**, Ed. M. Murat Erdoğan, Ayhan Kaya, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015, s. 153-169.
- Kant, Immanuel: **Ebedî Barış Üzerine Felsefî Deneme**, Çev. Yavuz Abadan, Seha L. Meray, Ankara, Ankara Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, 1960.
- Karpat, Kemal H.: **Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2017.
- Karpat, Kemal H.: **Kısa Türkiye Tarihi: 1800-2012**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2019b.
- Karpat, Kemal H.: **Osmanlı’dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2019.
- Kaya, Ayhan: **İslam, Göç ve Entegrasyon: Güvenikleştirme Çağı**, İstanbul, İstanbul Bilgi Yayınları, 2016.
- Kirişçi, Kemal, Sema Karaca: “Hoşgörü ve Çelişkiler: 1989, 1991 ve 2001’de Türkiye’ye Yönelen Kitlemel Mülteci Akınları,” **Türkiye’nin Göç Tarihi: 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye’ye Göçler**, Ed. M. Murat Erdoğan, Ayhan Kaya, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015, s. 295-314.

- Koç Başar, Cansu: “Osmanlı Millet Sisteminden Ulusa Geçiş,” **Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi**, C. 23, No: 1, 2017, Mayıs, s. 195-231.
- Koyuncu, Ahmet: **Kentin Yeni Misafirleri: Suriyeliler**, Konya, Çizgi Kitabevi, 2014.
- Lazzarato, Maurizio: “The Concepts of Life and the Living in the Societies of Control,” **Deluze and Social**, Ed. M. Fulsang, B. M. Soransen, Edinburgh, Edinburgh University Press, 2006, pp. 171-189.
- Lieberman, Benjamin: **Korkunç Kader: Modern Avrupa'nın Oluşumunda Etnik Temizlik**, Çev. Damla T. Kurt, Ankara, Heretik Yayınları, 2016.
- Lingis, Alphonso: **Ortak Bir Şeyleri Olmayanların Ortaklığı**, Çev. Tuncay Birkan, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1997.
- Macar, Elçin: “Yunanistan’dan Anadolu’ya Göç: Nüfus Mübadelesi,” **Türkiye’nin Göç Tarihi. 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye’ye Göçler**, Ed. M. Murat Erdoğan ve Ayhan Kaya, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015, s. 171-185.
- Mardin, Şerif: **Türk Modernleşmesi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1992.
- Marx, Karl: **Fransız Üçlemesi: Louis Bonaparte’ın 18 Brumaire’i**, Çev. Erkin Özalp, İstanbul, Yordam Kitap, 2018.
- Marx, Karl, Friedrich Engels: **Alman İdeolojisi (Feuerbach)**, Ankara, Sol Yayınları, 2018.

- McGeough, Kevin M.: **The Romans: New Perspectives**, California, ABC-CLIO, 2004.
- Mills, C. Wright: “The mass society,” **McQuail’s Reader in Mass Communication Theory**, Ed. Denis McQuail, London, Sage Publication, 2006, p. 73-79.
- Millas, Herkül: “Milli Türk Kimliği ve ‘Öteki’ (Yunan)” **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce (Cilt 4): Milliyetçilik**, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İstanbul, İletişim Yayınevi, 2008, s. 193-201.
- Merrick, Jeffrey: “Conscience and Citizenship in Eighteenth-Century France,” **Eighteenth Century Studies**, Vol: 21, No:1, 1987, Autumn, pp. 48-70, doi:10.2307/2739026.
- Noy, David.: **Foreigners at Rome: Citizens and Strangers**, London, Gerald Duckworth with The Classical Press of Wales, 2000.
- Ogden, Daniel: “Citizens and Serpents in Classical Athens,” **The Citizen: Past and Present**, Ed. Andrew Brown, John Griffiths, New Zeland, Massey University Press, pp. 37-60.
- Ortaylı, İlber: **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul, Kronik, 2019.
- Özbek, Çağlar,
Muammer Tuna: “Uluslararası Göçler Sonrası Kimlik Tartışmaları ve Alternatif İki Model: Çok-Kültürlülük ve Avrupa Birliği Yurttaşlığı,” **Yurttaşlığı Yeniden Düşünmek: Sosyolojik, Hukuki ve Siyasal Tartışmalar**, Ed. Ayşe Durakbaşı, N. Aslı Şirin-Öner, F. Karapehlivan-Şenel, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 213-230.

- Özdemir, Erol: “Suriyeli Mültecilerin Türkiye’deki Algıları”, **Savunma Bilimleri Dergisi**, Mayıs 2017, C: XII, No: 1, s. 115.136.
- Özgür, Nurcan: “Modern Türkiye’nin Zorunlu Göçmenleri: Muhacirler, İskanlılar, Mübadiller, İslamlar, Soydaşlar, “G” Grubu, Mülteciler, “Tekne Mültecileri”,” **Küreselleşme Çağında Göç: Kavramlar, Tartışmalar**, Ed. S. Gülfer İhlamur-Öner, N. Aslı Şirin Öner, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015, s. 199-216.
- Özkır, Yusuf: “Hürriyet Gazetesi’nin Kimliği,” **İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, No:3 Nisan 2013, s. 45-70
- Ramadan, Adam: “Spatialising the refugee camp,” **Transactions of the Institute of British Geographers**, Vol: 38, No:1, January 2013.
- Roberts, John M.: **Kısa Dünya Tarihi**, Çev. Mehmet Tanju Akad, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 2014.
- Roberts, John M.: **Avrupa Tarihi**, Çev. Fethi Aytuna, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 2015.
- Robespierre, Maximilien: **Ayaklar Baş Olunca: Jakoben Söylevler**, Çev. İlhan Erman, Ankara, İlkeriş Yayınları, 2008.
- Rousseau, Jean-Jacques: **Toplum Sözleşmesi**, Çev. Vedat Günyol, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.
- Sassen, Saskia: **Guests and Aliens**, New York, The New Press, 1999.
- Schama, Simon: **Citizens: A Chronicle of the French Revolution**, New York, Knopf, 1989.

- Sennett, Richard: **Yabancı: Sürgün Üzerine İki Deneme**, Çev. Tuncay Birkan, İstanbul, Metis Yayınları, 2017.
- Simmel, Georg: **Bireysellik ve Kültür**, Çev. Tuncay Birkan, İstanbul, Metis Yayınları, 2015.
- Şimşek, Doğuş: “Mülteci Entegrasyonu, Göç Politikaları ve Sosyal Sınıf: Türkiye’deki Suriyeli Mülteciler Örneği,” **Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi**, C:40, No:2, Kasım 2018, s. 367-392.
- Somel, Selçuk A.: “Osmanlı Reform Çağında Osmanlıcılık Düşüncesi (1839-1913),” **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 88-116.
- Sunata, Ulaş: “Türkiye’de(n) gizil beyin göçü: ‘Hep-gider-ayaklık’,” **Toplum ve Bilim**, No: 104, 2005, s. 182-208.
- Şen, Fulya, Sezer Yıldız: “Bir ‘Öteki’ Olarak Mülteciler: Suriyeli Mültecilerin Anaakım ve Alternatif Medyada Temsili,” **Atatürk İletişim Dergisi**, No: 12, Ocak 2017, s. 27-41.
- Şirin, N. Aslı: “Çabalar Sonuç Verecek Mi? Avrupa Birliği’nin Ortak Bir Göç ve Sığınma Politikası Oluşturma Girişimleri,” **Küreselleşme Çağında Göç: Kavramlar ve Tartışmalar** içinde, Ed. S. İhlamur-Öner, N. Şirin-Öner, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015, s. 539-562.

- Taşöz Düşündere, Ayşegül, Çağlar Alim Ağlar, Omar Kadkoy: “Suriyeliler Haberlerde Ne Kadar ve Nasıl Yer Alıyor? Veri Bilimi Yaklaşımı,” **Türkiye Ekonomi ve Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV)**, Şubat 2019, s. 1-23.
- Tocqueville, Alexis: **Eski Rejim ve Devrim**, Çev. Turhan Ilgaz, Ankara, İmge Kitabevi, 2004.
- Türk, Fahri: “Adalet ve Kalkınma Partisi İktidarında Türkiye Körfez Ülkeleri (Suudi Arabistan, Katar ve Kuveyt) İlişkileri”, **Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi**, C:1, S:2, 2009, s. 21-32, ISSN: 1309 -8012 (Online).
- Üstel, Füsün: **“Makbul Vatandaş”ın Peşinde: II. Meşrutiyet’ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2016.
- Van Dijk, Teun: “Multidisciplinary CDA: a plea for diversity,” **Methods of Critical Discourse Analysis**, Ed. Ruth Wodak, Michael Meyer, London, Sage Publication, 2001, pp. 95-120.
- Van Dijk, Teun: **News Analysis: Case Studies of International and National News in the Press**, Hove and London, Lawrence Erlbaum Associates, 1988.
- Van Dijk, Teun: **News as Discourse**, Hove and London, Lawrence Erlbaum Associates, 1988b.
- Van Dijk, Teun: Principles of critical discourse analysis, **Discourse & Society**, London, Vol: 4, No: 2, 1993, pp. 249-283.
- Van Dijk, Teun: “Söylem ve İdeoloji: Çok Anlamlı Bir Yaklaşım,” Çev. Nurcan Ateş, **Söylem ve İdeoloji**, Ed. Barış Çoban, Zeynep Özarslan, İstanbul, Su Yayınları, 2015, s. 15-100.

- Wallerstein, Immanuel: **Jeopolitik ve Jeokültür: Değişmekte Olan Dünya-Sistem Üzerine Denemeler**, Çev. Mustafa Özel, İstanbul, Küre Yayınları, 2015.
- Weber, Eugen: **Köylülerden Fransızlara: Fransa Kırsalının Modernleşmesi, 1870-1914**, Çev. Çağdaş Sümer, Ankara, Heretik Yayınları, 2017.
- Wodak, Ruth: “What CDA is about – a summary of its history, important concepts and its development,” **Methods of Critical Discourse Analysis**, Ed. Ruth Wodak, Michael Meyer, London, Sage Publication, 2001, pp. 1-14.
- Yakut, Kemal: “Kırım Tatarları ve Nogayların Osmanlı İmparatorluğu’na Göçleri (1783-1922),” **Türkiye’nin Göç Tarihi: 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye’ye Göçler**, Ed. M. Murat Erdoğan, Ayhan Kaya, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015, s. 119-132.
- Yıldız, Yakup: “Türk Düşünce Tarihinin bir Kaynağı Olarak Cumhuriyet Gazetesi (1937-1952),” **İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**, C:6, S:2, 2017, s. 207-237.
- Yilmaz-Wilke, Tebessum: “Türkiye’nin ‘Misafirleri’: Medyada ‘Suriyelilerin’ Temsili”, **Medyanın Milliyetçiliği: Milliyetçiliğin Medyası**, Ed. Murat İri, İstanbul, Derin Yayınları, 2015.
- Zürcher, Erik Jan: **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, Çev. Yasemin Saner, İstanbul, İletişim Yayınları, 2016.